JUHAN LIIV

VALIK JUTUSTUSI

K O O L I   K I R J A V A R A

JUHAN LIIV

VALIK JUTUSTUSI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN 1959

Kaane kujundanud V. Vare

SISUKORD

Юхан Лийв
ИЗБРАННЫЕ ПОВЕСТИ
Оформление В. Варе
На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja R. Lindström
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja E. Lumet
Korrektorid M. Juske ja H. Peel

Ladumisele antud 17. VIII 1959. Trükkimisele antud 5. X 1959. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 8,5. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 6,97. Arvutuspoognaid 7,06. Trükiarv 20 000. Tellimise nr. 2210.

Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17|19.

Hind rbl. 2.80

7—3

Vari

Lugu lähemast minevikust

I

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saare peal. Mitte just saare peal, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel kaugel, metsa taga hoopis, aga siiski saare peal. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, looga-sarnane liivaseljandik soo sees. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhta valge liiva sees vast õieti mitte midagi. Keegi ei ole ka iial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kanarbikku seal, kust kohalt liiviku selja äärest soo hakkab, mõni igav üksik rohukõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on jumal teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju, et ta siin on. Eemal soo sees näeme tillukesi imelisi kaski ja mändisid, kes aga salgamata pöidlajämedustel juurtel oma küpset vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid vanakesed, kes aastasadade pikkusel küllalt ju on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Seal, vindunud juurikul, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigagi, kaovad needki äbarikud viimaks ära. Punakas, roostekarva turvas läheb madalamaks, et pudrusarnast raba sünnitada, kus virtsanäoline vesi suve läbi vahel seisab. See on just kesk sood, selle koha peal, mis liiviku seljandikust ja talurahva põllumaast ühevõrra kaugel on. Nõnda läheb ta nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puuhagudega ja kividega nõnda ära täidetud, et siit hobusega üle saab. Sui ajal ei kanna

soo kõik kohad mitte inimest, nimelt seal, kus virtsane vesi ja pudrurabe turvas on. Mõni kõrrejämedune pajukene või männikasv on kõik, mis viletsate sookaela põõsakeste vahel silm näeb. Näitab, nagu oleks loodus siin oma ehitustööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta kõik ülejäänud kõlbmata tükid siia kokku visanud, mida keegi omaks ei tahtnud võtta. Ta on nõnda ütelda ülejäänud tükk ja praegugi ei ole tal päris teatavat peremeest. Talupoeg teda ei taha, pealegi vaene Nurmeküla talupoeg, ja mõis ei tea temaga ka õieti midagi peale hakata. Üheks asjaks kõlbab ta siiski. Seda tunnistavad mitmesugused hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegivad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, elutüdimuse või noole läbi, on nende kehasid väga sünnis siia visata. Seda teevad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga kohta lugupidamist suurendanud ja mõni karske Nurmeküla naine ei lähe siit mitte hea meelega mööda või läbi. Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui temasse sisse astub, ja viga sest ei ole, kui ta seda välja saades veel kord teeb.

Soo järel algavad talumeeste viljapõllud. Harvad, vikati jälilt ülejäänud poolikud viljakõrred, rohumättad, võsuga kasvanud kiviahervarred põllu sees ja poolkinni vajunud kraavikesed tunnistavad, et põllud või nende omanikud ka soo lähiduses põevad. Eemal küll, — ja seal, kus tume kuusemets mühab ja ühes kohas nagu kübar mäe kühma otsas kaugele paistab — seal küll on tugev põllumaa, aga see on mõisa jagu ja ka Kõrgepalu küla meeste kohti on seal. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui soo ääred kaeru kannavad ja heal aastal viis seemet annavad. Siin ei ole loodus midagi andnud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi küll ka mitte lugugi pidanud. Mis siis ilmaasjata raisata...

Ja ometi ei ole see soo, mille sisse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Tema keskel, kõvera looga sarnase saarekese peal, liivikul, on — linn! K u k u l i n n. Linn! tõesti linn. Ei kuskil, ei rahva suus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse

ka kirja pannakse, ei ole tal teist nime. Ta ei ole suurem kui üksteistkümmend hütti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal või viiendal jälle kas seina nurk lagunemisel või maja ise küllakil jne. Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõelda, kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügisetuul vingudes üle puhub ja liiva sinna-tänna keerutab — kuni narudega kaetud aknaauguni, kuni paljaks, varatuks jäänud roovikulattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole on ka saunade aknad-uksed, on liiviku looga rõnga seespool linna kaevud — veesopikesed, mõnel koguni rakkedki ning kook peal, see on teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal, looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk õige pikk on. See on kaunisti hobuse pea nägu ja vanast köietükist on talle päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on. Mõnigi sohu visatud saapapea, kausitükk, vikatikand kõlbab nii mõnusasti mänguasjaks ja neid näikse kivi ligidal küllalt.

See on kõigele vallale kuulus linn — Kukulinn.

Kukulinn — mispärast? Mine küsi! Linnas eneses ega ka terves vallas ei teata seda, mispärast just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda ühe käest, siis jääb ta sulle otsa vahtima, nagu tunnistama, kas ta õieti kuulis, ja mõtleb küll iseeneses: Jumalukene, kui veidralt see küsib! Olgu nüüd kuidas on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanijal just see sõna käepärast oli, olgu et juhtumisi mõni teda nõnda nimetas või et paremat meelde ei tulnud. Linna saamine ise ei ole aga sugugi teadmata asi. Vallas, mõisas ja mõisa ümber oli vaeseid inimesi, kes kellegi päralt ega kellegi teenistuses ei olnud ega ka kedagi teenida ei võinud: olgu et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime või muud oli. See nüüd oli hea küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid ka sinna ei taht-

nudki. Kellelgi, ei mõisal ega ka vallal, ei olnud nendega just mitte midagi tegemist. Muidugi, nemad arvasid enesel mõisaga või ka vallaga tegemist olevat — kerjasid ja manusid leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb jälle tagasi, — ta elab. Seal tuli mõisas ühel heal tunnil kas opmanile, aidamehele, kutsarile, toa- või tarepoisile mõnus mõte: Paneme need leivamanujad ja kõrvase himustajad Soku soo liivikule! Soo ei ole kellegi päralt, nemad ei ole kellegi päralt, ja sedaviisi saavad nad üksteise päralt. Kuidas mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis ehitusmaterjaliks vana heinaküüni, metsast palgiotsukesed, mis mujale ei kõlvanud, valla rahvas ehitas üles ja nõnda sündis Kukulinn, kus inimesed elavad, kes kellegi päralt ei ole ja linn ise ka praegu õieti kellegi päralt ei ole.

Uue linna korterid olid ju enne ära jaotatud, kui linn ise katuse alla sai. Siin oli lesk ema kolme, seal nelja väeti lapsega, kellele kodanikuõigused anti; siin peast ogaraks läinud külakarjane, seal vana, kakskümmend viis aastat teeninud, nüüd ju vanaks jäänud soldat, ja seal Käe-Madli, kes ka enese õigusi ei lase käest võtta. Mitmest üksikust vaesest tehti kokku üks perekond. Talurahvas, kui neil loomalaut väike, panevad mõnikord soku, oina ja kuldi ühte aeda — mis sa teed ära, kui ruumi ei ole. Mõisa käest sai iga vaene kaks kolmandikku rukkeid, kaks naela rasva ja kohtumehe käest kolm rubla raha, mille eest aga kohtumehele 20 kopika eest viina tuli osta. Muidu võis järgmisel aastal armuraha kaduda.

Linna- ja vallarahva vastastikune seis ei olnud sugugi nii lihtne, et seda ühe-kahe sõnaga ära saaks ütelda. Talupoegadele, kellel kibe mõisaorjus seljas, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima — ja kuuekümne aasta eest sündisid sinna mõlemad — oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. Kukulinna rahvas aga, kelle eest mõis ise hoolt kandnud, arvasid, et nemad sugugi nii väga talupoegade torgata ja torkida ei ole. Ja kui arvamised kahele poole kalduvad, sünnib arvajatega enestega sedasama. Taplesid Kukulinna ja Nurmeküla poisike vastastikku, siis oli kindel, et Kukulinna poiss protsessi kaotas, kui seletajaks tulija

kolmas Nurmekülast või Kõrgepalult, võitis, kui Kukulinnast oli. Ametlik peks langes siis paraku selle osaks, kelle vastaserakonnast riiu seletaja oli. — Oli ju ka veel muidki asju — sina aeg, või inimesed kuskil inglid on! Püüdsid suureks saanud ja teenistusesse läinud Kukulinna tütred talutütardega ühehästi riides käia, siis oli see andeksandmatu süü. Korra oli koguni ühe Kukulinna poisikese jalas saapaid nähtud, kuna talulastel neid veel kellelgi polnud. Saapad olid küll ristiisa kingitus, kes Tartus kive raius, aga kes seda nägi või uskus? Tuli vaene aasta ja läksid Kukulinna lapsed, kotid kaenlas, alla külasse kerjama, siis ei jäetud küll ka saapapoisikestki ilma, aga saabastest kõneldi enne ikka.

Kes ei tee nalja — kui nali tuleb? Üks rahvas, olgu ta kõige sulaslikumas ikkes, ei kaota oma rahva laadi, oma tervet rahvanalja, oma himu pilgata, oma soovi enese ja teise, veel alama vahel vahet teha. Kukulinn ja ta elanikud olid nalja märklauad, ükstükk juba sellepärast, et tal nii tore nimi oli. Räägiti linna lossidest, uulitsatest, «vurledest», alevi ja südalinna rahvast. Linnas oligi ka midagi, mida terves vallas mitte: käekatsujad, roosi ehk elitingi sõnade mõistjad, kupulaskjad, nikastuse-arstijad ja jala lahasse panijad. Linna arstid olid otsitud, aga muidugi ainult üksi sel korral, kui häda majas oli. Kukulinna ei tulnud muidu keegi, aga kui karjaseid, teopoisse tarvis oli, läks esimene tee Kukulinna. Sedasama tehti, kui rukkid pudenema kippusid. Siis saadi siit pool-muidu päilisi. Muidu oli Kukulinn — noh, Kukulinn. «Kust sa oled?» küsiti kerjaja poisikese käest, kellest aga juba küll teati, kust ta oli. «Kukulinnast.» — «Mis linnasaksad teevad?» — Kui aga «Tõmmu» külasse tuli, oi, siis oli lastel pidu! Tõmmu oli Jütsi-Jaani naise rumal poeg, ilmatu suur kolak, kõvera ninaga poiss. Talle oli mõisa koerapoiss suure karvase kübara kinkinud, mis ta ise kolme aasta eest kutsari käest saanud, ja sellega oli Tõmmu kui prints kunagi. Arvati, et Tõmmu ei ollagi ka väga rumal, vaid vigurimees. «Tõmmu, mine nüüd ikka sinna nukka,» kõnelesid talle naised, kui Tõmmu just selle kõige tähtsama koha peale, lõuka ette, aset võttis. «Oh

ära ikka muretse, mul on hea siingi,» vastas Tõmmu. Kui teda mõnikord pere hulka sööma kutsuti, see on, kui ta just söögi ajal tuli, sõi ta enamasti üksi liha, kui seda oli. «Tõmmu, võta ikka suppi ka!» — «Oh, ma olen lihagagi rahul,» vastab alandlik Tõmmu. Ükskord olid lapsed ta kübarasse emakassi pesa teinud. Tõmmu pistis kassi kotti ja viis ära, jättis aga edaspidi kübara enese kõrvale. Nüüd aga lubasid emad, kui lapsed nuttu maha ei jätnud, lapsi Tõmmu kotti panna, ja see aitas igakord.

Kukulinnast ei tahtnud keegi hea meelega olla. Küll oli Kuuse peremees ise Kukulinnas üles kasvanud, aitas hea meelega vaeseid, kui võis, aga seda ta ei tahtnud kuulda, isegi siis mitte, kui ta laupäeva õhtul saunast tuli ja valge särk seljas oli. Kubjas ütles kord kohtumehele, kelle talu Nurmekülas vastu Kukulinna esimene oli, õieti üksi väljal seisis, ta olla Kukulinna alevist. Kohtumees oli kupjaga selle eest kaks aastat vihane ega leppinud enne, kui kubjas poole kruusi viina ostis. Kukulinn oli ja jäi kohaks, millest keegi lugu ei pidanud, mis millalgi suuremaks ei kasvanud, sest et igaüks sealt põgenes, kui jõud vähegi kandis, mis aga millalgi väiksemaks ei jäänud, sest et ikka jälle armetuid leiti, kellele varju vaja — ühe sõnaga, ta oli Kukulinn, üksi iseenese sarnane Kukulinn.

2

Sool — sabata silk,
vaestelaste või.

Rahvasõna.

Oktoobrikuu on lõpul. Taevas on paksus lumepilves ja vinge põhjatuul puhub Peipsi poolt. Sooloikusid, mida sügisevihmad suuremaks paisutanud, katab jää, kaikad ja kivid seal peal tunnistavad, et ta juba lapsi kannab, kes siin ju oma tralli on ajanud.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas esimese Kukulinna hüti ligidal sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta üht riidetükki ümber keerab ja talle tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast tuulest,

millest käed ja nägu õhetavad, pilvis taevast, kust paksu lund maha hakkab tulema. Üks hoop teise järele sajab triibulise riidetüki selga. Ise vaatab ta korrati hoolitsedes sauna poole, nagu oleks seal üks armas asi, mis selle riidetükiga ühenduses on, sest lähem pilk, sauna pealt ära pöördes, on riide jaoks. Ometi sunnib kange tuul teda korraks sirgu ajama ja külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu ümber tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna, selleks on nad liiga narused, käed liiga kanged. Jalas on porised lapid, ühes king, teises saapapea otsas. Viimane on nii katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ta ümber, kuhu pesu kuivama panna. Sauna seina ääres on kaks teivast, üks otsapidi palgi lõhe vahele löödud, teine maa sees püsti, ja mõlemate otsad on ristamisi õlesidemega kokku seotud. See on ju ennegi pesunööri või lati aset täitnud ja sinnapoole pöörab naine nüüdki sammud. Ta laotab riide laiali, vaatab korra katusele, kas sinna mõni kivi tuulehoideks vaja ei ole, ja puhub käsi. Ise on ta selle juures krabe ja kärmas ja pikkade mustade kulmukarvade alt vaatavad kaks elavat musta silma, kord pilvedesse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurmeküla poole, kas seal inimesi liikvel on. Tuul tõmbab ta räti peast lahti, aga sest ei ole viga. «Uhu-juuh!» hüüab ta rätist kinni rabades nagu mõnele teisele inimesele, «sel ei ole ka enam aru raasugi!» Sellega ühtlasi muutub ta kärme tüse keha nagu tugevamaks, et millelegi vastu panna. Rohkesti krimpsunud lahke nägu läheb ühtlasi murelisemaks. «Näe, sealt on ometi tuul katuse lahti kangutanud!» Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna sisse minna.

Suits tuleb ukse peal vastu. Naine kummardab ja vaatab tunnistades tagumisse nurka, kus midagi voodi või lava sarnast suitsenud seina äärest vastu kumab.

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel korral klaasid ees, mida tervest Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll ju katki, ennegi kolm veel olemas, aga klaasitükid, näe, on

seina vahel, ootavad aga aega, mil neid kokku seada ja tagasi saadakse panna. Puuduva ruudu asemele on vana lauluraamatu laudne kaas pandud, mille nahk küll ju nii hapraks läinud, et kaas ära tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene küll söögilaua, teine istepingi tarvis. Akna vastu ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu ajab. Ahju kõrval must suitsunud vokk, tema kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatops, paar lusikat kulbi suuruses, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, mis teise aknale klaasiks on pidanud andma. Voki taga seinas ripub meesterahva kampsun, ühe luunööbiga ja kahe puupabulaga. Näha on aga, et kampsunil enam peremeest ei ole, sest ta on tagasi lõngakeraks hakanud saama. See ripub ta kohal all maas ja pooleli harutatud käisest jookseb lõng alla kerasse — seda mööda rändab kampsun viimati küll kõigeni kera kõhtu. Kesk tuba on üks kolmejalgne järg külili maas.

«Ema, süüa tahan.»

Hääl tuleb nurgast, mis toas kõige pimedam on. Aegamööda harjub silm ka siit asju nägema: pikad õled ühe lava peal, mis teivastest ja laudadest kokku raamitud. Teivaste, või kuidas tuleb ütelda, sängisammaste otsas on paar pooleli nõelumata sukki. Kesk õlgi lava peal mustab midagi — õige! ühe lapse pea, mis naiste undruku seest nagu kupp välja paistab. Aga ainult pea. Aga selles peas on midagi, mis, ei tea ütelda, kas võõrastama või imestama paneb, mis nagu oma koha peal ei oleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pea peab olema, ja kogu järgi, mis undruku sees varjul, võib see laps ainult viie, palju kui kuue aastane olla. Pea ise aga oleks nagu kahekümne — nagu kuuekümne aastane. Aru ei või saada, kumba suurema õigusega. Nägu on nõnda tõsine, nõnda tumetahuline, lahja ja tüse ühtlasi, suu nõnda kiusakas-tõsiselt kinni, lõug nii tugev kont nagu kuuekümne-aastasel. Ots aga, enam paled, on nõnda pleekinud, et kenal kombel kahekümne-aastane välja tuleb. Nüüd aga ütlevad ses näos midagi, et siin ei kuuekümne- ega kahekümne-aastane, vaid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need ei

ole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises peas. Nad otsivad rahutult midagi taga, mis siin toas ei või ollagi, — nad otsivad midagi kuskilt kaugelt, mis hoopis tagapool siinseid seinu võiks olla ja mida nõnda, nagu ta on, ei taha näha saadagi... Süsimustad juuksed on sassis, üksi otsaeest on nad märja käega siledaks tõmmatud.

«Ema, kas saab ju süüa?»

Nüüd alles on eide silmad ära näinud, et kõik vana viisi korras on. Tunnistuseks lööb ta käe korraks undruku kupu külge, mille üks äär veidi kõrgem on. Kui aga ühe kana kõkõk! siit vastu kuuldub, jääb ta rahule. See on haige jalaga kana; laps ei ole mitte üksinda kupu sees. Kana jala on Kupu-Kaie poeg eile katki visanud, see suur poisi-võrukael! Villule seltsiks, kes praegu paraku ilma särgita on, sest et see alles parsil kuivab, on ema ta sängi pannud. Kupu-Kai ei näe just heameelega, et Käe-Madli, Villu ema, ühe osa tema leivast ära võtab. Tema oskas niisamuti kätt katsuda, või veel paremini kui Madli.

«Ema, kas saab juba süüa?»

«Oota ometigi, mustlane. Ma lähen enne külasse. Kuuse Peetri naine, jumal andku talle tervit, lubas kampsuli eest pütitäie haput piima. Hea piim. Kuuse omadel on ikka hea piim. Näe, pudru ongi ju valmis. Panen õige veel kaane alla hauduma, kuni tagasi tulen. Küll siis sööme. Ära sa kuku, Villu. Ära kana jalale haiget tee!»

Emakene, nähes, et suits välja läinud, lükkas ukse kinni ja läks soost üle külasse.

Ära kanale haiget tee, oli ema ütelnud. Mispärast haiget teha? Oli ta ometi tema saatuse osaline, see haige jalaga kana, maja ainus rikkus. Kana ei saa välja, Villu ka ei saa välja. Kana jalg on haige, tema jalad — ah! on nii terved, tahaksid hea meelega loigu peal liugu lasta, kus praegu Kupu-Kaie pojad tantsivad, kepiga jää sisse löövad ja — ah! nii rõõmsasti huikavad: uhtii! Kuidas nad lendavad, ühest äärest teise — siuhh! Villul ei ole särki — kuub on, aga see on alles pooleli paikamata. Ja Villu aastane südamesoov — saapad — ah! Kui tal saa-

pad oleksid! Niisugused, nagu kohtumehe pojal, kes mullu isaga siin käis, kui vaestemajasid üle vaadati. Tal olid saapad jalas. Kui ilusad kollased! Ja alt, mis ilusad pruunid, tökatiga nii kenasti ära määritud — ah! Või ikka missugused punased paelad äärtel, puudikud otsas! Sestsaadik ei ole mitte ühte päeva läinud, mil ta mitte saabaste peale ei oleks mõelnud. Korra on ta unes näinud, et tal just niisugused saapad jalas olid, aga ta ärkas enne üles, kui ta nendega jää peale sai minna...

Väike kahvatanud mees kummardab ettepoole ja vaatab aknast läbi loigu poole, kuhu ikka rohkem külalapsi koguneb. Ta vaatab, kuni väsib, mõtleb ja mõtleb...

Kuule! Mis see isevärki tume mühin on, mis kostab nagu määratu linnuparvede tiibade sahin? Aga palju tõelisem, sügavam — ah, nii armas, nii igatsust äratav! See on, mida kahvatu lapse silmad enne väljast otsisid, see on — Peipsi kohisemine! See on, mis vaese lapse palged kahvatuks kohab — seda, ah! tahaks ta kord ligidalt näha! Ah — ei või! Paks läbitungimata mets varjab järve ta silma eest ära. Ta ei teagi, mis asi järv on: ema ütleb, metsa taga on suur vesi ja see võib nii imelikult kohada. Tõesti peab ta suur, vägev asi olema, see suur vesi. Kui Villu silm vahel pisarail märg on, kui tal särki ei ole, et loigu peale minna, mõtleb ta selle kohina peale ja veel enam pisaraid tuleb silma. Aga selle järele läheb süda nii kergeks ja Villu naeratab koguni... Siis on nii imeline-hea, ja kui päev soe, nagu suvel, istub Villem suure kivi otsa, ajab hobust ja huikab, et mets vastu kajab... See järv, see järv, kui seda kord näeks?...

Ükskord ometi on ta seda — vististi näinud. Seal kaugel — kaugel — jah, seal! Villu ei tea enam isegi, kui kaugel, aga kaugel pidi see olema, kuhu ta kord ära eksis. Hirmunult ronib Villu mäekühma otsa. See kuuskedega sinav mäekühmas seal, ema ütleb, olla Palupera Kuusemägi. Laps vaatab ümber selge sinise laotuse sisse ja seal — just seal, kust ime-kohin tuleb, paistab puude vahelt midagi sinist — nii selge kui looja silm! Kuidas ta sätendab, läigib!... Suuremaks

ja suuremaks lähevad lapse silmad. Ta vahib ja vahib ega mõista imele seletust anda . . . vahib . . .

Teisel hommikul leiab ta enese tumedast sauna nurgast, lavalt õlgedelt. Õlg valutab kangesti ja teine käsi on kriime täis ja sinine. Ema ütles pärast, ta saadud hundi käest veel kätte. — — — — — — — — — —

«Villu, tule nüüd sööma!»

Villu on tukkuma jäänud ja mitte kuulnud, kuidas ema koju tuli, piimapüti lauale pani, pudrukausi koldelt kõrvale tõi, siis pardalt kuivaks saanud särgi võttis ja sellega ta aseme ette astus, kus ta nüüd praegu teda äratab.

«Villu!»

«Hunt — sinine — järv — varjab — mets — mets — kas mets ikka veel varjab?» sonib unine Villu.

«Jälle mets, mets igapäev. Tule sööma!»

Ruttu on väike mees ja särk teineteisega ühendatud ja kärmesti ronib Villu lavalt alla. Sellejuures tuleb lapse kõhnetanud valge jalg nähtavale; kõik on ta keha küljes, õlgadel, seljas nii nurgeline, kondine ja nõrk — laps võib küll ju kuue aastane olla, aga kasvu järgi peaks teda paar aastat nooremaks pidama.

Ema ja laps istuvad sööma, panevad käed kokku ja laulavad ühe lauluraamatu salmi kumbki ise viisil. Õieti ei ole see küll kellegi laulmine, lugemine seda vähem, ta on nii laulmise ja lugemise vahel. Villu hakkaks küll kõige armsamini kohe sööma, sest tangupuder, mida ta jumal teab millal viimati sõi, on nii meelitav ja täna ei ole ta veel midagi suhu saanud, aga ta teab, et siis ema käest lüüa saab. Kes niisugust asja nagu tangupuder ilma salmita sööma hakkab!

Ta uni on nagu ära pühitud. Iga lusikatäie järel lähevad elavamaks ta silmad, kõnekamaks ta nägu, ehk küll ikka nii tõsine, tume.

Ema näos on midagi kui rõõmsat saladust, mis vägisi välja tahab kippuda, aga ta ei tea, kuidas peab algama. Viimaks ometi arvab ta otsusega valmis olevat.

«Villu!»

«Keda?»

«Kui sa kadrinapäevaks «Kas on linnukesel muret»

ja «Issameie» selgeks saad, teen sulle jõuluks uued püksid.»

Villu on pudruga ametis, niisama tõsine kui ennegi.

«Püksid, ema?»

«Ilusad triibulised püksid.»

«Aga sul ei ole riiet, ema?»

«Täna hommikul pesin su püksiriiet — näe, seal — missugune riie! Sest saavad aga püksid, missuguseid ka opmani pojal ei ole. Valget ja kollast triipu, nii ilusad, nagu seda üksi nende koortega saab teha, mis Kõrgepalu emalepilt saadakse. Tunaeile kudusin ta Kuuse Peetri naise telgedel ära. Kuuse ema ütles, tema kadunud Jassil olnud just niisamasugused, ja kui Jassi ära surnud, lasknud ta säärte otsast tükid ära võtta, siis olnud nad Mikule üsna parajad. — Näe, mis paks mure piim see on! Kohe kas murra lusik sisse. — Püksid saad ilusad. Värv hakkas ka kohe külge, kui koori keetsin. Eks ole, kui inimene aga oskab. Jah. — On ikka ühed head inimesed, annavad kohe suure pütitäie piima ja töö alles tegemata veel. — Vitsa! Mis nüüd songid lusikaga, kui enam süüa ei taha! — Lotiga püksid on paremad. Pane nüüd käed risti!»

Villu paneb käed risti ja ütleb ema järel «Issameie», mõtleb aga, millal püksid valmis saavad. «Kes sa oled taevas,» ütleb ema, «kes sa oled taevas,» ütleb Villu, mõtleb aga, kas pükstele ka tasku tehakse. Püksid, püksid, triibulised püksid on kõik, mis talle meelde jäi.

«Ema, mis päev täna on?»

«Teisipäev.»

«Mis siis tuleb, kui teisipäev mööda on?»

«Kolmapäev.»

«Ja jälle, mis siis tuleb, kui kolmapäev mööda on?»

«Neljapäev.»

Villu küsib kuni nädala läbi ja saab seletuse, et seitsme päeva pärast jälle teisipäev tagasi tuleb ja möödaläinud päevad siis üks nädal on.

«Mis siis tuleb, kui üks nädal mööda läheb?»

«Siis tuleb teine.»

«Ja kui teine mööda läheb?»

«Kolmas,» vastab ema, kes lapse küsimistest enam

lahti ei saa. «Nädal läheb nädala järele, kuni aasta täis saab, ja aastad kaovad üksteise järele ning ükski neist ei tule tagasi.»

«Kuhu nad kaovad?»

«Issa ristike, kui rumalasti sa küsid!»

Villu kuuleb, et ta rumalasti küsinud, ja jääb rahule. Aga mitte täiesti. Tasakesi kobib ta lavale.

3

Ema, kus isa on?

Videvik on käes. Tugevamini mühab tuul, sügavamini kohab Peipsi. Lapse näole ilmub jälle seesama vanakese tõsidus, silmadesse jälle seesama otsiv vaatamine. Ah, see kohin on nii kutsuv, nii ustav, nii igatsev, et see haiget teeb... kui nüüd, kui nüüd ometi seda metsa ees ei oleks...

Nobedasti liiguvad akna all ema näpud. Sukk venib ja venib, niisama igavalt kui sügiseõhtud — kui terve elu! Silmaline silmalise peale, kuni ring ümber, päev päeva järele, kuni aasta täis; ring ringi järele, kuni kanna käänamine tuleb, mis suka koguni kõveraks teeb, aasta aasta järele, kuni ükskord su elu koguni teise roopasse keerab; uued ringid kuni varbani, kus vardad välja võetakse, uued aastad, kuni nad kord su üle puusärgi kaane kinni löövad. Elatud ja tallatud, vaevatud ja kaevatud terve eluaeg läbi — mispärast? Ei tea, tõesti ei tea.

Alamale langeb kuduja pea, viledamini vilksuvad vardad.

Kõnekamalt liiguvad Villu silmad, tõsisemaks läheb ta nägu.

Ema mõtleb möödaläinud päevade peale.

Villu mõtleb kohtumehe poja saabaste peale, millega järve äärde küll saaks minna. Kui tal püksid ja saapad kord käes, tahab ta seda tõesti teha, olgu mets ees kui suur.

Seinakoi tikitab seina sees, kui tuul vahet peab, kilk laulab ahju all...

Kohtumehe poeg tuli isaga siia, mõtleb Villu. Isaga?

Isaga, isaga? Kuidas, kui temal ka — ? Imelik, et ta varem sugugi selle peale ei ole mõtelnud — isaga, — isaga? Isaga pääseks ta küll ka järve kohinat nägema?

«Ema, kas mul isa ka on?» hüüab ta isevärki erutusega.

Naisterahvas tõuseb järsku istmelt üles, sukk langeb ta käest, must silm hiilgab... Väljas! Väljas on see sõna, mida ta ju ette on oodanud, aga mis siiski kui mõõk ta südamest läbi lõikas. Täna on see õnnetu tund käes — see tund, mille eest ta ema — ta ema, oh ta ema, ta ema!... Kui palju on ta sala palvet teinud, et jumal selle lapse huultelt selle küsimuse ära võtaks, mille eest ta ema ise põgenes... kahekordne valu on nüüd temale osaks saanud. Oh ema ja isa nimed, kui õndsad olete te kuulda, kui teie järele lapsed küsivad, kui hirmsad, kui süüta lapse suu neid hüüab ja nende peal — häbi — vanne — rusub!

«Ema, kus isa on?»

«Laps, laps, küsi parem, kus su ema on. Jää magama. Villu, jää magama!»

Ta istub pingile, katab silmad kätega kinni. Veel kord on rasked pisarad ta palgeid üle ujutanud, kust ju nii palju vett voolanud, et nad tuhmiks on jäänud. Ainult valu ja häda on elu temale toonud, teistele ainult rõõmu. Seal... seal oli küll ka kord aeg, kus ta õnnelik oli, oh nii üliväga õnnelik, nagu ta nüüd tunneb. Sinna lähevad ta mõtted, selle väikese majakese juurde, kuhu nii ilusasti päike suihommikutel üle metsa latvade tõusis, karjakellad klõbisesid ja karjalaste trallitamine mitmekordse järelkajaga kuuldus. Kui ilusasti sinas jõgi! Nagu hõbenöör kõverdas ta läbi aasade ja läikis päikesele vastu, ja otse nende toa taga tegi ta nii ilusa käänaku rammusa rohumaa kallaste vahel. Ei, kuidas jooksis seal väike tütarlaps lillede keskel ja korjas päävasilmi, mis just nagu emakese enese silmad vastu vaatasid. Kui siis ema järele tuli, et väike tippjalg jõkke ei kukuks, ja kodus värsket võid paksult leiva peale määris, kuidas oli siis nii hea! Seal elasid ta vanemad. Pärast küll tüdrukuna tulid raskemad ajad. Mõisapäevad olid rasked orjata, kupja kepp alati karta, aga õigus ja usinus aitasid heaga läbi saada.

Siis — siis tuli see aus tubli mees, metsavaht Mägisoo Hans, ja nõudis teda vanemate käest enesele. Uus kodu lubas kõike, mis noor süda soovis. Ta oli vanemate lähedal, armsa mehe kaisus, armastatud, lugupeetud, siis — oh kui armas see kuulda oli — ema! Oo, ta ilus, käharpea sõstrasilmaline tütar, kuis oli ta vanemate uhkus, rõõm, päike, lõbu! Kuidas ta targalt oma lapsesilmadega otsa vaatas! Sügavale südame sisse vaatasid nad. Või kui hõbeselge ta naer, kui ilusad ta väikesed valged hambad naeratades! Kuidas ta kord viie aastaselt kiljatades ema juurde vainule jooksis ja hüüdis: «Ema, ema! Ma oskan sukasilmalist!» Ta jutt, kuidas see nii tark oli, kõik mis ta tegi või oli. Ja kui isa õhtul metsast või jõelt kalalt koju tuli ja ema ja tütar talle ukse ees vastu läksid, lastud metskitse või kalad vastu võtsid, missugune pidu! Korra tõi ta terve ämbritäie sudakaid. Missugused sudakad! Kuidas kõik nende abielu kiitsid, nende tütart imestasid! Juba kümne aastaselt oskas ta lugeda ja isegi mõisa preilid, kes nende juures jõe ääres kalu käisid püüdmas, imestasid armast tarka tüdrukukest. Ja kui Sillu preilid armsaks saanud lapse mõisa võtsid, teda saksa-lastega ühes õpetasid, kohkusid peaaegu vanemad ise oma lapse õnne pärast ja nägid suurt tulevikku ette. Puhas, peenike, nagu väike valge inglike, tuli ta, kerge kleidike seljas, suil hüpates oma vanemate poole, nägu õrn ja valge nagu maalitud. Ema silm läks rõõmul niiskeks oma tütrekest rinnale tõmmates. Või kui siis Sillu mõisa lahked preilid ühes Mariga (nüüd Mari Mägi asemel Marie Berg nimetatud) tulid, ja lahkesti, heasüdamelised naisterahvad, nagu nad olid, temaga juttu ajasid, ega ta tütre tarkust küllalt ei jõudnud kiita, ei teadnud õnnelik ema, kuidas ta jumalat ja preilisid selle eest pidi kiitma, ja ka preilid olid mõnikord liigutatud, kui nad nii sügavat tänu ja kallist meelt talunaise silmis nägid, mida nad enne mitte ei oleks uskunud. Ainult tuimust ja kalki meelt oli nendest neile räägitud. See pidi rahvas olema, kellel loojast andi ei ole antudki ülemate ja õrnemate asjade jaoks. Metsavahi rahvas jälle õppis tundma, et mitte kõik mõisasaksad nii kurjad ei ole, nagu rahvas neid selleks pidas, vaid et kalleid südameid nende seas leida oli.

Seda kindlamad olid nad oma usus, kui ühel päeval Marie ütles, et teda noorhärra ja väikse preili koolipreiliks nimetatud ja et ta nüüd peale muu 50 rubla kuus palka saab. Oh, see oli neile kuulmata ime, õnn, mis neid peaaegu kohkuma pani. Veel enam pidid nad kuulma. Ühel õhtul, kui Marie lastega vanemate kodunt mööda jalutas, kõndis peenike sirge noorhärra kui kuusk Marie kõrval ja ajas mahedasti juttu. Võõras härra imestas küll nähtavalt, kui jämedas riides talunaine ta kaaslase, preili juurde tuli ja see ta otsaette suud andis, teretas aga aupaklikult, kui kuulis, et see ilusa, peenelt haritud Marie ema olla. Ja imet, võõras härra tuli teine päev otse Hansu majja, tuli veel, tuli tihti, tuli iga päev, käis Hansuga jahil, jõi Mägisool teed; kõneles, et ta härra sugulane, aga sündimise poolest taanlane on ja Sillu mõisa ülema metsahärra ametit peab. Nende kodumaal, Taanimaal, ei peeta talupoega halvemaks kui iga teist seisust. Mõisnik ja talupoeg on paremad sõbrad, kui viimane suuremat haridust on saanud. Kõneles seda, kõneles palju muud, kõneles väga ilusasti, väga lahkesti. Küll ehmatasid mees ja naine, kui ühel õhtul Marie emale kaela langes ja nuttes ja naerdes tunnistas, et ta õnnelik mõrsja olla; aga õnn on pimestav; oli ta seni nende lapsele lahket nägu näidanud, miks ei võivat see ka nüüd tõeks minna? Seal tuli välk, mahapurustav sõnum: Marie olla mõisast minema pekstud, härra ja metsahärra vahel olnud kange sõnavahetus, mille peale viimane ülepeakaela mõisast ära läinud — kuhu? Jumal teab kuhu. Mõju oli hirmus. Marie jäi kadunuks; isa, ehk küll «rumal talupoeg», suri südamevalu kätte, nooreealisest naisest tegid mõned nädalad vana naise. Vanemate uhkus ja südamerõõm oli — langenud, kadunud õnnetu tütarlaps tervele mõisaperele ja vallarahvale irvitada, kes saksaks tahtnud saada ja saksa-meest kosida. Ja õnnetu ema — ta oleks oma last varjanud, teda vastu võtnud, aga keegi ei olnud teda näinud, keegi temast kuulnud. Kingitused ja palga, kõik oli ta enesest ära heitnud ja nende ette visanud, kes teda ta vanemate majast kui õnnelikku last välja olid toonud, aga kellel nüüd südant ta vastu ei olnud. Ta isa hingab kalmukünkas; õpetaja on teda õnnista-

nud, sugulased juures nutnud, köster pika palve lugenud, omaksed mulda hauda järele visanud — midagi ei ole puudunud, midagi kombe vastu olnud, ka matuseid peetud, söödud, viina joodud ja — unustatud. Kas ta seda teab? Teab tütar, et ta isa kirikaial, et ta tema pärast seal on? Seal — naisterahvas sauna akna all mäletab seda, nagu oleks see alles täna olnud — kuuleb ta isa haua juures, kus üksi ülejäänud ema tihti käib, ühel õhtul videvikul rasket ohkamist ja sõnu. Ta näeb seal üht kogu põlvili, paks loor näo ees. See on tema õnnetu taganutetud tütar. Siia on teda hingepiin ja ahastus ajanud. Ta jääb ta selja taga seisma, kuulab, ja mis ta siin kuuleb, on nii lõhestav, osalt mõistmata, aga sõnad ja hääl on nii lõikavat valu täis, mis kummardaja suust tulevad, kes ristis kätel isa risti peal nutab. «Isa, anna andeks, ma ei või enam elada. Ma ei või sellele elu anda, kelle kuju igavesti mind piinama saaks, kelle palgelt ma enese süüd ja häbi peaksin lugema. Mispärast peab ka tema, see süüta taim, minu häbi all kannatama, minu pärast inimeste ees punastama? Mis võin ma talle ütelda, kui ta küsib: «Ema, kus on mu isa?» Oh teie uhke sugu, mehed, kes teie nõrku eksiteele veate ja siis ise veel — irvitate! Oh teie variserid, kes eksinud naisterahva peale põlates vaatate, keda teie ise olete eksitanud! Oh teie kivisüdamed, kes kohut mõistate süüdlase peale, keda teie ise olete süüle avatlenud! Oh teie silmateenrid, kes au sees hiilgate, kuna need, kelle õnnetuse sünnitajad te olete, põrmu sees roomavad. Teie lähete ja kiitlete veel pealegi võitudest, mis teie teinud; olete uhked selle üle, aga teie jälgedel ringutavad käed, veerevad pisarad, lõhkevad südamed! Teie ei mõtle vanemate peale, kes oma lapsi vaevaga kasvatanud; ei mõtle emade uneta ööde peale hälli juures, isade higise otsaesise peale peatoiduse ja koolitamise eest muretsedes; ei mõtle õnnetute ja eksinud tütarlaste eneste peale, kes ainult teile armastuseks eksisid ja nüüd oma valu ja teie kuju vaikides südames kannavad; teie ei mõtle oma tervise, oma nooruse jõu pillamise peale, elukommete rikkumise peale — teie ei mõtle millegi peale! Õlgede peal ja räbalates lasete oma ihusugu känguda, aga ise istute pehmete patjade

peal saalides. Eksitajad! Teadke, et teie oma südamesse põrguhaudasid ehitate, täis jääd, tuimust, kaledust ja kavalust, mida teie elutarkuseks nimetate, mis teie vanad päevad pimeda öö sarnaseks teeb, neid tühjusega ja tülpinud meelega täidab, ja teie endid kui haudadest väljakaranud luukered ümber veate, ning teie lapsed on teie eneste alatuse kõdunenud kujud! Rääkige siis veel võitudest, kui palju tütarlapsi teie eksitanud, kui palavalt neist keegi teie ümber hakanud, kui raske või kerge kunstiga teie neid langemisele saanud! Rääkige veel!» — See on tema tütar, kes nõnda kõneleb, talunaise tütar, selle rahva võsu, kes midagi ei pidanud tundma, kellele ülemate annete jaoks looja meelevõimugi pole andnud! Ah, kuidas läheb igaüks neist sõnadest tema südamesse, kui tõed nad on, aga siiski on ta tütar üksi häbikandja ja rahva naerualune, kuna kaassüüdlased igal maal ja a'al mõnikord kiitust pealegi saavad. Imeline suguvaheline vahetegemine, kus mehele kõik on lubatud, naine üksi kannatajaks jäetud! «Tütar! tule mu rinnale, veel elab su ema, kes su valu mõistab!» hüüab ta, ja ema ja laps nutavad surnuaial üksteise kaelas. Kahe elu on hoitud selle läbi, et veel üks inimene oli, kes teistmoodi otsustas kui teised inimesed — see igavesti mõistmatu, lõpmatu armusügav emasüda! Aga ühele elu andes lõppes teine elu, kes nii palju oli kannatanud, ja üksi abita taim, kes nüüd oma isa järele pärib, jäi vanaema käte vahele. Ei ema ega isa pole sul, vaene laps! Käsi vaadates, millest ta enne midagi ei teadnud, siin ja seal heade inimeste juures ulualust ja kõhutäit saades, rändas ta lapsega ühest kohast-paigast teise, kuni viimaks oma sündimispaigast kaugel eemal Kukulinnas, võõra rahva seas, selle hütikese omaks sai. Kui palju vaeva on see talle maksnud, enne kui ta Villu nii vanaks sai kasvatada. Ja seal ta magab nüüd laval õlgede peal, ei teagi, et tal ema ei ole, vaid nõuab üksi isa järele. — Maga, laps, maga! Elu ja valu ootavad sind, maga, maga, kuni isa saad!

«Ema, kus isa on?» ütlevad ta kahvatanud huuled.

Kilk laulab ahju all, seina sees tiksub seinakoi...

«Kui aga, kui aga seda metsa ees ei oleks!...»

4

Särk ihu ligi, surm ligemal.
Rahvasõna.

Nädalad, kuud on mööda läinud. Tali paugub õues, puud valge koormaga koormatud. Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip, mets kaugemal on nagu valge müür, toredad uhked kuused Kõrgepalu pool seisavad kui liikumatud vahimehed, lumekroonisid kõrgele tõstes. Kuusemägi kaugemal on nagu valge torn. Kuuvalgega paistab ta nagu hiiglase kübar, nagu tahaks alla külasse tulla... Metsameeste reejalaste all krigiseb lumi lustilikult, kui nad hommiku koidu ajal siit mööda puumetsa sõidavad. Kui aga post talveteed või mõisasaksad siit sõidavad, heliseb hele kellade hääl till, tall, trill, trall! et metsad suurele kaugele vastu kajavad. Siis on noor kui vana saunade uste ees väljas, isegi vana puujalg, väljateeninud soldat, kellel raha lindiga rinnas on, tuleb poolteist, poolteist! astudes välja, topib piipu ja hoiab seda külge ettepoole, kuspool raha ripub.

Vanemad Kukulinna lapsed käivad koolis, nooremad ajavad kodus A-B-D-d. Vaimurikas ei ole Kukulinna noor meestesugu mitte. Seda kaebab koolmeister. Neil on nii palju teiste laste käest küsida, et aega raamatut lugeda ei saa. Kord pekki, kord silku, kord mõlemaid. Suu on suu. Kuidas sa vaatad, kui teine sööb? Tütarlapsed — iseasi koguni! Nemad löövad talulapsed üle. Ütle aga algussõna, siis tuleb terve lugu nagu orilaga. Ja terased on nad kui nõelad. Koolmeister ütleb, see tulla sellest, et nende emad elavad, kes neid juhatavad. Poisslaps ema õpetusest ei hooli, kui isa «kari» peal ei ole. Sa aeg, kas poistel selleks aega on! Nad on isekeskis korralik «linnavägi», ja talupoiste kulmud ja kuklad teavad nende lumekuulidest kõnelda. Mõnikord lendab ka rusikas kuuliga tükkis, aga siis — on toas kuri lugu. Harilikult võetakse ikka «nahk maha», «must

madukene välja». Muudkui, mis sest. Kergem õhtul koju minna. Tee peal on sagedasti kuulda hüüdmisi: «Meie mehed, meie mehed! Jass, ära jäta! Mikk, ole mees!» — Mõni mõtleb, suur taplus. Tühi kõik. Silma ega kõrva pole veel keegi kaotanud. Kukulinna «polk» läheb ainult tulesse, muud midagi. Seda teeb ta talvel niisama suure käraga, nagu ta suil õunaaedadesse vagusi oskab minna, kaalikasse, naerisse. Muhud ja vommid, mis saadud, küll need pika talvega jälle paranevad, seda rutem, kui koolis peenikest peale pannakse. Beltsebuli aetakse Beltsebuliga välja.

Oi, mis mõnus on talvel liiviku turjalt alla sohu liugu lasta! Küll pükste peal, küll saanikutega, mida igamees enesele ise teeb. Saanikusse, jalad ette ja — uhtii! kuni alla Konnasilmani. Kupu-Kaie poegadel on koguni rautatud taldadega kelk ja see jookseb ei tea kuhu. Pühapäeva õhtuti tulevad ka talulapsed siia kelkudega kokku, aga liulaskmise loa eest peavad nad koolis nii mitu tükki pekki ja nii mitu silku andma. Päris ilma ei saa keegi. Ka peavad nad liumäele aitama vett soo läppest üles kanda, sest igakord ei saa ilma vee valamata liugu lasta. Selle orjuse peavad paraku enamasti tüdrukud ära tegema, muidu ei võeta neid kelgu peale. Jälle teised ajavad all Konnasilma libeda jää peal uiskudega, mida nad ise plekitükist ja puupakust teinud. Paraku peavad aga uisud ja kelgud nii mõnda kurja kannatama. Kui suka-, kingatallad läbi leitakse ja uisud, kelgud kätte saadakse, siis rändavad nad lihtsalt tulesse, sest emad ei mõista siin paraku sugugi nalja. Ja kui koolis käsk või peatükk välja ei tule, on jälle vaene kelk ja uisk süüdlased. Mõnikord on liulaskjad mõne seltsilise vastu ülekohtused olnud ja need on koolmeistrile ära kaevanud, et Kukulinna poisid «muudku aga liugu lasevad». Sellestki hädaohust lööվad kelgud ja uisud ikka läbi ja on ikka jälle käepärast, kui neid ka kümme korda ära võetakse.

Villu vaatab aknast, aga ta on veel väikene selleks, et ise enesele kelku muretseda. Ka kingad on tal katki mis hirmus: ühe all on vilne, teise all nahkne paik. Vilne jalg ei tule jää peal nahksele järele, kas tee mis tahad. Üks on nagu kana, teine pardipoeg, üks tahab kuivale

maale, teine vette. Kui korraks teised teda kelgule võtavad, on hea küll. Selle eest peab ta aga kelgu üles vedama.

Aga Villu ei saagi palju välja minna. Ema on haige. Voodis, juba mitu nädalat, see on laval. Villu peab aitama, seda-teist andma. Küll mitte ikka, sest ema käib vahel ka üleval, aga tal ei ole luba välja minna. «Suren nägemata ära, vaata siis!»

Mis ära surema on, seda ei tea Villu. Kes ära sureb, see ei tule enam tagasi, ütleb ema. Päevad ega nädalad ei tule ka ema ütluse järgi tagasi, siiski on neid küllalt. Kaovad, kaovad, aga ei kao ise kuhugi.

Kuuse perenaine käib nädalas mitu korda siin. Toob iga kord kas sooja pätsi, tüki pekki, tangu, rasva, jah, ükskord koguni tõi ta käkki! Ema keelab küll ja keelab: ära too, mis te ennast niipalju kulutate; aga Villu ei saa igakord mitte aru, miks ema nõnda keelab. Kui ta teda midagi keelab, siis ütleb ta seda koguni teise häälega, ja see tähendab siis just: ära too ehk tee. Nüüd aga keelab ta ka, aga see kõlab nagu: too, too ikka, too!

Ühel päeval on ema juba ligi õhtuni ühtejärge laval olnud. Videvikul tulevad Kuuse peremees ja perenaine kahekesi siia. See on ime-asi, seda nad ei ole millalgi teinud. Tulevad laua juurde, vaatavad haige peale, teineteise otsa, Villu poole. Näe, mis nad nüüd vaatavad, mõtleb Villu. — Perenaine toob potitäie sooja kapsasuppi lihaga, valab kaussi ja annab haige ette. See ajab istuli, ta on täna õige rõõmsa näoga.

«Oh jumal, perenaine, mis te ometigi kannate kõik ära siia!» ütleb ta, aga seekord tõesti ju tõreldes. «Millal jõuan seda kõik ära tasuda?»

«Söö nüüd ikka, söö, mis sul siis tasuda ära ei ole. Kampsol on ju kududa.»

Ja jälle vaatavad peremees ja perenaine teineteise otsa.

«Mul on eneselgi häbi, et ta veel valmis ei ole; kui jumal tervist annab — aehh! — siis koon ta tuleva nädal ära. Ma tunnen, — aehh! — juba veidi parem.»

Peremees ja perenaine pilgutavad silmi. Vaatavad siis mõlemad nagu käsu peale Villu otsa.

Haige katsub suppi, mõtleb nagu süüa, langeb aga aseme peale tagasi:

«Ei tea ma, miks süüa ei taha, kas hakkab õige vanadus tulema. Kas teil — ai jeh! — linad juba haritud? Hea supp küll, aga ei taha. Mis Miku teeb — ai jeh! Kui suure lihatüki sisse pannud! Kas loeb juba või veerib veel? Näe ritsikaraibe, kuhu kargab. Ooh! Säh, Villu, söö sina — see väike lihatükk saab sulle. Suure panen ära, Kutsika Krõõt lubas pühapäev siia tulla, ka suutäis ette panna. Tulev aasta — ai jeh! — katsun kuidagi põrsa osta ja aeda panna, vaene Villu — ooh, ooh! — lõped näost ära kui vari ju. Aii jeh!»

Perenaine annab peremehele märku. Nüüd on paras aeg.

Peremees köhatab, nuuskab nina, vaatab ümber, kõhkleb.

«Kuule, üleaedne,» — külarahvas ütleb Madlit ikka üleaedne, see on nõnda ilusam — «kuule, üleaedne, sina anna Villu ära meile.»

«Meile kasulapseks,» ütleb perenaine, kes näeb, et peremees väga aegamööda edasi jõuab.

«Aii jah! Jumal õnnistagu teid — oh, torkas! — head inimesed, aga kuidas võin ma ilma lapseta ihuüksi jääda. Saun on kahelegi ju nii kole.»

«Aga sa sur —»

«St!» ütles perenaine peremehele vahele ja lõi talle küünarnukiga külge. Õnneks oli peremehe ütlemine nõnda alles alt üles tulemas ja vägisi, et haige seda tähele ei pannud.

«Sina tuled ise ka meile,» ütles perenaine. «Ega me praegu ka veel Villut ei tahagi. Sellega on aega.»

«Teil on ju enesel lapsed, ai jah!»

«Suutäis enam või vähem,» ütleb peremees.

«Annab jumal omale, annab ka võõrale,» õiendab perenaine.

«Ei tea, mis imet see täna on — ooh! — pistab nagu noaga külje sisse. Mõtlesin ikka täna ju üles ajada — ei saa!»

Ja ta katsub tõusta, langeb aga valusa oigamisega tagasi. Imelik, et ta seda ei märka, mis teda ootab, et ta ei märka, miks laps suuril, hirmunud silmil ta otsa

vahib ja suutäit suppi ei ole võtnud, ei märka, et Kuuse omad isekeskis pilkusid vahetavad ja ootel on. Juba ammu oli terane perenaine ära näinud, et Madli näost ära lõppes ja ta köha ikka koledamaks läks, just nagu nende kadunud Jassil. Aga juba nädal päevi tagasi märkas ta, et Madli ühe jalaga ju haua kaldal seisis, sellepärast olid nad ka täna tulnud, et haige viimseid tundisid kergitada, nimelt lapse pärast. Nad oleksid ammu Villu ju enesele oma surnud Jassi asemele pojaks võtnud, teadsid aga, et Madli selles järeleandmata on. Villu äravõtmise korral vägisi oleks Madli surm olnud.

Haige oigas kangesti, jäi aga viimaks magama. Paks külm higikord tõusis teradena ta otsaette, hingamine oli korratu.

Peremees, kes teopoissi pidi vastu võtma minema, läks koju, perenaine aga jäi haige juurde valvama. Ta silm langes lapse peale.

«Villu, kas oled hea laps?»

Villu jäi vaatama.

«Villu, tule mu sülle!»

Villu vaatas veidi võõrastades, nagu küsiks, mis see tähendab, tegi aga, mis sooviti.

«Pane käed kokku ja ütle: Anna meile andeks meie võlad, kui meie andeks anname oma võlglastele. — Soo, hea laps! Kui sa suureks saad, siis pea meeles: see oli mu kasuema esimene õpetus. Ole mulle pojaks, Villu, ole hea laps, nagu kõik vagad lapsed head on.»

Mõlemad jäid selle järel vait. Üksi ritsika kriiskamist ja haige hingetõmbamist kuuldus.

Perenaine jäi mõttesse. Mõtles, missuguse kuue ta Villule annab, et kohe uue tegemist ei oleks. Vanad on muidugi oma lastele kõik ju väikseks jäänud. See poolvillane toimne, mis nüüd aidas malgal seisab, mille teise käise hiired ära sõid, on paras talle. Kas ta küll ju tuleva aasta karja läheb? Seakarja vähemalt võib teda ikka küll ju saata. On ikka küll raske võõrast last toita võtta. Kas ta vahest liig rutuline ei olnud, kui ta peremehele nõu andis Villut kasupojaks võtta? Võõrast last? Omal juba kaks tükki. Poisslapsed, kas nendega kasinalt tegemist on? Nagu soldatid! Noad kaovad laualt vibupüsside tegemisega, ei ole aknaklaasidel ega

riietel pidu. Enne kui näed, juba auk sees, juba ära lõigatud. Suka-, kingapaeladki lõikavad ära. Seal kisendab üks ju kaelapidi aia vahel, seal kukub teine tiiki. Ja nüüd veel kolmas... Aga ta on vaenelaps — heade, õnnetute inimeste laps. Oh ei — kuis ma nii vali võisin olla, — Jeessuke, anna andeks! Vaene laps, ma tahan katsuda su ema olla. Näe, kui kahvatud ta palekesed! Küll jumal annab meile ja temale. Ja see on ka nii ilus tegu, vaest last varju alla võtta. Kõik külarahvas austavad — noh, eks ta ikka ole ka au väärt! Ja muidugi.

Kui perenaine silmad jälle üles lõi, nägi ta, et haige silmad pärani lahti olid ja iseäralise läikega tema peal viibisid.

«Perenaine — aijeh! — sa oled — ainuke inimene, kes mind peale lapse armastab — kes — teab, et see laps —aeh! — Issand õnnistagu sind! —»

Perenaine tõusis ruttu istmelt ja astus haige asemele ligemale. Selle nägu oli sisse langenud ja läikis nii veidralt ja võõralt, silmad olid isevärki nahksed, nõrkenud lõõtsutamine ei lasknud teda rääkida ega istuli olla. Perenaine toetas teda.

«Ooh, ooh! — Ma tunnen — et mu tund — on tulnud — Sina tead — et Villu — mitte — mu laps — vaid — tütre laps — on — ära ütle — talle seda — enne kui ta — suureks saanud — siis — anna — meile andeks meie — võlad — ku — kui — oma — võlglastele — —»

Ta oli surnud.

*

Kuidas vald oma kuluga surnuid matab? Mis matab? Kohtumees annab käsu, mõis lauad, kolmas keegi külamees, kes selle eest küüdikorra saab, toob nad ära, neljas teeb kirstu ja saab teopäeva, viies annab hobuse ja saani, millega puusärk surnuaeda viiakse. Enne kui ta kirstu pannakse, pesevad külanaised keha leige veega ja vihaga üle, tõmbavad puhta särgi selga, sukad jalga — kui on, kirju vöö vööle ja uus sitsirätt pähe. Kirstupanekuks kutsutakse koolmeister, kui surija rikkam oli, oli ta vaene, võib seda aga üks peremees külas teha, kes «kirja tunneb» ja kes sellepärast sel korral kõikide silmas aus mees on. Koolmeistri järgmine kohe. Valla-

surnu juures ei või, iseenesest mõista, koolmeistrist kõnetki olla, hea kui juba üks peremees tuleb. Kirstu pannakse surnule viht pea alla, nõel ja niit ka ligi, et tal seal ilmas võimalik oleks riideid kohendada, kui ta — ärkab. Madlile tegi seda Kuuse perenaine. Ta oli seal, kui puusärk välja viidi, ja hoidis Villut süles. Peale tema ei olnud siin muud kui Kukulinna naised lastega, mitte kõik, mõned vaatasid oma sauna uste ees, teised suure mängukivi otsas. Kui surnu sauna eest minema läks, lauldi: «Nüüd surnukeha matame», aga ainult nii kaugele kui liiviku rinnalt alla. Sealt saadik jäi laulmine maha, saatjad tulid tagasi.

Kuidas vallasurnuid maetakse?

Niisama nagu teisigi. Kellamees lööb kella, õpetaja loeb just needsamad sõnad, enamasti on see aga köster, kes vallasurnud hauda paneb — hauakaevajad ootavad niisamuti juures, labidad käes... «Issa, poja ja püha vaimu nimel, aamen!» Kuulajateks on kalmud, ristid, puud, köster ise ja hauakaevajad ning surnu tooja hobusemees.

Mis vallasurnust räägitakse?

Kes räägib? Kuule nüüd. Mis temast rääkida on? Kellele teda tarvis oli? Kellele teda vaja jäi? Siiski — kui lapsed õhtul magama ei jää, kui söörna ei tule, kui nad sõnakuulmatud on, öeldakse: «Oota sa, oota! Kui sa vait ei jää, tuleb Kukulinna vanaema ja viib su ära kirikaeda!»

Seda vallasurnust räägitakse.

5

Kui pajupill ja pasun seal
on hüüdmas poisi suus.

K. A. Hermann.

Pulmad, pulmad! See on pulmamäng, mis looduses kõlab, need on mõrsja-ehted, mida loodus nüüd kannab! Kuidas sinendavad metsad ümberkaudu, nagu sulaks nad sinise taevalaotusega kokku! Kuidas kajavad kaa-

sikud karjalaste laulust, kuidas läigivad luhad lilledest, kuidas sinendab Peipsi nagu mõõtmatu peegel! Kuidas siristavad linnud, kuidas kepsutavad tallekesed, kuidas vulisevad selged, karged allikasooned! Kui karastav on ta karjasele, kes teda tohust torbikuga suu juurde paneb, koer kõrval, kaelkott kaelas; eemal loomakari — lehmad, lambad, mullikad: ühed söömas, teised pikali maas, kolmandad tulevad oja äärde ja rüüpavad himukalt... Looduse rind tilgub rikastest annetest inimestele, jagab täiel käel oma andeid, ei küsi, kes neid vastu võtab. Inimene üksi tuleb ja teeb vahet oma ja oma vahel. Siin hällib rukkiväli nagu ilmatune vaip tuule käes, nagu puri, seal sinetab tõuvili lopsakas kasvamishoos; igal pool kasvamine, lubamine, lootus; igal pool, kuhu inimese käsi piirisid pole pannud ega oma võimu sirutanud, lust, lõbu, sirin ja laul — kuldne, kuldne vaba põli...

«Päits, kus sa lähed, näh!»

Karjane allikal ruttab päitspea-härjale vastu, kellel mõte on heinamaale minna. «Krants, võta!» Loom jookseb karja juurde tagasi, nähes, et tal siin voli ei ole. Karjane istub kase alla, võtab kotist kannika leiba ja silgukarbi ja hakkab sööma. Koer istub ta jalgele ja vahib... loodab...

Karjane on umbes 15-aastane tubli poiss, aga veidra, isevärki näoga. Alguses näitab see nägu vana, inetu, hale; aga pikemalt vaadates kaob see inetus ära, ja midagi arusaamatut on neis elavais silmis, otsaees, mis selle näo koguni isevärki armsaks teeb. Tuleb tundmus, nagu oleks ta nägu rutem kasvanud ja mehevalmim kui muu keha.

See on Villu, Kuuse talu karjapoiss. Kasuvanemad on poisi eest hoolt kandnud, nagu näha. Tugevad kondid avaldavad tervist, tüse keha jõudu. Ema surm ei ole teda vististi palju kurvastada jõudnud. Siis, kui ta ju aru sai, mis surm on, ei olnud ka kurbus ema mälestuse järele nii suur enam. Ta on rahulik poiss...

Ja Peipsi? Oh, seda on ta nüüd ju küllalt näinud, mitu korda. Imelik — kui ta sinna tagametsa läheb, kus Peipsi on, — ei ole seal midagi igatsusväärilist! Kui ta aga kaugel üht purje näeb, mõtleb ta igatsevalt:

Kui sinna teisele poole Peipsit saaks — mis seal on? Peipsis eneses pole muud kui vesi...

Ei olnud — tõesti? Järves eneses küll mitte, aga see pilt, mis ta Kõrgepalu Kuusemäelt nägi, sel korral kui hunt ta õlga hammustas?... See ei olnudki ka vist järv, mis teda seekord liigutas, vaid midagi muud... Seesama, mis korrati ta meele nii imelikuks teeb, kui ta metsa all istub, üksi... Või kui ta ümber mets nii vaikne, nii mõttes on, nagu tahaks ta temale midagi ütelda... Või sügisel, kui vaikse ilmaga lehed pikkamisi maha tulevad... tasa... keereldes... Mis see ometi on, mis siis ta meele nii imelikuks teeb? Või kui kured kõrgelt suures pikas reas üle pea lendavad ja soojale maale lähevad ja nagu jumalagajätmiseks üksikuid hüüdeid alla saadavad...

Soojale maale? Ah jaa, see ta imelik tundmus tuleb küll sellest, et ta kord mõisa vaimutüdrukutelt üht laulu kuulis, mis kurgede minekust kõneleb. Vaimud kolkisid linu ja laulsid:

«Teele, teele, kurekesed,
üle metsa, maa!
Üle suurte linnade,
üle mere ka —
ikka, ikka lõuna poole,
kus Egiptimaa.»

Kust tüdrukud need sõnad saanud, kes seda teab. Aga kui ta üksinda mättal istub, kui kõle sügistuul ta peale puhub, kui pilved kõrgel, üks tomp teise järele lendavad, siis on temal rinnas nii imelik arusaamatu igatsus, ikka nagu heliseb ta kõrvus:

«Ikka, ikka lõuna poole!»,

siis nagu tahaks ta ka sinnapoole, nagu tahaks ta ka enesele tiibu, et siit ära lennata, kaugele, kaugele... Mis võib aga maailmas kõik ära olla? Need imelikud maad, millest piibel räägib, need inimesed, kuningad ja nende väed, sõjad ja kanged mehed? Ükskord pühapäeva õhtul, kui külamehed Kuuse peresse tulid, kõneles Tõhu Andres, kuidas Prantsus Moskus käinud. Kui Riia all sõditud, siis müdisenud maa ja põrisenud akna-

ruudud. Hm — hirmus! — kividega purustatud teineteist, kui piigid katki läinud! Oleks tema seal olnud, küll ta siis Prantsusele oleks näidanud! Kas Prantsuse inimesed ka niisamasugused on kui meie? Kas nad siis tõesti inimeseliha söövad? Kuspool küljes peaks küll nende maa olema — kas sealpool Peipsit, sealpool Kukulinna või Kõrgepalu? Või seal, kus ilma ots on? Kus päev mäe sisse looja läheb? Püssi-Madis, kes kakskümmend viis aastat kroonu peal olnud, ütleb, et ilma ots seal on. Ükskord, kui nad laevaga mere peal sõitnud, saanud nad ilma otsa juurde ja pidanud üle ääre alla kukkuma, saanud aga veel aegsasti laeva tagasi keerata. Missugune on meri? Vist palju suurem kui Peipsi. Missugune on laev? Kus on need suured uhked linnad, millest nii palju lugusid kõneldakse? Ah, kui neid võimalik oleks näha!

«Üle suurte linnade,
üle mere ka.»

Imelik, kuidas need sõnad nüüd ikka ta meelest ei lähe? Nagu kisub, tõstab, teeb nagu haiget, on aga siiski jälle nii hea... Pilved, pilved! Lendavad edasi, aga on nüüd palju tuttavamad, armsamad. Näe, see tükk seal on just ratsamehe nägu... Kuidas ta kihutab ees nagu kindral, teised kõik tagajärele nagu sõjavägi... Näe, nüüd löövad kokku, nüüd on nagu suur kohav puu... Nüüd kaovad nad Kõrgepalu Kuusemäe taga ära...

«Ikka, ikka lõuna poole,
kus Egiptimaa.»

Ai! Süda valutab! Ja Villu jääb mättale istuma, mõtleb ja mõtleb... Korraga kargab ta maast üles ja:

«Halih, halih, haliluu, haliluu!» kõlab hele karjalapse trall ta huultelt, nii hele, nii rõõmus, et see metsast kümnekordselt vastu kajab: Haliluu!...

«Selle süda on õige rõõmu täis,» ütleb perenaine kodus aida ukse peal võid lüües, ja peremees, kes teise ukse peal pastlaid teeb, sõnab:

«Las saab teopoisiks, küll siis rõõm kaob; küll need seal rõõmu välja võtavad!»

«On üks imelik poiss kõige oma elamise ja ole-

misega,» sõnab perenaine jälle, «ei ole sugugi nõnda kui teised lapsed. Alati nii tõsine nagu vana Muri Madis, kui siis aga kord rõõmsaks saab, siis on nagu marutuul. Niisugust looma ei ole veel mina näinud — kõti näh, või koore kallale! — temast võiks tubligi mees saada.»

«Miks ei või.»

Perenaisel aga kipitab nimelt midagi südame peal ja praegu on paras aeg.

«Peeter, ma mõtlen, kui sa — kord silmad kinni paned, oled ju vana.»

«Särk on ihu ligi, surm veel ligemal. Või kes kellegi päevi on lugenud,» vastab peremees ja koputab pastla õmblust.

«Ja Miku on mõisas — näe ikka kassiroju! — toapoiss.»

«Andku jumal talle tervit!»

«Ja talu, meie talu?»

«On mõisa oma.»

«Sa nüüd ikka ei saa aru, või ei taha aru saada. Ma mõtlen, et kui sina ära sured ja Miku on mõisas toapoiss, siis ei ole Kuuse talul peremeest.»

«Seda teab igaüks ilma mõtlematagi,» ütleb peremees, kes täna aru ei saa, mis perenaine tahab.

«Siis oleks paras, kui sa talu Villule annaksid ja teda mõisas peremehe-kirja laseksid panna. Sellega on ju aega, Villu ei ole veel mees, aga ega see viga ei tee, kui me aegsasti selle peale mõtleme. Villu on tubli poiss, temast võiksid sa tubli mehe teha; mis sest, et ta vaenelaps on.»

«See on ju minu ammuaegne mõte,» vastab peremees, «mina arvasin aga, et sina vahest seda ei taha, et oma laps kõrvale jääb.»

«Saks tuleb nüüd enam talupojaks, kuule nüüd! Mis Mikul mõisas viga on. Nööbid ees ja taga, kärin taga, kui astub. Parem mõisas kupjakeppi kanda, kui et härra vahel kõrva näpistab. Noorhärra ei ole sugugi ka kuri inimene.»

«Soo-oh!»

Mõlemad vaikivad. Peremees riputab pastlad, mis homseks vaimutüdrukule peavad saama, paelupidi naela

otsa ja tahab minna, kui korraga näeb, et väravast keegi tuleb.

«Näe, ikka näe, Kai, mõisa vahimees tuleb, ei tea, mis see peaks käima?»

Perenaine paneb ehmatades võikausi käest; peaaegu pidi see katki minema. Võõras ei tohi koort näha, siis ei lähe ta kokku, teiseks ehmatab teda vahimehe sõna.

Tulija paneb praegu värava haaki kinni ja seisab seljaga nende poole. On üks kärme kõbus mehikene, paks villane kampsun seljas, paigatud püksid ja viisud jalarättidega jalas. Pea on sügavasti kübara sees ja näib peaaegu paljas, üksi kukla peal on veidi valgeid udemeid näha. Sellepärast küll kübar nii alla on langenud, sest enne on ta muidugi paras olnud. Nüüd keerab ta ümber ja tuleb kärmete, lühikeste sammudega toa poole. Alles poole tee peal märkab, et pererahvas aida ees on, ja pöörab sinna. Hehe, hehe, mis palav! Ta vaatab suure kübarasirmi alt üles, kusjuures ta aga pea selga peab ajama. Tubaka- ja tulenõud on ühe, pussnuga tupega teise poole peal. «Hehe, hehe, on aga täna kuum küll! Kohe pea sai ligedaks,» kõneleb ta, nagu näha, küll iseenesele, aga nõnda kõvasti, et seda ka teised võivad kuulda. Nüüd on ta aida trepi ees. Ta võtab kübara peast ja pühib käisega silmi.

«Tere, tere, Kuuse peremees.»

«Tere, tere, Salu-onu. Noh, mis kuulub, kuidas käsi käib?» sõnab peremees, kuna võõras trepi ääre peale maha istub.

«Ikka käisest läbi!»

«Kas poeg ju naist hakkab võtma?» küsib perenaine, sõrm suu ääres.

«Hehe, hehe, ei võta teine ikka veel naist ei kedagi,» vastab Salu-onu piipu suhu seades. «Vai ep ole veel aega naist võtta ja olla. Vai tüdrukud eest ära joksevad?»

«Kuidas siis! Vai ikka aega ei ole, et...»

«Kas naine-lapsed terved?» küsib perenaine.

«Terved seekord, jumalale tänu. — No kuidas siis teie oma pool elate?»

«Ole terve küsimast! Ikka tasapisikesi.»

Salu-onu paneb piibu kõrvale ja vaatab ümber.

«Ole hüva inimene ja anna mulle kapaga kalja — puuh! on aga see üks palavus!»

Perenaine astub aita ja tuleb valge, puhta kibuga võõra juurde.

«Petipiima tõin, kali on praegu ju vana.»

«Aitümä! aitümä! küll oli suur janu — äähh!» Salu-onu annab kibu tagasi, võtab taelatüki küljest raasukese, seab tulekivi peale ja hakkab piibu peale tuld lööma.

«Sul ikka asja ka oli?» küsib peremees, kes selili aia najale toetab ja rohkem mõtleb kui muidu. «Vai sinusugune mees ilmaaegu käib.»

«Oli ikka ka natukese. Hehe — hehe!»

«Oli vist tähtis asi?» küsib peremees ja nüüd kipub ka ju temale köha peale.

«Ei tea mis siis tähtjas õige. Hehe! Kas teie odrad tänavu hästi üles tulid ka? Hehe!»

Peremees aga mõtleb muu kui otrade peale.

«Ega ometi mõni halb asi ole?»

«Opman käskis sind homme oma karjapoisiga mõisa tulla,» vastab Salu-onu viimaks.

«Issa ristike, karjapoisiga!» hüüab perenaine. «Jumalukene, meie ei ole ju kedagi teinud, peremees. Jeesuke, mis nad ometi peaks tahtma, Salu-onu?»

«Mine võta kinni! Kuulsin, opman ütles kirjutajale: «Küll me ta jäneseliha himu ära ajame.» Kes teab, mis neil jälle seal on või mis metsavahid kaebasid.»

Rahulise pererahva peale on korraga hirm ja argus langenud. Vahimees tunneb, et tal enam siin hea ei ole olla, ja jätab jumalaga.

«Ära muretse, Peeter, ära muretse! Sina oled üks neist vähestest peremeestest, kes ilma kupja ja kasaka hoopideta on jäänud, ega nad ka nüüdki su hõlma hakka. Karjapoisi — tema asi näib see õieti olevat — kriimustavad nad küll vist ära. Ära sina muretse, perenaine, kedagi.»

Veel rutemate tippsammudega kui tulnud, läheb Salu-onu minema. Onu on hea käbe mehikene, kellel mõisa ligi väike maanurgake harida on, mille eest ta mitte teoorjust ei orja. Elav ja terane, on opman tema mõisa vahimeheks pannud, kellel selle eest mitmesugu-

sed kohused on täita: mõisa käsud laiali kanda, mõisa väljasid vaadata, et talupoegade loomad ega hobused vilja ei tule; mõisale luudi teha, rehepapile abiks olla, perekööki puid ja proua alamale köögitüdrukule süsi muretseda; veskijärvest kokale värskeid kalu püüda ja selle järele vaadata, et koerapoiss hurti iga päev korra välja kõndima viib. Üksi Salu-onu võib nii suurte ametitega korda saada, muudkui Salu-onu on jälle täiesti Salu-onu. Ehk küll mees iga päev higi otsast pühib, on onul tundmus, nagu võiks saksad kord aru saada; kui kerge põli temal on, ja seda ta käest ära võtta. Onu arvab, et ta opmanit õige tüssab, kes talle sellesamakese eest maa ilma teopäevadeta andis. Küll on põli! Ah, aga need jalad on nii kanged! Ei tea, kust see ometi tuleb? Hommikul ei saa lavalt kuidagi maha! Eks ole, vana inimene juba, kondid kanged! Meiesuguse asja nüüd! Eks meid ole jumal selleks loonud, mis oleme? Eks me ole need vaesed Kaini lapsed, nagu kirikhärra ütleb. Oma meelest on kõik nõnda, nagu peab olema. Peksa saab küll mõnikord üsna jumalamuidu, mõtleb onu, aga mis see mõni ime on. Miks ei peksa, kui on, keda peksta! Härra peksab opmanit, opman aidameest, aidamees kubjast, kubjas teomeest, teomees teopoissi, teopoiss karjast, karjane koera — miks ei peksa, kui vaja peksta?... Nõnda mõtleb Salu-onu, kui ta väljavahe teed mööda mõisa poole tagasi tipib.

«Peeter — — Peeter, tule siia!»

See on Kuuse perenaine, kes senimaani aida ukse peal seisis, käed ristis, aga kellel üks mõte tuli, mis teda ruttu aita sundis astuma, ja nüüd võianuma ees seisab.

Peeter, nägu tume, suu ümber trotsiv joon, astub aita, kuhu kutsutakse.

«Näe!»

«Võianum!»

Perenaine ütleb, ehk küll kedagi nende juures ega koduski pole, Peetrile kõrva sisse:

«See vii opmanile!»

Peeter saab aru...

«Hali, hali, haliluu, haliluu!» kõlab metsast...

6

Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
kui nooreks meheks olin sirgunud?

F. R. Kreutzwald.

Pikad ridaspuude read. Kohavad vahtrad kahel pool laia õige tee ääres. Kõrval maa kuum juunikuu päikese kõrvetusest, mis sinisest taevast otse pähe paistab, vilu ja armas puude all. Ilupuiestikud. Purskkaev oma sätendava veega. Loss või lossi moodi uue aja ehitus oma tornikestega, lipukestega, akende ridadega, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.

Lossi eest, ilumetsa seest, seal, kus kerge valgest riidest telk, lainetavad imelikud hääled. Nagu kivi veelainetes rõngaid sünnitab, nõnda paisuvad nad, ringivad üksteisest läbi, võtavad üksteise kaelast kinni, tantsivad, hõiskavad õhulainetel virvendades, just nagu päike hõbetatud torni katusel sätendab; — siin paisub ta üheksainsaks magusaks hääItemereks — nii pehmeks, nii mahedaks, seal külvab ta nagu sätendavaid hõbeda teri kergelt tibades laiali... Kargab siis kui marutuul tammemetsa... mühin, raksumine, põgenemine, hirm, vaikus... sealt, sealt ärkab tasane arg hääl... magus... kosutav, hõiskav, nagu oleks pimedad võimud võidetud, lepitatud, nagu pühitseks ta suurt üleüldist võitu...

Vaene poiss, kes sa tükk maad eemal opmani toa juures seisad — kuulad, näost kahvatanud nagu surnu, silmad hiilgel, nagu tahaksid pea seest välja tulla, rind rappumas, nagu tahaks hing sealt välja tulla ja iluhelide meres ujuma minna; vaene poiss, ära eksi, sa ei ole mitte taevas! Sa kuuled siin toanurga juures, et toas sinu peale kohut mõistetakse selle jänese pärast, mis sa paeltega püüdsid, et aega viita, teadmata, missugune karistus sind ootab! Sina ei ole mitte taevas, sina oled mõisas, oled Villu. See ei ole mitte inglite laul, mida sa kuuled, see on Beethoveni sonaat, mis mõisapreili klaverilt tuleb; need valged kerged kujud ei ole mitte murueide tütred, vaid tantsijad neiud, kes noorhärra sündimispäeva pidule naabermõisadest on tulnud. Tead sa, mis üks sündimispäev, mis üks kõrgesti haritud õrn

neiu, mis üks Beethoven on? Vaene poiss, kust võid sa seda teada! Kes ütles sulle nendest karjavainul, kus sa oma metsakohinaga kõnelesid, kurgedele laulsid, Peipsi kohinaga ohkasid, — kes ütles sulle Kukulinna sauna lava õlgedel, kui sa palavalt õhkasid: Oh kui see mets, kui nüüd see mets varjuks ei oleks?! Kes ütles sulle karjamaal niisugustest asjadest, kui sa maailma linnade, sõdade, kuningate, merede ja laevade peale mõtlesid, — kes ütles sulle seda? Kes tõi sulle sõna, et üks muusikavürst kord maailmas elas, kes kõik need hääled, need kutsumised, mis sa metsa ja järve kohinas, maru mühinas ja marduse kiljatuses kuulsid, üheksainsaks muusikatükiks kokku valas, — taevaga hõiskas, põrguga mässas? Kelle vägevad hääled nagu vastupidamata lained su hinge peale langevad, kui sa teda kuuled, kus ainult hing hingega kõneleb, meistri enese suremata hing! Seal selgub nüüd, mis sa igatsed, mis sa püüad, tahad, mis sa kord Palupera Kuusemäe otsas arvasid nägevat, mis sa ka nüüd jälle näed, aga mida veel paksem mets kui enne varjab — veel paksem mets! Kukulinna laps ja Beethoven — oh kui sa ise selle peale mõtelda oskaksid? Su linavalgeks kahvatanud pale ütleb seda, et sa selle peale mõtelda oskad, su rahutu silm, et sa seda metsa näed, mis seda vahet varjab — ära katsu iial teda oma nõdra jõuga laastama hakata! On enne sind andeid hilpude alla magama jäänud, on jäänud, jääb iga päev ja saab ikka veel jääma, niikaua kui maailm seisab. See hiiglane, elutõde, on igavesti äravõitmatu, igavesti peab ta hommikutähtedega sõda, igavesti kestab ilma võiduta sõda tõe Kalevi ja luuleingli vahel, igavesti jäävad tähed meist kaugele, ja sel surelikul, kes nende peale saaks, läheks neist isu ära. Ja õigused, rikkus? Püüa neid saada, aga ära vihka neid, kellel nad on. Sina teeksid sedasama nende asemel, mis nemad on teinud. Nad on inimesed nendesamade tundmustega mis sinul, ja ka head inimesed, ehk nad küll sinust aru ei või saada, sest et nad oma aja vangis on. Nad on endid sinust paremaks hakanud pidama; seda nad ei näe, et sinu südames seesama liigub, mis nende südames, sest vari on ka nende silma ees, mis nende pilku varjab. Sinu silmi varjab

vaesus, nende oma rikkus — ühesuguse varjumetsa tagused olete mõlemad, ollakse mõlemal pool.

Kõik mitte!

Opmani toas peetakse kohut. Opman — kirjutajaks ja ühtlasi peakohtumeheks. Kohtumehed ja peakohtumees on küll. Ka — nende hallid kuued on igatahes seal ja neid endid leitakse ka sealt seest, kui teravamini vaatama hakatakse. Opman aga on otsusetegija, ülekuulaja ja maksmapanija. Kuulatakse, kuulatakse. Asi on selgem kui selge. Kuuse talu karjapoiss on paelad maha pannud, metsavaht ise on seda näinud, aga nad sinna jätnud, et süüdlast süüteo pealt kätte saada. Ja teisel päeval leiab metsavaht jänese paeltest, jääb aga põõsa taha vaatama, kuni Villu jänest tuleb ära võtma. Ja ta tuleb. Ja Aru peremees, kes puukoormat koju viib, näeb ka, et see nii on. Küsitakse Aru peremehe käest. Tõsi! Peremees ei tahaks küll tunnistada, seda tunnistab ta kohmetu nägu, aga — ei, kuidas tohib ta mõisa vastu olla? Otsus on teada, kuidas ta tuleb.

Veel ikka seisab poiss väljas, veel ikka joob ta hing himukalt neid hääli, mis ülevalt lustmetsa aiamajakesest tulevad.

«Poiss, mis sinu vaatab?»

See on sügav mehehääl. Villu pöörab ümber. Tema ees seisab kõrge sirge noormees, mantel üle õlgade, õlgkübar musta lindiga peas ja raamat käes. Tungivalt vaatab ta must põlev silm, lõuga katab ilus must habe, nägu on nii selge, usaldatav, et Villu kohkumine varsti kaob.

«Kes sinu olep?» küsib jälle noormees, kes juba kogu selle aja ühe sirelipõõsa varjul talupoissi tähele pani, kuidas see liikumata nagu kivikuju muusikahääli kuulas, kuidas ta kahvatas ja kuidas ta silmad särasid. See on Murumäe mõisa noorhärra, kes Tartu suurkoolist eile koju on tulnud.

Sel silmapilgul viib üks mees vitsu kohtutuppa, mida ta kaevukünast välja võtab, ja kaks meest, teine neist kasaka abi, tulevad Villut tooma.

Poisi silmad hiilgavad imelikult...

«Mis see poiss tegema?» küsib noormees meestelt.

Mehed võtavad mütsid peast ja kasaka abi, kes ju

peeni kombeid mõistab, ütleb: «Kuidas härrad käsivad. See poiss on jänese püüdnud ja kohus mõistis talle kolmkümmend.»

Noormehe silm vaatab küsides ümber, kohtutoa, meeste, vitste, poisi peale, ja ta astub kohtutuppa.

Kohtumehed tõusevd püsti ja kummardavad aupaklikult — opman kõige rohkem.

«Kuidas, kas see poiss olema süüdlane?»

«Jah, aus härra,» vastab opman, «ta on mõisa jäneseid püüdma hakanud. Valu niisugustele talupoja —»

«Mina küsin kohtumehelt!»

«Jah, aus härra, opmani-isand räägivad õigust,» vastab peakohtumees ütlemata vaga näoga. Temal on see anne, et ta nägu väga vagaks läheb, kui ta suuremate inimestega kõneleb.

«Talle on tarvis nii anda, et eluaeg mäletab,» ütleb opman, kes noorhärrale iseäranis head meelt tahab teha, sest vanahärra sõitis tunni aja eest ära Saksamaale ja mõisa ülemvalitsus jäi poja hooleks.

«Vaja on talle nii anda, et tal jäneseliha himu —»

«Vait!»

Opman ehmatab, imestab, aga kohtumeeste ees ei taha ta ka mitte oma au kaduda lasta.

«Armuline härra — eksivad — vanahärra laskis niisuguseid mehiselt parkida, kui ta nad kätte sai. Ükskord pani ta —»

«Vait!»

«See poiss on kang —»

«Vait, inimene, ükskord jääma. See olep minu papa jänes. Kui minu tahab, et peab jääma peks, siis ei peksa peks. Olep minu jänes, siis olep minu asi.»

Opman, aga veel enam kohtumehed ei teadnud oma kõrvu uskuda. See oli saks, härra enese poeg, kes nõnda rääkis; talumeeste südames algas parema aja lootus, opman aga mõtles: «No, no, kollanokk, lase saad koolipingilt enne ära, oled veel õelam kui vanahärra ongi.»

Väljas jäi noor üliõpilane poisi ette seisma. Midagi näis ta meeles liikuvat, mis nüüd niisama ta hinge ülendas, nagu see, kui professor vaimustatud sõnal maailma rahvaste saatusest kõneldes noorte kuulajate südameid kaasa kiskus ja vana Rooma ja Kreeka aja

kui elavaks, praeguseks tegi. Kõigil läks see südamesse, vähestele jäi ka sinna.

«Poiss, kas sinu oskama lugeda?»

«Jaa.»

«Oskama ka kirjutama?»

«Jaa.»

«Imelik poiss olema. Keegi siin maal ei oskama, koolmeistrid isegi veel ei oskama. Kust õppima? Jänese pärast enam ei kartma.»

Kartusest ei olnud see poiss senini veel midagi tundnud. Mis seal põues oli, see oli valu.

«Mõisa toapoisi käest.»

«Toapoisiga tuttav olema?»

«Minu kasuveli.»

«Kust oskama toapoiss?»

«Mõisa noorhärra õpetanud, ütleb ta. Noorhärra pidanud ükskord mustlaste käest naha peale saama. Sellest hädast päästnud teda minu kasuveli, kes aga ise mustlaste parkida jäi, ning ka noorhärra pilt, mis ta mustlastest tahtis teha, läks kaotsi. Selle tänuks õpetanud noorhärra talle kirjutuse selgeks ja ka mõne sõna saksa keelt.»

«Soo, soo! See noorhärra võima siis vist üks hea härra olema?»

«Mina ei tea. Mina ei ole kuulnud, et keegi härra hea oleks olnud.»

«Aga kui üks noorhärra, nagu see, kellest me kõneleme, toapoisi lugema õpetab, kas see ei olema headus?»

«Kui tal selle eest terve nahk, toapoisi oma aga katkine, siis on see tasumine.»

«Hm — terane poiss! Mis nimi olema?»

«Villem.»

«Hea küll, Villem. Kui sinu härra või — seltsimees mustlastega riidu minema ja need ta kallale kippuma, kas sinu ei avitama oma härrat?»

«Muidugi, aga mitte enne, kui asi selge oleks olnud.»

«Mis asi enne selge olema?»

«Kellel õigus, kas härral või mustlastel,» vastas Villem kindlasti.

«Hm, tark poiss, tark poiss! Aga et see härra maa

oli, mille peal mustlased asusid, siis oli õigus härra pool?»

«Siis löönud ta oma tarkusega mustlased kallalt minema, mitte aga toapoisi rusika abil.»

Ikka rohkem meeldis noorele mehele julge terane talupojapoiss. Ta vaatas mõttes raamatu peale, mis käes.

«Säh, võtma see raamat ja lugema. See olema maakeele kirjutatud. Maamees ka kirjutada oskama, maamees ei olema rumal. Ja siin see teine raamat kirjutama saks, aga maamehi armastama. Ütlema isale, et mõisa tulema, minu tahtma temaga rääkima.»

Lõi mantli õlgadel koomale ja läks.

Imestades vaatasid kohtumehed ja opman kohtutoa ukse ees, kuidas noorhärra tüki aega talupoisiga nagu omasugusega kõneles. Peakohtumehe vaga nägu paistis nii rumal ja imestav, opmani oma häbi pärast nagu kupatatud kurk, üksi kasak oli päris rõõm ise, et tal täna vaja ei olnud kisa kuulda ega täkkida. Ta ei tea isegi kuidas, aga tal on ikka nagu hale, kui ta inimese ihu peale peab lööma. Viskaks selle ameti hoopis käest, aga naine ja lapsed tahavad toita, ei saa kuidagi! Kiriku juures hoiavad kõik temast nagu eemale, ja see on siis niisamasugune halva tundmuse ärataja, nagu see, kui ta ju kätt tõstab, et lüüa. Jaa, mõnikord laseks ta parem ennast lüüa, kui ta selle eest teiste löömisest lahti pääseks. See oleks kergem kannatada. Ükskord rääkis ta seda õpetajale, aga see arvas, et karistus tuleb jumalast ja karistaja on jumala käsu täitja. Aga see ikka nagu ei tahtnud aidata, ega ole ta oma ametiga mitte täiesti rahul.

Villu kõnnib puiesteed mööda mõisast välja, pea imelisi mõtteid täis. Sulatavad muusikahääled on veel ikka ta kõrvades, kerged, valged, elavad murueide tütred ta silmade ees. Mis see oli? Unenägu? Ei. Tal on praegu kaks raamatut käes! Masingi «Näddalaleht» köidetult ja krahv Manteuffeli «Valmid». Ja imelik see tundmata härra oma pärimistega! Kes see oli? On see siis tõesti tõsi, et ta peksmatult mõisast pääses? Kas see mitte unenägu, mitte ka taevasolek polnud, mis ta voli nõnda vangistas? Siis oli ometi midagi sellesarnast tõesti ilmsi olemas, millest Tõhu Andres nii palju teadis jutus-

tada: metshaldjatest, muruneidudest, näkkidest, kes kõik vaeseid karjapoisse kuningalossidesse juhatasid ja nad kuninga väimeesteks tegid? Oli see tõesti inimene, kes need ilusad hääled sünnitas? Tema meelest oli, nagu seisaks ta teist korda Kuusemäel ja näeks imelist sinavat vett. Ja nagu seisaks teist korda põline laas selle vahel, mis ta üksi mäe otsast nägi, ja selle vahel, mis ta täna kuulis ja nägi. Imelik, imelik...

Aga mis... On see jälle silmaviirastus, mis ta seal näeb? Ei, sealt tulevad tõesti kaks muruneidu eemalt puiesteed mööda temale vastu, üksteise käe alt kinni hoides! Kui ilusad on nende kujud särava päikese valgel, kui kerge aste — nagu ei puutuks jalad maa külgegi! Lumivalged riided katavad nii ilusasti sirgeid kehasid, rinda, käsi, kaela... nagu luiged on nad, või inglid, või muruneiud — nõnda just on nad Tõhu Andrese juttudest ja nõialosside lugudest talle meelde jäänud. Ei, nad räägivad teineteisega, naeravad nii hõbeselgelt, kui talupoisi imestust näevad — need on elavad inimesed, need on vist sündimispäeva külalised? Kerged õlgkübarad liiguvad sinna-tänna elava jutuajamisega, lipendavad lindikesed kübara küljes liiguvad nõnda isevärki ilusasti, kui üks või teine jutu sekka oma näkisarnast peakest nikutab... ei, sarnaseid nõiduskujusid pole ta veel ilmaski näinud.

Villu ei pane tähelegi, et ta otse kesk teerada seisma on jäänud ja vastutulijatel kitsas on mööda saada. Pisem nendest on liiga kaugele kähara vahtra alla tunginud. Enne kui ta teab ette vaadata, on üks madalale kaaluv oks ta kübara peast ära tõmmanud ja ilus juuksepats ise on oksa küljes vangis.

«Ai!» kiljatab ehmatanud muruneid, kes hirmul, kuna ta alles paari silmapilgu eest nii vallatult naeris.

Ruttu astub Villu neiu juurde ja katsub vangistatud juuksepatsi oksasarika küljest lahti teha, mis aga sugugi nii kerge ei ole. Juuksed on pehmed ja käharad kui siid, ja et oks nad lahti tõmmanud, hakkavad nad isukalt igale poole kinni. Viimaks ometi, kui ju ka teine seltsiline kohmetusest toibub ja appi tahab tulla, läheb tal korda neidu vabastada. Nüüd tõstab ta ka maast õlgkübara ja annab selle ta omanikule kätte —

seda kõik teeb ta täie rahuga, nagu lõikaks ta korvi vitsu.

Neiu vaatab oma aitaja otsa — ta ümmargune peen lapsenäokene on imestav ja tänulik, ning uudishimulikult viibivad suured selged sinised silmad tõsise, rahulise talupoisi näol.

«Hea poiss, tänan — teid!»

Kui pehme ja tänulik on see hääl! Niisugust ei ole Villu veel enne kuulnud. See tuleb nagu kustki paremast ilmast kui see siin, kus üheainsa jänese pärast inimene kolmkümmend võib saada. Ja see tuleb selle neiu suust, kes nii vallatult naeris, kui talupoiss tee peal sambana seisis. Sellesama neiu suust, kellel nii puhtad, selged sinisilmad on — kuna nad temale otsa vaatasid, nii — nii — pehmelt! Ta seisab ja — nii hea on see — vaatab veel korra nendesse silmadesse, mis, nagu ei oleks nad senise arvamisega rahul, veel kord talupoisi tõsist nägu tunnistavad. Isevärki hea on see, kui nad vaatavad...

«Ma — ma — jäin teele ette — minu süü!» kogeldab Villu vabanduseks.

«Ei, poiss, mis raamatud sul seal on?» küsib teine neiu, kui Villu raamatud maast üles võtab, mis ta enne rutuga maha visanud. Küsija seisab sammu kolm eemal, ilus, külm ja vali on ta küsimine.

«Ah raamatud?» vastab Villu küsijat tunnistades.

«Ehk sa — käisid kuskil —» küsib teine veel teravamalt, ei saa aga oma küsimist lõpetada.

«Aga Adelheid —!»

See ehmatushüüe tuli väiksema neiu suust, kes näost punaseks on läinud ja nüüd noomivalt oma kaaslase peale vaatab.

Villu seisab, — kahvatu, — trotsiv vaade silmis. Esimest korda oma elus tunneb ta ühte pistet südames... Esimest korda mõtleb ta selle peale, et ta on Kukulinnas üles kasvanud...

«Kui teie neid raamatuid omaks peate — võtke nad,» on kõik, mis ta ütelda võib.

«Imelik poiss!» ütleb nüüd pikem neiu nagu veidi häbenedes. «Ma tahtsin üksi teada, kes nad sulle andis. Talupoisid ei kõnni mitte raamatutega.»

«Nad andis mulle üks noorhärra, kes mind — ka kohtumeeste käest päästis.»

«Sooh — üks noorhärra?» küsisid mõlemad neiud ühest suust. «Missugune see härra oli?»

«Missugune — kes ta oli, seda ma ei tea — mantel, õlgkübar, mustad silmad ja — enam ma ei mäleta.»

«Minu vend!» — «Hugo!» hüüdsid kaks imestavat häält ühekorraga. Kerge puna lendas üle noorema näo.

«See on tema maitse järele, talulaste järele vahtida,» naeris Adelheidiks nimetatud neiu, «aga et ta neile koguni raamatuid kinkima hakkaks, seda nüüd ei oleks ma uskunud — mis imelisi asju nüüd aga ülikoolis noormeestele pähe pannakse! — Võid minna, poiss. — Pea, kust sa oled?»

«Kukulinnast.»

«Kukulinnast. Ah soo, sealt vallavaeste külast. Kes su isa on?»

«Kasuisa.»

«See on nüüd. Aga enne?»

Villu kahvatab.

«Ema?»

«Kasuema.»

«Kes oli pärisema?»

Vaikus.

«Ei, ei, selle poisi suust peab iga sõna nagu ostma — ma arvan, ta on vist veel uhke koguni. Mine!»

Villu läheb, aga väiksema neiu tasane pilk langeb nagu palgaks ta näole, mis ütleb, et ta oma seltsilise viisiga mitte rahul ei ole.

Okas torkab teda jälle . . .

— — — — — — — — — — — — — —

«Adelheid,» ütleb teine neiu, kui nad käsikäes jälle edasi kõnnivad, «sa tegid sellele poisile ilmaaegu haiget.»

«Ei, ei — vaata ometi õrna südant! Haiget? Kust võisin mina teada, et need raamatud mu vend talle oli kinkinud? Neid sulaste ja külalapsi jookseb siin iga päev tosinate kaupa ümber, ja kes võib teada, kas mõni mitte midagi kustki ära ei varasta. Linnas tahtsid uulitsapoisid meid lagedaks varastada, kui aiapoolsed aknad lahti jäid.»

«Need olid uulitsapoisid. Meie mõisas ei ole veel ette tulnud, et lapsed midagi oleksid varastanud.»

«Ohoo, see kõlab ju kui kaitsekõne, mu Helenekene. Trööst ennast. Mis — haigettegemisse puutub, siis ole mureta, talupoegadel ei ole sugugi nii õrnad kõrvad, et —»

«Adelheid!»

«Ei, ei — meie lähme viimati tülisse koguni. Sellele talupoja-poisile tuleb koguni Helene v. B. kaitsjaks. Üleüldse» — pehme naeratus viibis Adelheidi näol ja õrnemalt rõhus ta kätt oma seltsilise ümber — «oleks mulle meelde pidanud tuletama, et sinu ja Hugo maitse igas tükis ainult ühesugune tohib olla.»

«Ei sugugi!» hüüdis Helene, kes ise ometi üleni näost punaseks oli läinud. «Mis ma ütlesin, ütlesin ma enese parema äratundmise järele. Sa tegid talle haiget, — oleksid sa aga tähele pannud, kuidas ta kahvatas, kui aru sai, mis sa mõtlesid, ja kuidas ta silmad —»

«Mis, nagu näha, sulle pähe on hakanud, «põlesid», tahtsid sa küll ütelda. See kõlab ju väga romaanilik — ei ja, rüütel adranik tuleb ühel öösel kui rüütel keskajast ja viib oma ilusa Kuningunde koju — Hugo vaadaku, kuidas mõrsjaröövli kätte saab, — ha — ha! Sinu aastates mõeldakse muidugi nii, — eks, mu sõbrannakene!»

«Sinu mõnus pilkamine meelitab mind jälle ära, Adelheid, aga õieti peaksin ma sulle kuri olema. Sa vaatad üleüldse talurahva peale kõrgilt, — mitte kui nende peale, kes talupojad on, et nad seda peavad olema, vaid kui ei võikski nad muud olla kui talupojad.»

«Trehvatud.»

«See on aga vale vaate-seisukoht, tõesti vale.»

«Näiteks?»

«Näiteks on igal ajal ja igal maal talurahva seast suurte annetega mehi tõusnud ja ajaloosse elama jäänud.»

«Nagu ma seda ise ei teaks! Need olid aga teistsugused rahvad, Helenekene; selle rahva seast siin ei tõuse iial niisuguseid.»

«Soo, soo — kui naised poliitikaasju arutavad, siis peab ilm küll paradiisiks saama, või — käru peal prügi-

hunnikusse aetama,» hüüdis tugev tenorihääl, ja Hugo, kes vahtra alt pingi pealt praegu üles tõusis, tuli vaidlejatele neidudele naerdes vastu. Ta oli neidudele teele vastu tulnud ja siis pingi peale maha istunud, kuna tulijad teda aga vaidluse pärast sugugi tähele ei olnud pannud. «Teid tuleks tulevaseks maapäevaks Riiga saata ja seal tahaksin ma oma äravõitmata õele ütelda, et ka s e l l e r a h v a seast mehi võib tõusta, juba ongi tõusnud!»

«Kes aga juba nüüd sõjariistad käest maha paneb ja ennast alla annab,» naeris Adelheid, «sest üks kahe vastu oleks ometi liig julgus. Kus noorhärra-mõttetarklane ja preili-kaastundmus von B. endid ühendavad, seal oleks asjata katse vastu panna.»

7

Läksin, tilluke, teole,
vaba vaimuke, vaole.

«Käi, Küüt!»
«Punu, vagu!»
«Astu!»
«Nõõ, nõh!»

See on mõisa põllul. Kõrvetavalt paistab juulipäike, tulipalav on muld. Teomehed künnavad kesa. Higi tilgub inimeste otsaeest, vaht hobuste ja härgade selga mööda maha. Kubjas kõnnib, kepp käes, ühe juurest teise juurde, kiidab, laidab, kirub, ähvardab. Korra ilmub ka kirjutaja või opman õlgkübaraga välja serval nähtavale, vaatab, kaob jälle. Südamed tuksuvad, kui õlgkübar eemalt valendab, hingavad kergemini, kui ta kaob.

Õhk on raske kui saunaleil. Maa on kõva kui paepank, ammu juba oodatakse igatsusega vihma. Siin murdub ader, mida kohe parandama hakatakse, kuna kubjas kirub, seal aga — vaatab teomees, kuspool kubjas kõnnib, et nii tasakesti lasta kui võimalik: aega orjal, aega härjal! See on aga üksi seal võimalik, kus künd jaopärast ei ole. Kus vakamaa kätte mõõdetud, ja

seda on enamasti kõigil, kui põld niisugune on, et mõõta saab — seal ei saa pikaline olla.

Täna ometi on üks niisugune õnnepäev, mida teomees niisama ootab nagu jõulupühi. Kitsas põlluriba heinamaa ääres on nii sakiline ja sopiline, et teda vakamaadesse panna ei saa, sellepärast huupi kätte on antud. Siin on nüüd aega ja võimalik «venida», nagu teomees ütleb, see on siis, kui kubjas juures ei ole. Muidugi teatakse, teavad teopoisid ja mehed ka täna, et niisuguse venimise peale tihti keppi antakse. Aga mis sest! Keppi saab muidugi, veni või ära veni. Ole kui usin, kes teab, kust küljest siiski kepp tuleb. Ja — kuidas mina ruttu künnan, kui teine kõrval pikaline on ja hobuseid hoiab? Kas tema maad, mille eest orjab, väiksemad on? Parem siis ise ka venida ja — ennast venitada lasta, kui see just peab olema.

Siin, mõisa poolt tulles, põlluriba viimases tipus, metsa serval, künnavad kolm teomeest. Need on Räpsi-Rein, Veni-Villem ja — kolmas on Villu. Kaks esimest on aga teoseltsile nii tähtsad, tervele vallale nii palju räägitavad, et me niisugustest meestest ükshaaval peame rääkima.

Räpsi-Rein, oma kõbusa, kärme oleku pärast nõnda nimetatud, on peremees ühe metsakoha peal, — koguni kehv mees, aga temast räägitakse rohkem kui kõige rikkamast. Juba Reinu välispidine mood on isevärki: tilluke mehike, tedretähniline nägu ja nõsu-nina, mille ots nagu sarv ülespoole üle pea püüab vaadata, pisikesed hallid silmad, mis nagu kes teab kust ilmast välja vaatavad ja nagu ühtelugu vigureid täis on, ümmargune, käbe keha ja lühikesed jalad, kuna ta ruttu käies ka natuke lonkab. Kui Rein teiste sekka tuleb ja ühe sõna ütleb, on naer lahti. Mitte et Reinu naerdaks — hoidku, seda ei ole veel terves ilmas keegi teinud, vaid see on juba loodud asi, et Reinu sõnu peab naerma. Ja see tuleb küll sellest, et Reinu kõne, nagu rahvas ütleb, «vigureid täis» on. Reinu meelest on terve ilm ainult nalja pärast olemas ja naljaga segane on kõik ta jutt, häälgi, mida ta nii mitut viisi oskab muuta. Ja Reinul on hea hääl. Rein räägib kartulitest, mis ta jaanipäeva ajal maha pannud ja mis «nõnda üles tulid, et maatü-

kid seljas tantsisid ja aega ei saanud maha kukkuda». Rein räägib — nagu ainult Rein räägib. Mõnikord ei ole ometi Reinu sõnades vähematki nalja, aga et Rein neid ütleb, siis naerdakse neid ometi. Nagu keegi Reinu ei pilka, nii Reinu ka keegi ei vihka. — Reinu vihata? Seda pole veel kellelegi meelde tulnud. Rein saab oma naljaka olekuga, käbedusega kõigil pool läbi, ka seal, kus kõige tähtsam mees vallas kimpu jääb. Sagedasti jääb ta kupjale nagu kahe silma vahele, kui teiste käsi halvasti käib. Ja keegi ei vihka teda selle eest, see on ju — Rein! Isegi Reinu kärmus on naljakas. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ja luudi teevad, paistab nii, nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta, kui teine viis saab. Hakkab aga keegi teraselt tähele panema, siis leiab ta, et Rein viis, aga teine kümme teinud. Keegi ei ole kade, kubjaski mitte, see on ju — Rein. Mõtlemine ja täidesaatmine sünnib Reinu juures ühel ajal. Siis öeldakse ka: Oh, Rein. Kui aga kedagi eemalt oodatakse ja kui tulijast ära paistab, et see Rein on, öeldakse: Ah, Rein!

Kuidas Rein oma «räpsi» nime kärmusest, nõnda on Veni-Villem oma nime aeglasest olekust saanud. Kõik on Villemi juures veniv, tasane, nagu magama panev. Vahest tuli see sellest, et ta nii tugev on, nagu Koljat, tugev kontide ja keha — iseäranis aga paksuse poolest. Ükskord lõid Sepa Mart ja Mõnniste Mihkel käed selle peale, et Villem nii jäme on kui neljavakane jahukott. Raskuse poolest ei olnud Villem, isegi mõista, tagasi. Kui kord opman heinakoormat laskis kaaluda, pani ta Villemi teise kaalulaua peale istuma, katsudes, kas heinad on üle seitsme puuda. Mõtlemise poolest oli Villem veel aeglasem. Kui ta näiteks teada tahtis, kas ta homme villased või linaselabased jalga peab panema, siis istus ta maha ja mõtles mitu tundi, kui aega oli. Kui ta aga seda teada tahtis, kas ta tuleval suvel sulase või tüdruku peab võtma, siis käis see üle Villemi jõu. Kevad tuli kätte. Villem ei olnud ikka veel otsusel, ja kui mitte naine ei oleks otsustanud, ei oleks ta kumbagi saanud. Kord küsiti magasivilja andes Villemi käest, kas ta rukkeid või otri tahab. Villem mõtles nii kaua, et ta mõlemast ilma jäi. Ja niisugune tugev mees pidi

tänase palava päevaga mõisa kesa kündma, sest talvel oli ta jälle nii kaua mõtelnud, et sulane võtmata jäi; naist ei olnud seekord enam nõuandjaks. Ja ometi ei olnud Villem sugugi sihuke mait, kes tööd ei oleks teinud. Igatahes tegi ta rohkem kui Räpsi-Rein, aga unise oleku pärast ei paistnud see välja.

Niisugused olid Räpsi-Rein ja Veni-Villem.

Päike paistis sulatavalt. Teomehed olid aeglased, aga nad olid ka tõesti ju väsinud. Mõisa söögivahe on pikk ja lõuna oli ju oodata.

Mida mitmed kartsid, sündis. Mõisa poolt tuli kubjas põlluriba mööda alla, ja kätega ja kepiga vehkimisest oli näha, et head oodata ei olnud. Kubjas oli ise heinaliste juures käinud ja töömehed olid vähem ja sandimini kündnud kui muidu. Asi lõppes sellega, et kõik kordamööda keppi said, oli keegi õige või kõver. Igaüks ootas oma korda. Ikka lähemale jõudis kubjas meie kolmele kündjale.

Rein vaatas, vaatas.

«Ei, hobusekene,» ütles ta hobuse rangisid lahti tehes, «siin on juba kurjad päevad, lähme aga metsa.»

Ja Rein kargles hobu nina all nagu süte peal, et ära oodata, kas peksmine ehk järele ei jää. See, mis ta nägi, ei võinud vist rahuloldav olla, ja üks, kaks, kolm oli Rein hobuse seljas.

«Mis teie veel ootate?» hüüdis ta Veni-Villemile ja Villule.

Veni-Villem mõtles, mõtles, astus hobuse rangide juurde ja jäi kaaluma: kas teha lahti või ei.

Ühe teise järel võttis kubjas läbi ja jõudis ikka lähemale.

Räpsi-Rein tõmbas ohelikust.

«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Veni-Villem.

Kuus kündjat oli veel peksmata.

Rein ütles: «Nõõ!»

«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Villem.

Kolm kündjat.

«Kas teha lahti või mitte teha?»

Kaks.

Villem seisis liikumata.

Üks.

«Kas teha lahti või mitte teha?»
Sel silmapilgul lõpetas kupja kepp Villemi mõtlemise. Nüüd oli aeg Reinul ära sõita. Kui ta juba parajas kauguses arvas olevat, jäi ta peatuma.
«Ära mine, ära mine!» hüüdis kubjas talle järele. «Tule tagasi!»
Rein aga arvas: parem on parem, ja sõitis veel tüki maad.
«Tule tagasi, ma ei tee sulle kedagi.»
Nüüd arvas Rein paraja aja olevat rahutingimisi ette panna.
«Kas ei tee kedagi?»
«Ei tee.»
«Kas tõesti ei tee kedagi?»
«Jah, tõesti ei tee kedagi.»
Rein sõitis tagasi ja — kubjas ei teinud midagi.
Villu üksi oli veel.
«Poiss, võta kampsol maha!»
Villu seisis sirge kui küünal.
«Poiss, võta kamps maha!»
Põlgav vaatamine.
«Ohoo, see poiss suurustab! Oota sa — säh.»
Ülestõstetud käsi langes kepiga tagasi. Villu vaates oli midagi, mille üle kubjas kohkus ja kindluse kaotas. Aga ainult silmapilguks. Teisel silmapilgul tõstis kubjas löömiseks uuesti kätt, aga alla jõudes ei olnud ta enam vaba. Villu oli käest kinni rabanud, ja enne kui kubjas aega sai silmapilku aru pidada, oli kepp käest ära kistud, pooleks murtud ja eemale põllule visatud.
Kubjas tõstis kära, teomehed, kes ligemal, jäid vaatama.
Sel silmapilgul astus, püss seljas, linnukoer järel, Hugo metsast välja.
See oli kupjale nagu kutsutud.
«Mis siin on?» küsis noorhärra.
«See poiss hakkab vastu.»
«Kuidaviisi?»
«Ta kiskus mu kepi käest ja murdis katki, kui ma teda lüüa tahtsin.»
«Mis eest?»

Kubjas jäi vaatama — tõepoolest, seda ei tulnud talle eneselegi meelde.
«Mis eest sa tahtsid teda lüüa?»
«Armuline härra — selle eest, et — et teomehed tänase lõunavahe puhtani ära on laiselnud, kui ma ise heinaliste juures metsa taga olin, — kõik teolised ja see poiss ühes.»
«Kui muud kaebust ei ole — see poiss ei laiskle, seda ma tean. Jäta ta rahule. Ah, — õieti on hea, et ma siia juhtusin — ma olin puhtaks ära unustanud. Sina oled seesama poiss, keda ma kahe aasta eest opmanitoa juures nägin?»
«Jaa.»
«Miks sa seekord mõisa ei tulnud, nagu ma käskisin?»
«Kasuisa arvas, et seda tarvis ei olla.»
«Hm — kasuisa? Ja kes on su päris-isa?»
Villu vaikis ja vaatas maha.
«Veider poiss — ka minu õele ei ole sa oma vanematest midagi ütelda tahtnud. Saladus?»
Villu pea langes alamale.
«Olgu. Selle järele ma ei küsi. — Kas sa neid raamatuid lugesid?»
«Härra — nende eest olen ma teile südamest tänulik, ehk nad küll — mind õnnelikumaks ei ole teinud,» ütles Villu kibedusega.
«Ma arvan — kubjas — teie minge oma töö juurde! — et sinusuguses seisukorras inimene mitte õnnelikumaks ei saa, kui ta m õ t l e m a hakkab. Hm — ometi, katsume sellele asjale abi leida. Tule homme pärast lõunat vististi — mõisa. Ma tahan sinu pärast enne papaga rääkida.»
Ta sammus edasi mõisa poole.
Villu kündis rahulikult edasi, nagu ei oleks midagi sündinud, aga ta seespool kääris ja kees. Juba teist korda langes ta mõisameeste kimpu, aga juba teist korda päästis teda see noormees, noor tulevane mõisahärra. Teist korda tõusis ta rinnas lootus nendele soovidele täideminekut leida, mis ju varakult ta rinda täitsid, aga nüüd mitte enam see nimetu tume aimamine endisest ajast ei olnud, vaid ikka kindlamat kuju võtsid. Kuidas — tahtis saatus tema vastu armulisem olla kui

tuhandetele teistele, ja tohtis ta seda vastu võtta, pealegi sealt küljest?

Lõuna tuli kätte, teomehed võtsid hobuseid lahti. Villu sidus hobuse ohelikkupidi vankri külge, mis põllu ääres ühe põõsa kõrval oli, andis heinamärsi ette ja sõi ise silku, leiba ja haput piima. Ka võid oli talle hea kasuema andnud, sel ajal harvakorda teomehe leivakõrvane. Siis viskas ta teiste teomeeste kombel vankrisse pikali, õhtupoolse söömavahe tarvis puhkama.

Aga uni ei tahtnud tulla. Ta mõtles võõraste maade peale, millest kingitud «Näddalaleht» nii imelisi lugusid jutustas, mõtles «valmide» või «lugemised peero valgel» peale, mis üks krahv kirjutanud — tõepoolest, imelik krahv, sellele rahvale hakkab kirjutama, kellele teised nagu pilvist alla vaatavad, — mõtles kure võõrsilkäigu, rebase ja kaarna, konna ja hiire, maja- ja põldhiire ja teiste imeliste lugude peale, mis nii sõnakalt ja selgelt selles raamatus seisid. Ikka kaugemale, imelikumaks läksid mõtted, nagu pool-unes, pool-ilmsi või nende mõlemate vahel kudusid nad kirjumaid kangaid. Ta on nagu üksi hirmus metsalaande maha jäänud, rändab ja rändab, lõppu laanele, teed ega rada ei tule kuskil. Seal jälle viibib ta kui armsate omaste keskel, kõik on nii kodune, armas, hea. Mered, mäed, lillelised vainud lähevad silmade eest mööda, ta on nagu reisi peal, kui ära eksinud. Seal paistab midagi kui valendavat, nagu tantsiks murueide tütred jälle ta ees, siis kui tuleks päris ilmsi kenam, ihaldatavam nendest ta poole, kui lehviks see imekogu kuristiku kaldal, vaataks ütlemata hellal sinisilmal ta peale ja pakuks talle õitsvat roosioksa... Ta tahab seda põlvili lastes vastu võtta ja hõisata, aga lilleandja nägu on kahvatu... tõsine, ja nagu kõlaks ta selja taga kaebava leina helin — — — — — —

Till, tall, till, tall!

See on mõisa kell. Ta äratab magajaid tööle.

8

Ööl on üheksa poega.
Rahvasõna.

Aastad on mööda läinud.

Imelikud varjud, nagu tondikujud, ronivad mööda sirgeid kuuski üles. All on nad valged, latvade poole jõudes tumesinised ja üleval mustad. Nad hüppavad lainete moodi, kiiguvad üles ja alla, löövad siia-sinna laiali ja ühendavad endid jälle või kaovad üles kuuskede tumedatesse kroonidesse ära, mille kohal ja läbi tähed nii heledasti siravad... Hušš! nüüd on nad metsa all maas nagu valge kangas, keerlevad siin ja lehvivad metsa äärt mööda ümber, niisama suurt ringi tehes nagu metski. Heledalt valendavad puude tüved.

See on õitsiliste, õitsis olevate teomeeste tuli.

Tule ääres, mille valgus tumedat augustikuu suveööd valgustab, on hulk mehi. Ühed istuli piipusid toppides, teised sirakil maas, silmad vastu taevast, kolmandad külili tule ääres, mõned aga, nimelt pool-täiskasvanud poisid, kes päevatööst väga ära väsinud, norskavad juba eemal rohu peal.

Üks vanem mees istub tule ääres ja paikab mahasaetud kuuse kännu peal kinga. Naaskel on otseti kännu sisse püsti löödud ja pussnuga selle kõrval, mida mõlemaid kordamööda tarvitatakse. Ta käed on tööst korbased ja mustad, nõel ei taha sugugi näpu vahel seista.

«Lapsukesed, heitke magama, ega homme pidupäev ei ole,» ütleb ta ühele noorele poisile, kes praegu seljatäie raagusid metsast tulle toob.

«Ega ka kõigil see õnn ei ole, et kupja kepi katkimurdmise läbi saksaks saab,» vastab üks hääl teiselt poolt tuld, ja väike käbe mehike, kes seliti, silmad taeva poole, maas vahtis, tuleb kingapaikaja juurde.

«Hm — sakste tujud,» arvab esimene.

«Ega saa ka kõik ratsahobusega põgenema, nagu sina, et sealt kupjaga kauplema hakata,» hüüab üks madal paks mees, püsti jala peal lähkrist piima rüübates, keda teolised Juhmi-Jaaniks kutsuvad, et ta nii palju unustab. «Kas mäletad veel seda lugu, Rein! — ha, ha! «Kas teed kedagi?»»

«Kõnelge parem mõni jutt, kui veel magada ei taha,» ütleb Veni-Villem ja tõmbab hammastega nõela kingast läbi. «Aega on veel hommikuni.»

«Kelle käes on kord?» küsib Juhmi-Jaan.

«Sinu enese käes,» vastab üks sinise kampsuniga mees ja keerab teisele küljele. «Mina kõnelesin eile vanapaganast ja kavalast Hansust, sina lubasid koerakoonlastest kõnelda.»

«Kõnele, kõnele!» hüüdsid mitu häält.

«Mul ei ole enam seda lugu meeles — ei, ei, ärge vaevake, ma tõesti enam ei mäleta. Aga ma kõnelen teile pärast midagi, kõnelge teie enne.»

«Juhm ikka juhm!» pahandasid mõned petetud ootajad ja panid pead uuesti mätta peale.

«No madude kuningast, sepast, libahuntidest — kes lubasid kõnelda?» hüüdsid hääled läbisegi.

«Ma lähen toon veel puid tulle,» ütles endine noor poiss, et selle teenistuse eest kuulamise luba saada, sest vanad mehed sundisid alaealised magama, et nad raskele tööle kõvemad oleksid.

«Ära mine, metshallias tuleb!» venitas Veni-Villem.

«Kõnele metshalliast — metshalliast!» hüüdsid kõik ühest suust.

Veni-Villem nägi, et siin vastupanek võimatu oli, tõmbas paigatud kinga jalga ja hakkas kõnelema:

Metshallias.[3]

«Sest one nüüd ike juba kauva aega tagasi» — algas Veni-Villem, kes rohkem Peipsi lõunapoolset murret kõneles, kust ta pärit oli — «ja mia õlin ike viil nuurmiis, õman täien rammun ja jõun. No üväkene küll. Ohhõ! Vot siisama Kadri, miu naene — jumal õnnissagu tämä hinge ja alandagu pattu — teie tiätä küll, õli sel a'al tüdrik. Ükskõrd keriku juuren ütlin mia Kadrile: mia tulen tuleva lauba õhta sinna. Kadri ütel, tule ku tahad. A koss Kadri siis elli? Tiätä küll, et va Soko Juhani talu igaväss kaugel mussa metsä taga one. No tiätä küll, miske sii mets one ehk miske tä viil siis õli. Ihukarva tõõsevad püssi, ku selle piäle mõtled. Ohhõ! A vot veli, sellest metsäst õli vaja läbi minnä. Jumal

ise tiäb, kost sii julgus õmete siikõrd tuli, ehk messi õli, aga mia võtin südäme rindu ja läksi. Mul õli kolme kopke edest prantssaia ja nelja kopke edest kompvekki õstetud ja neid — õhhõ! — tahtsin Kadrile veedä. Kui isä-emä ju ärä magama läksid, panin pühapäivä semeskinahka püksid jalga, vasse kampsoli selgä, isä suapad jalge ja võtsin aga assu, õtsekõhe silmõs mussa metsa poole. Õssu pime ja ilm pilven nõnda ku kõhe. Juba edemält lei mulle nagu kahamus üle ihu ku mets nagu müür ju üle eenämua mussama naksi. Liän, liän, assun, assun, süda nakub peksmä. Ärä mine! Mõtlen, seesän ja kesgi nagu ütleb: Kadri nutab — ko assun siis õmete metsa sisse. Jumal tiäb, kost sii julgus tuli ehk messi õli! Mets pime ja paks nagu kott, õtsin sõrmega tiirada taga. Mes kaugemale mia saen, sedä koledamaks läks mets. Niisugusel kõrral one nõnda, jüsku vajotatasse, jüsku lotsitosse sulle rinde piäle. Õmete ei tule mia kua mitte enam tagasi, assun aga edesi ja mõtlen: mes sia siis õege pelgäd? Kerikun käid, kedägi pattu ei õle tehnod: ei mõisa rehest teri varastanud, ei metsäst suari toonod, ei isäle vassa löönod. Ei mitte kõege vähämäd. A vot, saen sinna kõhta, kohe ühel uassal miis puu alla jäe. Kahamus käis üle ihu, ku siält läbi läksin, kos sii kolmearuline kuusk one — tiätä küll, vanemad mehed. Kõik o nõnda vagane ku kotin. Ühe kõrraga — põõsad liiguvad! Õma silmägä nägin, kuda põõsad liigid, ja üks jookseb miu seljä taga: müt, müt, müt! Jumala rissike, miu hingekese juuren, messi õmete one ehk õlemata, mõtlen mia ja ei tõhi tagasi vaadata. Ku sa nisukesel kõrral tagasi vuatad, siis süüb tä su ärä. Vai kessi muu õli ku Vanajuak. Nõnda ku mul sii miilde tuli, hakkasin issameie lugema. Ühekõrraga kadub müdin ärä ja miu — miu seljä taga hoiatasse. Hoiatasse ja hoiatasse, nõnda ku kõhe, ike aijeh ja aijeh! Miul peks süda nõnda, et enäm hingätä ei julenud. Sii ike one patt lauba õhtu tüdrikid õtsma minnä, mõtlin mia ja palvin jumalat: mia ei taha enäm eloilmangi lauba õhtu küllä minnä, ei kua ühtegi santi ilma söömätä ärä laska, ei emäle vassa tõrelda, ei kua isä tagast tubakud võtta. Ku mia selle ärä mõtlin, katti hoigamine ärä. A jumalukene — mes sii one? Mes sii õmete one! Mia tahan juuksma

pissa, aga jalad one nagu kammitsan: miu eden vahtra õksa piäl seesäb veike, ilus poosikene jüsku tulevalgel, ilus kuldkruun piän. Palged tõõsõl nõnda punased ku õõnad, kael valge, ja ilus sinine kuub seljän, hõbevöögä piält kinni. Istub õksa piäl ja pakub mulle — õhhõ — pakub mulle kuld-tubakukotti. Missukene kott! Ilusatest siidi- ja sametilappidest, sitsi-servädega ja kuldpuudikutega! Millal ju mia võtin enesele tubakukotti tasta, aga ike ei õlenud mia ku poissmiis viil nõnda rikas, et õlesin võenud lappa õssa ja teha lassa. Ku mia nüüd selle siin ärä võtan, mõtlin mia, kuningal ei ole kua ilusamad. Ma õege võtan tämä tä käest ärä, mõtlin mia jälle. Ärä võta, sellest üvä ike ei tule! ütel jüsku kesgi miu kõrva sisse. Ehk ma tõhin täd vähämält katsu? Higi tõusi miu õtsa ette, nõnda mia mõtlin, kas võtta, vai ei võtta. Ma võtan ta ärä, suagu mes suab, võtin ma viimäte südät — ma katsun täd — sõrme õtsakesegägi. Aga jälle ütel nagu kesgi: Ärä katsu — nõnda piä ku sa sõrme koti külge pissäd, oled sia ise kotin, kedä sulle pakutasse, ja Vanajuak läheb suga kus kolmkümmend; ei näe enam Kadrid egä isäd-emäd! Nõnda ku mia selle ärä mõtlin, panin käed rissi ja ütlin: Issänd Jeessuke! Mes te mõtlete, mes sae? Kõik katti ärä. Katti ärä, nagu ei õles kedägi koski õllud. Ja ku mia messast välja saen ja Kadri poole minnen Soko Juhani talu silmä paiss, küssin mia iseeneselt: Õli sii unen või ilmsi?»

Jutt oli lõppenud. Põnevil olid näod, iseäranis noortel poistel, kes hirmu pärast tule ligemale olid tulnud. Nüüd aga oli himu kord äratatud ja uni ära läinud — nüüd taheti palju rohkem kuulda.

«Kes kõneleb nüüd?» küsis Toru Jaagu sulane Enn, pika valge näoga kuivetanud poiss, mätta peale sülitades ja pead sinna kohta pannes. «Kes jutustab nüüd?»

«A, mis sul enesel viga on jutustada; kas Viljandi rahval juttusi ei ole?»

«Ma olen aga ju lapsest saadik siin elanud,» vabandas Enn.

«Jutusta, jutusta meile Viljandimaalt!»

«Olgu! Aga et mul ta enam hästi meeles ei ole — see

lugu — siis peate ka rahul temaga olema, kui vägisi sunnite.»

«Kõnele, kõnele!»

Enn võttis taskust tüki paberit, vesti taskust tubakat, keeras paberi sisse, tõmbas tule otsa ja hakkas kõnelema:

Ahne sepp.[4]

«Üitskõrd — mia enäm ei mälet', särätsen külän, a miu esä-esä tiid küll — oll' ja ell' üten paigan ihn' ja õrjet' sepp. To es raatsi peni pessä keppi hindä käest anda, süvvä esi ka, ku muud inimeseks' söövä ja olleve. Kerikesändät es lää tä konnegi kaema, ehk ku lätt', siis kihut' oma roskaga kõg tõse inemeseks' raavi — läts kõrtsi manu rüüpmä. Konnegi es õll' inimest, kes sepägä olles tapelu, ei keägi es sõbruta sellep' ka timägä. Kõge valla inemeseks' tiidsevä, et sepäl küllemite viisi raha oll', a üitski ei ihald' timä raha hindäle, ennem and' ta temäl' mõne asja ilmä rahat' ku võis. Laubatse ööd ja pühäpätse päivä ragus ta alesi man, ruuv' ja ragi, põlet' ja paenut', küll naiste oki lüsisi ja väitse; küll olleva tetä kirveks' ja peitliks' ja tabaks', mi iki laubatse ja pühäpäitse töö olleve. — Üitskõrd, ku sepp jäll' laubetsel ööl ääsi man tagi, et sädemeks' särriseve, sõitud' kuue hobese roska, must kutsar pukin, musta hobese een, must isänd seen, sepa ukseks' ette.

Hobestel jooks suits ninast, tampsive jalgu ku vanajuagu. Isändäl oll' tuline händ taa-puul, sarveks' pään ku sikuks' nõksiks', ei sepp es pane tähele, es näe kedäg'. Must isänd, kel ninäst ja suust tuli välja käis, nõus, sepp rautagu ta täkuks' ärr, rubla jalg; olgu aga enne valmis, ku kikkaks' kirgeme hakkave. Sepp tegi rauaks', higi juusk aga iki enneg, mõtel rublaks' ja jalaks' pääle. Ku ta aga hobuseks' jala üles võt', ja naela rauamulgust sisse taht lüvve, oll see — inemese käsi! Sel silmapilgul kirgesiv' kikkuks' ja tulejuga jooks' läbi õhu, nii põrut kange kärgats. Tõsel hommokuksel leiti sepp hingetult ukseks' eest, es hingä enäm eest ega — —»

«See nüüd oleks muidu hea küll olnud, aga oli väga lühike,» arvasid mitmed, kes veel kuulama seadsid, kuna aga jutt juba ära lõppes.

«Juhmi-Juhan, jutusta nüüd sina!» kästi mitmelt poolt.

Juhmi-Juhan nägi ära, et siin vastupanek enam ei aita, hakkas kõnelema:

Orjakivi.

«Vanast olnud rahva põli palju raskem kui nüüd. Inimesi müüdud nagu vilja ja loomi müüakse, küll noori ja vanu, lapsi ja naisi, mehi ja kõiki, ja ka mõnikord meest-naist koos nagu pastlapaari. Minu kadunud isaisa teadis lugusid jutustada, mis väga kurvad olid ja mis ta veel ise oma silmaga näinud. Paljudest on mul veel üksi vähe meeles, paljud olen ma puhas ära unustanud, aga üks ei lähe mitte mu meelest ära, nii väga isemoodi näoga jutustas teda mu isa. See lugu, mis ta oma isalt kuulnud, näib küll nii imelik ja võimatu, aga tema kõneles teda ja mina kõnelen teda teile.

Helme mõisast eemal — nõnda rääkis isaisa, seisab maantee äärel suur kivi, kõva põllukivi. Kivi kutsutakse ka istekiviks, et tal imelik auk sees on, just nagu oleks seal keegi istunud ja sellest kivi sisse istease jäänud. Teised jälle nimetavad teda orjakiviks, ilma et teaks, mispärast. Vanal ajal aga, juba mõnesaja aasta eest, pääsnud üks ori, keda piinamisega üht arvatud kuritööd tunnistama sunnitud, piinajate käest põgenema. Surmani väsinud ja haavu täis, otsinud põgeneja oma tagaajajate eest veel kusagil varju, öö olnud käes, põgeneja jõud otsas. Seal näinud ta tee ääres kivi ja viimse rammuga vedanud ta ennast kivi peale ja õhanud: «Halasta sinagi, kivi, inimeste südamed on kivised, nemad ei tunne armu!» Seal tundnud ori, nagu oleks kivi ta all pehmeks padjaks läinud, magusasti jäänud ta magama ja õnnistanud veel unes kivi, et see ta vastu armuline olnud. Kui hommikul orja tagaajajad siia tulnud, leidnud nad orja kivi peal — surnult istuvat, aga kui nad ta keha üles tõstnud, kohkunud nad kõik — kivi sees olnud istease!»

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Varjud tantsivad kuuskesid mööda üles ja alla, ronivad maha, tulevad tule ligemale, taganevad jälle enam

tagasi, kui tuluke veel kord suuremat leeki annab, jooksevad tagasi puu poole tüveni üles, tulevad siis uuesti salakesi maha vaatama... kuni magajate juurde — tuli on kustunud!

— — — — — — — — — — — — — — —

Päike on poolel keskhommikul, kui teomehed ärkavad.

«Hobused!»

«Mu jumal, kus on hobused?»

9

Tõest räägib igamees;
igamehel ise tõde.

«Ma olen ikka ütelnud ja ütlen veel — nõnda ei lähe! Sestsaadik kui mina sinule voli andsin mõisapidamises kaasa rääkida, on asi niisugune. Vili jääb aasta-aastalt kehvemaks, sissetulek vähemaks, teomehed laisemaks, lugupidamine vähemaks ja — viimati oleme kõrvuni sees! Leo v. K. kõrvuni võlgade sees! Säh sulle hollandi kari! Säh sulle inglise adrad! Säh sulle prantsuse sead, — säh sulle hotentoti — säh sulle see uuenduste pudru puhas kõigega tükis! Äähh!»

Ja nagu marutuul jooksis vana halli peaga Murumõisa pärishärra toas edasi-tagasi, millega paks keha koguni nii väga nõus ei olnud, ja vehkles kätega iga «säh sulle» juures, nagu viskaks ta midagi kümme versta enesest kaugele. Härra oli äkiline ja põles kui kadakas, kui vihaseks sai. Aga see hoog läks harilikult ruttu üle, ja kui ta lühikesed hallid harjasjuuksed jälle madalamale langesid, käed vagusamaks jäid, võis temaga õige mõistlikku juttu ajada — mõnikord laskis ta enesele veel rohkem ütelda, kui mõni teine oleks kannatanud.

«Teie, noored inimesed, ei tea, mida tahate. Jaa, jaa, ei tea. Teie ilm on trükimust ja «uus aeg» on teile kangesti pähe hakanud kui vana tubakas. Pealegi sinusugune rikkiläinud mõttetark — ehk keda küll see Saksamaa uue aja kunstsõnnik ei riku, mida nad seal üheksateistkümnenda aastasaja valguseks nimetavad.

Selginud aeg, uus aeg! Haha! Uus aeg! Millal ei ole uus aeg? Igaüks arvab selle uue aja olevat, milles ta elab, ja alati ikka selle kõige selgema. Mõistagi. Arvad, et ma noores põlves mitte niisama ei mõelnud kui sina, kui ülikooli uks mu selja taga kinni kukkus! Kuhu see jäi? Elu s i i n maal, s e l l e rahva seas viis ta ära. Siinne olek peab just nõnda olema, kuidas ta praegu on; teisiti teda võimalik ei ole seada. Ei, ei. Ei sugugi võimalik! Muidugi teada tuuakse seda tarkuse ja vennastuse unenäokaupa ka siia. Ka Riias maapäeval on ju tulipäid, kes teoorjuse raharendiks muutmist, talukohtade ümbermõõtmist ja koguni — kuule ometi — päriseks müümist unistavad. Üks samm veel edasi ja — Jüri või Jaan, kes sa nüüd oled, astu sisse ja võta mõis enesele, härra astub aupaklikult köögi kaudu välja. Nii näivad need härrad soovivat.»

See, kellele seda meeleparanduse jutlust peeti, seisis vagusi akna all, käed vaheliti, kui see, kes sarnast asja mitte esimest korda ei kuule ja kes teab, et siin vasturääkimine asjata oleks.

«Mis sa nüüd ütled selle kohta?» küsis vanahärra, kes sellega ka rahul ei ole, et temale midagi ei vastata.

«Ma näen, et sina üleüldse selle rahva peale mitte kui r a h v a, vaid kui mõisa s u l a s t e peale vaatad. Niisugusel korral ei tea ma midagi vastata.»

«Ja seda nad tõesti on. Kui nad rahvas oleks, see on: rahvas mitmesuguste seisustega, siis oleks ise-asi. Ja, jah, siis oleks ise-asi!»

«Kui neid aga lastaks olla ja selleks saada. Meie ei jäta mitte üksi neid aitamata, kui nad rahvaks püüavad saada, vaid tõmbame neil veel sillagi jalgade alt ära. On see õige?»

«Täiesti, rahvaste ajaloolise käigu peale vaadates, ja üksi selle järele peame siin otsustama, on see täiesti õige.»

«Haruldane —»

«Ei sugugi haruldane!» hüüdis vanahärra ja ta käed kippusid jälle liikuma, kuna ta alles hiljuti oli maha istunud. «Nimeta mulle üks rahvas,» — ta hääl paisus — «kes oma õigust priitahtlikult oleks teisele kinkinud? Ütle, missugune rahvas on teise juurde tulnud ja ütel-

nud: «Ole heaks, võta minu õigusi vähemaks, mina neid enam ise ei taha!» Ja õigus on kord niisugune asi, mille juures mitte ei mõõdeta, kuidas nad kord saadud, vaid kuidas nad käes on. Ei, neid on nad ise enesele kätte võidelnud või nad on neile kõige ülematest paikadest antud.»

«Ja seda sünnib ka nendele — on antud ja antakse veel. Pea võib aeg tulla, — praegu kirjutatakse 1850, aga juba on paljugi muudetud, — mil siia tähtsad uuendused tulevad. Seda mina just tahtsingi ütelda!»

«Aga meie peame omast kinni, seni kui see veel ei ole sündinud. Seda tahtsin m i n a ütelda!»

«Ma mõtlesin, kasulikum oleks meile, kui me neile nüüd kingiksime, mida me pärast võib-olla neile sunduse järele p e a m e andma, papa — see ei ole mitte ükskõik —»

«Metsa sellega! — See on üheksateistkümnenda aastasaja kunstsõnnik.» Ja nüüd hakkasid käed tõesti vehkima, ägedamini kui enne. «Vaata — mis ma tahtsin õieti ütelda — näe, näe — seal on jälle tükk tehtud! Jälle sinu pehmus! Öösel on hobused Kirsimäe rukkipõllu puhas ära purustanud, teomehed — äh! — ise poole — äh! keskhommikuni maganud — äh, äh! — ilus kord — rumal see küll!»

Põrand värises paksu härra saapakontsade all. Porades viskas ta ukse kinni ja kadus suurest trepist alla opmanitoa poole puude vahele.

Noormees jääb sügavates mõtetes akna alla seisma. Nii on nende kõne, kui see selle asja kohta puutus, papa ja tema vahel ikka lõppenud. Papal näib mõnes tükis ometi õigus olevat — on see võimalik, et ta ise eksida võib? Et endine vali kartus vähenemas on mõisa põllul, see on tõsi, aga — ja ta süda paisub jälle kõrgemale mõttele — on see rahvas siis üksi kartuse, üksi mõisapõllu jaoks? Ta ei tahagi neile ühe hoobiga vabadusi anda, — ei — ta nõuab üksi inimlikumat ümberkäimist, nõuab, et talupoeg oma põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriseks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale üksi hariduse uks lukus ei seisaks, kuna ümberringi rahvad haritud, vabad, õnnelikud on. Tema ei ole ainukene, kes seda

nõuab, neid on hulk teisi, kõrgema vaimuga mehi, aga tuhanded seisavad neile veel vastu. See kisendav vaesus talu suitsuonnides — kui valusalt kaebab ta nende kõrgesti haritud mõisapidajate peale!

Hugo, tema on see, vaatab aknast välja. Nüüd alles võib tähele panna, et ta priske lahke nägu palju tõsisemaks on läinud. Kõik on küpsem, aeglasem, aga tugevam ta silmis, näo peal. Aga suu ümber — mis see on? Seal on nagu sala valujoon, mure näha! Ja nagu midagi rõhuvat on ennast ka ta silmade taga ära peitnud?

«Hugo!»

Silmapilk pöörab ta ümber ja korraga rõõmsamaks läheb ta nägu, kui ta ukse poole vaatab, mis tema selja taga lahti on läinud ja kust ilus neiupea sisse vaatab.

«Tule ometi jälle kord kohtumõistjaks. Mis? Kas aeg ei luba? Kui me Adelheidiga kahekesi jääme, siis on riid kolmandaks.»

Hugo astus neiule vastu, kes nüüd kõigeni ukse peal nähtavale tuli. Vaikselt vaatasid selle suured sinisilmad tulijale vastu, must kleit kattis ta sirget, saledat keha ja andis valgele kaelale ja ilusale valgele, veidi kahvatanud näole seda armsama kuju. Väike sirge, sale keha näitas õrnust — väikesed valged käed aga pidasid midagi paberisarnast nõnda iseteadvalt ja kindlalt käes, silmad vaatasid nõnda pehmelt, aga ka nii väga rahulikult läheneja peale, nagu teaksid nad väga hästi, mis nad elu käest nõuda võivad või ei või. Jaa, midagi tõsist on selles näos, mis siiski nii lapselik ja usaldav on, aga mitte enam lapse jagu ei ole, vaid noore õrna neiu päralt.

«Helene — ah, heal ajal,» ütles noormees, kelle palelt endine kurbuse vari korraga kadus — «soo, või tülitsesite? Lootuse järele jõuan ma lepitada, kui mõlemad pooled üle kuulan? Küll mitte selle üle, kui pikk üks kaelalint, missugust värvi üks kübaralint võib olla, või kas üks kassipoeg süles või sohva peal ilusam on?»

Ta pakub neiule oma kätt.

«Ei, seekord on midagi tõsisemat,» vastas Helene, kui nad saali uksest sisse ja üle pehme põrandateki saalist läbi sammuvad. Ta seltsilise lõbu ei näita talle mitte külge hakkavat.

Midagi tõsisemat — jälle tõsisemat? Praegu alles kadunud kurbuse vari tuleb noormehe näole jälle tagasi — tõsisemat! Oh, kui nendelt huultelt rõõmus, vallatu nali voolaks — kui õnnelik oleks ta siis praegusel silmapilgul olnud! Tõsisemat — oo, liig, liig palju on juba seda «tõsisemat» ta üle võimust võtnud! On ta oma süda üksi lõbu täis — ei! Harvemaks lähevad need minutid, mil selgitav naeratus ta huultele ilmub ja see — südamest tuleb. Nad ei näe seda, kui ta hilja öötundidel oma kirjutuslaua juures istub, pea käe peale toetatud, ilm ei tea seda, mis ta siis mõtleb. Tundmata nime all toob nende tundide vili talle au. See läbimõeldud kiri, mis ta praeguse aja kirjanduse kohta avaldanud, on südameid leidnud; see, mis ta Baltimaade majanduse seisukorra parandamiseks kirjutanud, mitte vähem, kui ka viimane kanget sulesõda on sünnitanud, mida ta just tahtnud — aga see on külmem südamele, see ei ole veel kõik. See vaimustus läheb üle, midagi, mis mitte sellest tööst ei saada, mis teda sellele aga veel enam vaimustab, ihkab süda. Ja siis — ta näeb, kuidas ta laua juures kibedasti kirjutab, kuidas üks armas silmapaar tähelepanemisega ta pea peal viibib ja iga tema liikumist tähele paneb, kuna ta oma näputöö juures näpud peatama jäävad, kuidas siis üks õrn, pehme käsi ta kaela peale pannakse ja mahe hääl ta kõrva sisse sosistab: «Hugo!» ja selgitav naeratus, nagu päikesejoon, läheb üle mehe näo... Seal mängib käharpeaga laps eemal põrandal, — tema enese kuju, silmad... veri... tuleb laua otsa ja vaatab suuril küsivail silmil tema silmadesse: «Papa!» ja jälle naeratab tõsine mees... Need, need on need õnnekiired, mis harva ta palgele tulevad. Kui nad siis sel korral vastamist leiaksid! Täna jälle tulid need kiired ta palgele, kui ta lintidest ja kassipojast rääkis, aga nüüd on nad jälle kadunud. «Midagi tõsisemat!» Ah, elu on nii tõsine! See, kes seda talle ütles, kelle kaaskiiri ta otsib, kelle suud ta naeratusel näeks, leinab praegu oma ema. Sellest tuleb see vari, mis veel mõneks ajaks tema ja ta õnne vahele heidab. Juba mitu korda on ta kõige õrnemal viisil ühenduse täidesaatmise peale tähendanud, aga Helene mõtleb siis midagi muud. Nüüd, mil leina-

aasta veel lõppenud ei ole, on ta sellele sammule silmapilgul vastu. Aga enne — kui ema elas, siis, siis — nagu oleks Helene tema tähenduse peale natuke — jahe olnud? Ei, ei, ülekohtune mõte! — Ta ütles siis seda küll liig peidetud sõnadega ja Helene ei saanud aru...

«Mõtle ometi, Hugo, Helene vaidleb, need laulud, mis praegu ta käes, olla Villu, meie Villu luuletatud?»

See küsimine kõlab tulijatele vastu, kes saalist läbi ühte uhkesse taevakarva sinisesse tuppa astuvad. Kerged siidkardinad liiguvad lahtise akna ees, kesk tuba on ümmargune, peene valge linaga kaetud laud; mahagonipuust, hõbedaga ehitud toolid, marmor- ja kipskujud seinaäärsete laudade ja riiulite peal ning uhke seinakapi peal kullatud alustel toredad lillevaagnad ja muud, need on asjad, mis kõigepealt silma paistavad.

Uhke, siidise sohva peal, hommikumaa põrandariie jalge all, istub akna kõrval pika, allpool lõua juures teravaks mineva näoga naisterahvas ja silitab karvase puudli pead. Naisterahvas on kuiveljas, hallide silmadega, mõned üksikud tedretähed näol, mis aga kitsale näole iseäralise kenaduse annavad. Hääl, mis ta sõnadest praegu kuuldus, on nagu habras, mitte küll kare ega külm, aga nagu iseäralise ühendava jõuta, nagu veidi kärsitu. Seal on palju sedasama materjali, mis vanahärra Leo korraks nii hapraks teeb ja keema paneb, jaa, kohati on see tema enese oma, kui kõik karedamad ja konarlikumad kohad, mis vanahärra juures keelmata nähtavale tulevad, siin maha arvame.

«Adelheid arvab seda võimatuks ja nimetab mind naeruvääriliseks, et ma neid selleks pean,» vastab Helene Adelheidi kõrvale sohva peale istudes, kuna Hugo kesk tuba laua äärest ühe tooli võtab ja, selg laua poole, naisterahvastele vastu istub.

«Villu laulud — kus?» küsib Hugo igapäevasel viisil. «Muidugi on Villu mõne salmiga katset teinud.»

«Ja, jaa, seda ma tean,» vastab Adelheid, «muidugi võtan mina kõigest osa, mis teie pailapsesse puutub, — muidugi natuke külmema verega, — aga need laulud siin ei või iial Villu luuletatud olla — nii palju eesti keelt ma ka oskan, et aru saada.»

«Näidake ometi neid kurjategijaid, mis preilid koguni kahevõitlusele on ajanud.»

Ta vaatab lehte Helene käes.

«Need võtsin ma ise viimati ta käest, et nad mulle meeldisid. Aga kui minu otsust kuulda tahate, peab enne Helene need ette lugema.»

«M e t s k o h a s» on esimese laulu pealkiri, ja Helene loeb:

Mets kohas tumedalt, tõelt...
Ma kuulasin himuga.
Ta kohin tiibu laotas
mu üle ju hällissa.

Ta tume kohin jäi rinda,
seal kohab nüüd alati —
ma nagu tad taga leinan,
ei rõõmsaks saa iialgi.

Lugeja hääl on nii pehme ja valuline, nagu kuuleks ta praegu ise seda metsakohinat, mis laulu tegijale haiget näib tegevat. Õnnelik naeratus, kerge, vaevalt arusaadav, on Hugo näol, et Helene laulu mõttest nii selgesti aru saab ja ühes seda tunneb, millest seal kõneldakse.

«Ja seda peab Helene Villu tööks?» küsib Adelheid pilgates.

«Ta on seda.»

«Asi läheb kirjumaks! Vend, ka sina võid seda uskuda?»

«Täiesti!»

«Ah soo, ümbertehtud lauluks, mille mõte ja vorm muidugi saksa keelest võetud?»

«Ei sugugi, õde. Siin on Villu enese mõte, enese vorm.»

«Siis — siis ma ei tea, mis pean ütlema?»

«Seda, et see rahvas n i i s a m u t i igatseb ja tunneb kui iga teine.»

Helene loeb teise laulu ette. Selle pealkiri on «P u u d e a l l».

Kõik vaikne... rahul seisvad puude lehed,
mets jäänd kui mõtte, vaikselt seisab ta;
öö hõlmast kõrgelt vaatvad alla tähed,
Kõik vaikne... kõik on nagu ootel ka .

Üks närtsind leht, see langeb praegu alla
ja keerleb ka, kui ootel... värinal...
Kui käsiks keegi võim tad viibi sala,
üks võim, mis ise ka on ooteval...

Siin rind jääb vaikseks, nagu rõhuks häda,
kui tahaks nutta, tahaks hõisata...
Kui ootaks ta, kõik loodus ka üht sõna,
mis iial ei saa keegi ütelda...

«Minul on niisugune tundmus, nagu seisaks ma praegu vaiksel kuuvalgel ööl puude all ja ootaks tähed, puud ja puulehed midagi iseäralist — nagu oleks terve loodus mõttesse jäänud,» kõneles Hugo.

Helene silmad hiilgasid, pale oli kahvatu...

Adelheid näris huuli.

«Ma ei ole südamest enam mitte selle vastu, et sa Villu mõisa oled võtnud ja teda ise nüüd õpetad, aga ma — kardan tema pärast, vend.»

Ja Adelheidi nägu, kel oma venna vaimust hea osa oli antud, kes hea meelega õigust maksta laskis, kus ta teda aga oma arvamiste läbi ära tundis, — Adelheidi näost paistis tõsine mure.

«Mispärast?» küsis Hugo imestades.

«Sellepärast, et temast — mis temast sel kombel viimaks saab?»

«Ah, selle poolest ole mureta. Ma loodan teda nii kaugele viia, et ta gümnaasiumi viimasesse klassi sisseastumiseks eksami võib teha, siis — on tal tee lahti.»

«Aga papa?»

«Lubab seda kahtlemata. Papa on hea, kui ta ka äkilises meeles mõnikord teeb, mida ta pärast kahetseb. Praegu on jälle midagi sündinud, mis ta lainetama on pannud. Teomeeste hobused on öösel Kirsimäe rukkid ära purustanud.»

Sel silmapilgul visati aiapoolne klaastrepi uks nii kõvasti kinni, et see klirisedes katki läks, ja ähkimist ja rasket jalaastumist oli lähemas toas kuulda.

Hugo lahkub naisterahvaste juurest ja läheb teise tuppa müristamist vastu võtma.

«Häh — häbemata — hirmus! Säh — seal on nüh — nüüd sinu uue aja püüete vili! Kirsimäe rukkid hih — hirmsasti ära puh — purustatud. Kammitsas hobused

— öö otsa sees — kuulmata! Seda võib üksi minu mõisas sündida, kus härra ilmaparandaja asju ajab! Võeh häbi! — 'teomehed magavad — hobused söövad mõisa rukkis! Kuule — kuule!» siin läheb vanahärra hääl valjemaks — «Sellel asjal peab t ä n a ots olema! Täna — kas kuuled! Ja see peasüüdlane kõigi, kõigi nende õnnetuste juures — oo, temaga tahan ma omal kohal ka sõnakese rääkida! Mitte nõnda — veri on veri. Ei, mitte nõnda. Nõnda või nõnda, aga mitte n õ n d a!»

Härra on nagu meelest ära. Veel iial ei ole ta oma isa nii ärritatud näinud, ehk ta küll nii äkiline on. Ta teab — siin vasturääkimine oleks õli tulesse valamine. Ta ei saa aru, kes see peasüüdlane võib olla, igatahes mõni teomees, kes veel iseäralikult vanahärra meelt on pahandanud.

«Sõida sina üksi võõrastele V. jaama vastu,» ütleb Leo von K. käskivalt oma pojale. «Mina jään koju ja vaatan, et k õ i k karvapealt nõnda sünnib, kui mina tahan.»

Nende sõnadega läheb ta uuesti toast välja.

Hugo läheb pahemat kätt tuppa ennast riidesse panema. Kui ta ust kinni tõmmates tagasi vaatab, näeb ta naisterahvaste toa ukse pooleldi lahti ja Helene üksi sohva peal istuvat, käsi pea peale toetatud, sügavas mõttes. Adelheid on vist välja läinud.

Hobused sõitsid trepi ette. Hugo tahab praegu eeskoja ust lahti tõmmata ja teenri saadetusel tõlda astuda, kui üks pehme hääl teda hüüab:

«Hugo!»

Hääl on nii paluv ja hirmul, et noormees, nagu salaväest tõmmatud, ukse pealt tagasi astub.

«Helene!»

«Kus Villu on?»

«Muidugi rohtaias, — mis sul on?»

Ta vaatab imestusega, — neiu nägu on kahvatanud, rahutu, silmad vaatavad hirmul ja paludes tema peale, nagu tahaksid nad temast läbi vaadata. Õrnalt surub ta tema kätt, mida teine vagusi sündida laseb.

«Miks sa — tema järele küsid?»

«Hugo, sina oled mu — täida mu palve, see on esimene kord seda mul sinult paluda.»

«Aga jumala pärast —?»
«Otsi Villu üles!»
«Villu üles?»
«Ütle temale, et ta täna kodunt ära läheb — või parem, võta ta enesega ühes — või et ta kuidagi härra meelt ei pahanda — ütle talle midagi, et ta ennast teab hoida.»
«Aga jumala pärast, mispärast siis?»
«Ma kuulsin küll — kas sa siis selle peale ei tulnud, kes see peasüüdlane võib olla?»
«Ah — !» tegi Hugo.
«Sellepärast!» ütles Helene rõhuga ja pigistas noormehe kätt.
Ometi ükskord! Hugo huuled viibisid palavusega ühe silmapilgu Helene omade peal, kes seda vaikselt sündida laskis, siis tormas ta kärnerituppa. Villu oli nimelt noorema kärneri koha peal. See oli nii Hugo tahtmine, et ta nõnda loodusteadust tegelikult õpiks. Tuba oli tühi. Ta otsis aiast, ei näinud midagi, hüüdis teda nimepidi — vastust ei tulnud. Helene tuli talle kahvatanult vastu. Aeg oli kiire, ta pigistas veel korra oma mõrsja kätt ja sõitis ära.

10

«Jää vagaks, laps,
siis jumal sinuga!»

Kuuse talu kambri otsas on kena ruumikas aed. Noored õunapuud, alles paari aasta eest istutatud, lähevad ridades kambri akende kohalt rinnakut mööda alla. Nende vahel on marjapõõsad; ka nemad näikse alles hilja olevat istutatud. Akna all on ilusad kõverad lillepeenrad, nende vahel kruusatud teerada, mis keskaiast õunapuuridade vahelt läbi läheb. Teeraja otsas allpool on kena ümmargune lõhmusepõõsastik, pingid sees ja laud keskel. Ka siin on ümmargune plats ära kruusatatud ja äärtele murumättad pandud.
See, kelle kohta mõisas nii raske piksepilv üles ajab, istub ilupõõsastiku sees pingi peal, lahtine raamat laua peal ees. See kõik on tema töö, mis siin aias nägime.

Mõis ei ole kaugemal kui kaks versta, sealt käib ta tihti siin toimetamas, ja et ta sõber ja heategija Hugo talle õuna- ja marjapuid andnud, oli tal hõlbus õunapuuaeda asutada, — viiekümne aasta eest eesti talupojal muidugi haruldane asi.

Ta loeb, õpib ajalugu. Kartaago õnnetu sõda pealetungijate roomlastega on tal praegu ees. Et mitte millalgi asjata aega viita, hoiab ta ikka sellest teadusest ühe raamatu kaasas, mis tal parajasti läbi võtta on. Nõnda ka nüüd. Aga siin on õpitav tükk ta meeled muude asjade pealt täitsa ära pööranud. Kui vahva, kuninglik ja aus kerkib ta silme ees Hannibali kuju üles! Missuguse kuulmata imeteo läbi viib ta oma väe ümbert üle igaveste Alpi lumeväljade oma kardetava vaenlase maale sisse ja missuguse vaimustusega viib ta tema siis võidule! Ja see mees, see vahvuse ja au eeskuju, leiab nii õnnetu otsa ahnete roomlaste pärast, kes, sellega veel mitte rahul, et sõjaõnn viimaks nende, Kartaago õitsvad maad ära võetud, ka Kartaago enese, kelle rahvas kuulsat, suurt surma sureb, maatasa teevad, tema asemegi ära neavad ja sinna soola külvavad, märgiks, et seal iial enam elu ei pea ärkama! Isegi siis veel ei anna nad ta suurele pojale, Hannibalile, hingamispaika, kuni ka temagi nende ohvriks langeb!

Sügav kaastundmus võtab temas võimust. Kui inetu on see tegu roomlastest. Aga seal — ta tunneb ajalugu läbi ja läbi, õpib nüüd aga eksami tarvis — seal tõusevad roomlaste eneste seast mehed, täis tõearmastust ja eeskujulikku aatelist püüdmist. Rahvas jõuab kuulsuse, vägevuse ja hariduse kõrgema tipuni, siis — kaob temagi, Aasia toorestele hulkadele maad andes, mida rahvarändamine välja külvab. Täis segadust, pimedust, verd, rumalust, ebausku, usumäratsemist tuleb aeg, aga — hakkab selguma, harguma, üksikud salgad löövad valgemaks, üks kui teine täht tõuseb ja — särana hiilgab vaimutaevas neist meie ajal. Üksi see maa siin, mida keskaja mõõk ristiusule murdis, on pime. Alles hakkavad esimesed kiired tulema, kui juba kange vastane vägi neid vastu on võtmas — kuuesaja-aastane vari ei lase valguskiiri läbi. Ja ajalugu ei räägi siin mitte selle maa rahvast, vaid ühest teisest üksi, üksi

nende heast ja kurjast käekäigust; läheb aga maa rahvast enesest mööda, nagu teda ei olekski. See on orduaeg, raske aeg, keskaeg, pime aeg — vabandatav aeg! —

Ta enese lapsepõli, ta enese minevik! Ei, selle peale ei maksa mõelda... ei! Olgu igavesti unustatud! — Tema on ju nii kaugele jõudnud, et ta mineviku sugu süüsid mitte praeguse selga ei koorma. Mis temasse puutub — seal on tal luba seda unustada. Üksi seda, mida nüüdselt ajalt nõutakse, tahab ka tema kord nõuda.

Tema? Kuhu kisuvad teda mõtted? On sinul julgust nende silmade särast õnne tunda, mis sinust tähtede kaugusel on, sa Kukulinna laps? Õigust? Küsib silm õiguse järele, kui ta särale lööb? Tema ise on ori, aga ta — pilk on vaba! Karistavad nad teda — pilk jääb karistamata! Ja kui ta enese süda karistamata on, ei karista teda ükski ilm. Seesama nõiastav vägi, mis valusid lõi, saab neid ka kanda aitama. Jumalat nimetab pühakiri armastuseks, kes kõik maailma on loonud ja üleval peab. Oh, kui sügav sõna, kui mõõtmata tähendus! «Ema — ma annan sulle andeks,» sosistavad ta huuled, «ma mõistan sinu eksitusest nüüd aru saada! Ja ka sina — eksitaja! Ka sina oled oma enese südame kohtumõistja ees maksnud!» Ja nagu seisaks ta jälle Kõrgepalu Kuusemäel, niisugune tundmus on Villul, kui ta raamatu kinni paneb, sest lugeda ei ole enam võimalik.

«Mis sünnib küll teiega, õnnetud teomehed?» mõtleb ta. Ta kuulis iga sõna, mis tule ääres räägiti. Ta oli metsa serval kõndinud ja juttusid kuulama jäänud. Tema püüab, kus iganes võimalik, niisuguste kõnetundide salajaseks pealtkuulajaks saada, et siit rahva elavat keelt tundma õppida ja rahvalikumalt kirjutada kui piiblikeel on, mis praegu Eestis jäädavaks keeleks on rajatud ja milles need harvad raamatukesed trükitakse, mis piibli seletuseks veel ilmuvad. See on nii kange ja saksa keele maoline, sagedasti vale ja vastuloomulik. Õnnetud teolised aga jäid kauaks magama. Küll ajas ta hommikul ise hobused rukkist välja, et neid päästa, aga kahju on liig suur, paistab liig selgesti silma. Ja siis — kas ta tohib varjul hoida, salata, kes ta esimene

nägija oli. Ta arvab seda, sest teomehed ei jõua tehtud kahju ometi mitte ära maksta ja nende peksmine ei tee sündinud asja mitte enam sündimatuks. Ometi — kui ta käest küsitakse, ei või ta mitte salata, et ta nägi. Ta peab asja üles andma, kui see juba iseenesest üles ei ole tulnud — saagu mis saab.

Ta tõuseb üles, et minema hakata ja kasuvanematega jumalaga jätta, sest ta ehk ei saagi enne linnaminekut siia tulla, ja astub kruusatud teerada mööda kambri poole, aga seal tulevad nad mõlemad temale vastu ja nüüd tulevad kõik kolm lõhmusepõõsastikku tagasi.

Kasuvanematel nagu on midagi südame peal, mis tema kohta puutub; vaatavad üksteise silmi, siis jälle tema otsa, nagu näidata, et neil üks nõu on midagi temale kõnelda, aga jälle ei tea, kuidas hakata.

Peremees köhatab ju mitu korda, perenaine istub, sõrm suus, ja vahib oma varvaste peale.

«Poeg,» ütleb viimaks perenaine — teda nimetavad Kuuse vanad ikka pojaks — «sa oled meile kui oma laps armas olnud ja sestsaadik, kui Miku vana preiliga Saksamaale läks, oledki sa veel meie ainuke poeg.»

«Oled meile ikka küll armas olnud,» lisab peremees juurde.

«Nüüd lahkud sa pea meist koguni ja saad ise meheks, ära siis oma kasuvanemaid ära unusta, poeg,» ütleb perenaine edasi ja vaatab peremehe otsa.

«Jah, ära siis unusta,» tähendab peremees ja püüab meelde tuletada, missuguseid häid õpetussõnu nad kõik ütelda tahtsid.

«Ole usin selle tee peal, kuhu nüüd astud, ja ära põlga omasuguseid ära, kui nendest ülemale saad,» sõnab perenaine, kellel jälle midagi meelde tuli.

«Aita hädalist, anna sandile sellest, mis sul on, ja mis sul ei ole, seda ära himusta enesele ülekohtusel viisil. Kui sul ilmatarkusest ju küll on, siis võta vahest ka piibel kätte; maailma tarkus on tühine jumala sõna kõrval,» ütleb peremees korraga sõnarikkamalt ja vaatab oma kasulapsele silma.

«Ära jookse tütarlaste järele, kes halba teed käivad, ära tee ühelegi tütarlapsele südamevalu. Sinu kadunud ema —»

«Kasuema, ära mõista mu ema hukka,» ütles Villu korraga rahutuks saades, «ma ei saa tema peale mitte ilma valuta mõelda. Kui tema eksis, seal —»

Villu ei võinud edasi ütelda.

Kasuema nägi, et ta kogemata seda oli ütelnud, mida ta mitte ütelda ei tahtnud. Ta võttis Villu käest kinni, nihutas ennast ta ligemale, vaatas niiskeil silmil ta otsa ja ütles tasakesi:

«Villu!»

«Ema — isa! Teie olete mu ainsad vanemad, teie üksi, muudest ma ei tea.»

«Jumal õnnistagu sind, laps.»

«Jumala õnnistus teiega, vanemad.»

11

Suurt meretäit sinisilmi...
Heine.

Mõteldes astub Villu mööda puiesteed mõisa poole. Ta süda on iseäraline-pehme, rahul — vagune. Kasuvanemate armastus — nii hea! Tulevik nii meelitav! Üks teatud elukutse — teod — au ootavad teda. Ta tahab edasi püüda — oh kuis ta tahab õppida! Need inimesed armastavad teda, kust ta praegu tuli. Nende sõnades ei ole ei tea mis, mis nad ütlevad, aga see komme, need tõsised näod, need head, avalikud, ausad silmad! Kui nende suust sõna tuleb, siis on see ikka südamest, räägivad sedasama keelt mis silmad, kuna mõisarahvas, kirjutajad, metsa-isandad ja härraste omad ise, hoopis teistviisi on. Nende sõnadest ei või sagedasti sugugi aru saada. Nad ütlevad mõnikord seda, nägu aga näib seda ütlevat. Mõnikord on sõna niisugune: ei saa aru, kas keeld või käsk, kas soov või pahameel. Jaa, nii imelik vahe on talu ja mõisa vahel. Siin on nii lihtne ja vagune, seal kõik nii tore ja käratsev, külm, hoolimata. Siin toimetatakse ja talitatakse, et asi toimetada tahab, seal, et toimetama peab. Siin leiva, silgu ja hapupiima juures pere meel lauas rahul ja rõõmuski, kui juhtub, seal pilkamine ja nurin praelaua juures, kui «hantvärgi» laua osalistel midagi vastü-

meelt on. Ja siiski köidab üks tugev, vabastamata side teda selle viimase koha külge. Siin elab ta heategija, kes ta silmadele ilusa, mõõtmata maailma kõige oma täiusega on avanud ja kes teda ühele tulevikule vastu viib, millest tuhanded ja tuhanded eemale peavad jääma. Vari hakkab kaduma... selgimas on udu. Kuidas paisutab see rinda, kuidas täidab tegude himu noormehe mõtteid! Kord on nad vajutavad-rasked kanda, raputavad, võtavad rahu ära, julgus kõigub — siis aga tuleb ta tugevamal tungil tagasi — kõik, kõik takistused tahab ta võita! Ja mitte üksi enesele, ei, ei, ka teistele tahab ta elada, nagu nüüd ta kallis heategija temale elab. — Seal, ah! ka tema mälestusele tahab ta elada! Sellele oma kaitseinglile, kes teda iga elusammu peal saadab, kelle nimi talle nii aukartust täis, magus ja püha on, et ta ära kohkub, kui ta teda enesegi kuuldes nimetab. Kaks sinist, usaldavat silma, tõsine lapselik nägu ja tükk kuldseid käharaid juukseid, õlgkübar ja vaher — need on juba karja- ja teopoisi unenägudesse endid punuuud... nii selged silmad nagu Peipsi kõige ilusamal suipäeval. Kord on nad ühe vallatu naljaka lapse, kord vaikse tõsise neiu jagu, kord näeb ta neid muinasjutus ja nõialossides, kord ruumikas valges majakeses õunapuude ja pärnade all... majakeses, mis kõigiti tema enese kodu sarnane on... oh ei, nad kaovad temast kaugele, ülesaamata on see kuristik, mis nende ja tema vahel on, ja seda laiem näitab ta tema silmis, mida rohkem ta elu, kohuseid, seisusi ja inimesi tundma õpib. Siin ei ole silda, mis teda sellest kuristikust üle teisele kaldale viiks. Küll on inimesed ise selle kuristiku teinud, nad on ise oma mõttes vaheseinu ehitanud, aga seda kindlamalt on nad tema vangis, et see nende enese aastasadadel armsaks saanud ja paksuks vanunud mõte on.

Seal eemal on see vaher, mille küljest ta nelja aasta eest tema vabastas ja — ennast vangi andis. Nüüd on tema selle puu küljes südantpidi kinni ja keegi ei või teda vabastada, ka — tema ise mitte, ta kaitseingel.

On see silmaviirastus või tõde — seal ta seisab selle puu all ja — veri tungib ta pähe, silmis läheb tumedaks — tuleb temale vastu! Kahvatu nägu lööb äkki helepuna-

seks, kui ta näeb, et Villu tema otsa vaatab. Villu jääb seisma — aralt tuleb tulija lähemale.

«Villu!»

Tulija vaatab maha, Villu oma jalge peale, kumbki ei tea midagi ütelda.

Korraga läheb Villu nägu tõsiseks. Ta võtab kübara peast, teretab aupaklikult ja tahab uhkel sammul mööda minna.

«Villu —» kõneleb Helene ruttu, nagu oleks ta hirmul, et ta ju kaua siin seisnud, «hoidke, et te vanahärra meelt täna kuidagi ei pahanda. — Teie olete seda õnnetul kombel täna juba kuidagi teinud. Jääge täna tuppa varjule!»

«Ja teie, austatud preili, tulite mulle seda ütlema?»

«Ma — ma — olin hirmul.»

«Minu pärast?» hüüab Villu ja see kõlab kui hõiskamine.

«Jaa, teie pärast — nüüd ja ikka!»

Noormehe huuled tahavad hõisates üht nime hüüda, kui korraga äkiline õnneläige ta näolt kaob, ja sunnitud rahuga ütleb ta tõsise häälega:

«Teie — preili v. B. — ühe endise teopoisi pärast?»

«Kes õnnelikum võib olla kui — kui — —»

«Oh, selle õnn jääb igavesti tulemata,» ütleb Villu valuga. «Ta võib üksi veel au — võib kõik muu ära teenida, aga õnne mitte.»

«Villu!»

«See üksi,» kõneleb ta palavalt, «et üks süda — see süda ta pärast hirmul oli, see on ta õnn, kättesaamatu õnn, — Helene! Üksainus kord nimetan teid selle nimega — ja nüüd elage hästi ja nuhelge üht vaest talupoissi, kes julges — —»

«Ei, Villu, ei. Teie mitte — teie ei tohi mitte õnnetu olla! Teid ei keela seisuste vaheseinad, vaid — mind, Villu! Siin» — ta võttis rinnalt meelespealille — «siin see minult teile mälestuseks — luuletuste eest! — Laulge veel — saage kuulsaks meheks!»

«Helene!»

«Seal —» kõneles Helene edasi ja näitas käega mõisa põllule, kus laialt rukkeid lõigati — «nende kasuks võite te palju teha — seal kutsub teid tulevik!»

Ja ruttu, hirmunud sammul, astus ta tagasi ja kadus põõsastiku vahele Villu silmist...

«Ta noomis mind ettevaatusele,» kõneles Villu tüki aja pärast nagu unest ärgates ja tõmbas käega üle otsaesise, «aga just tema sõnad ütlevad, mis mul teha tuleb. Härra ei ole armuheitmata, üksi liig äkilise meelega.»

12

Sa ära sõitle välku,
mis tamme purustand,
ja ära vibu sõitle,
mis kotkal' noole kan'd.

— — — — —

«Anna talle! — Anna talle! Nii — nii! Hästi, ahah, kas maitseb! Vaata hobuseid! vaata hobuseid! — Nii — nii! Hästi soolaselt!»

See on vanahärra hääl. Vali oigamine kuuldub selle vahele.

Opmani hoovi peal, puuriida kõrval, on õnnetu, paljaks kistud teomees pingil pikali. Riida tagapool oigavad valus need, kelle kord ju läbi, õues ootavad kubjaste ja vahimeeste keskel teised, mil nemad käsile võetakse.

«Anna talle! Anna talle! Nii — nii! Tublisti — nii!»

Ja härra ise lööb iga «anna talle» juures peaga takti juurde.

Ta seisab vitsamehe selja taga, kupjad ja teomehed temast aupaklikus kauguses eemal.

«Anna talle!»

«Härra von K...! härra von K...!» hüüab lõõtsutamisest lämmatatud hääl ta selja taga.

See on Villu. Ta tuleb praegu joostes hooviväravast sisse.

Kui välk keerab vana paks härra enese ümber. Ta punane nägu lööb tumesiniseks, juuksed tõusevad harjastesse....

«Pidage, — teomehed on —»

«Kus sa olid — säh! — Säh — veel! — Veel! Ve —»

Hele naisterahva hirmukarjatus kuuldus ülevalt mõisa rohtaiast.

Enam ei saanud härra hüüda. Ta langeb — kätest tõugatud — vastu puuriita, siis tõuseb ta vihast värisedes üles; sõrmejämedused sooned on ta otsaees. Viimaks pääseb hääl suust:

«Maha ja kuuskümmend!»

Kupjad kohkuvad esiti, siis — täidavad oma kohust.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Õhtul on mõisas suured sõidud. Isamajast ilma jäänud poeg sõidab, pärast seda kui vanahärra toas tema ja isa vahel raske sõnavahetus olnud, praegu alles siia jõudnud võõrad sõidavad, arsti järele sõidetakse, et ehk veel Helene elu päästa, kes palavikus jampsib. Kõigil on rutt. — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — —

13

Välk tuli pilve põuest,
nool lendas küti käest.
Mis tuleb aja õuest,
on ülem meie väest.

Palju aastaid on mööda läinud. Veel enne oma surma on vanahärra oma rahva armastust ära teeninud ja ka lepitus isa ja poja vahel korda seatud. Enne kui Hugo ja Helene altarile astusid, tõotasid nad vastamisi ühel nõul vallarahva käekäiku kergitada ja seda tõotust on nad pidanud. Vanahärra, kui ta üksi on, mõtleb ja vangutab pead, näeb, kui paha tagajärg ta äkilisel vihal olnud, ja ohkab raskesti. Kes võis arvata, kes võis arvata? Vana hallikese nägu aga katab rõõmujoon, kui ta näeb, et veel viimastel päevadel need inimesed lahkesti ta otsa vaatavad, kes enne tumedal, rusutud näol ta ette ilmusid, ja vanamees ajab, kui just juhtub, mõne küla hallpeaga õige mõnusasti juttu. Noorest east ja nõnda, kõige rohkem aga oma lastest ja lastelastest. Vanakese silmade ees on midagi selginud, mis kuuesaja aasta jooksul varjuna sinna oli kogunenud, ja seda varju murdis — ah! nii raske tagajärg, mis ta teol oli. Nüüd, jah nüüd soovib ta oma poja eeskuju kõigile naabermõisatele, aga — seal on see vari veel niisama paks kui enne, ehk küll valguskiired ju heledamini ta taga taovad. Nad

ei näe, mis nende rahule tarvis läheb — Murumäe mõis on veel ainuke üksik valge koht udu sees...

Ükskord on vanake koguni üksi jalgsi Nurmekülas käinud. Kuuse talu lõhmusepõõsas räägivad kaks vana, Madis ja külaline, kaua, väga kaua aega, ja kui härra aiast välja astus, pühkinud ta silmi, Kerdo Kaie tõenduse järgi, kes perenaisele oma tööd, linast lõnga, ära käis toomas. Sestsaadik käib vanake tihti Madist vaatamas, pistab midagi paberi sees tasku, ja kui pere-emake, kõbus vanainimene, tuleb ja klaasides värsket piima ja võileiba toob, istuvad kõik kolm seal. Madise kui ka teiste talumeeste kohad on ammu päriseks ostetud, kui küll naabermõisates veel teopäevi tehakse. Peksmisele on aga lõpetus tehtud. Madisele on härra ostupabereid sõpruse täheks kinkida tahtnud, aga Madis ei võtnud, vaid ütelnud: «Igaühele, mis tema oma.» Ja selle juurde ta jäänud, kuni koht tasa saanud.

Ja kõige selle imevedru käimapanijad on — Hugo ja Helene. Kui nad oma õnnelike laste saadetusel mõisa puiesteid mööda välja tulevad ja töötegija mõisarahva kohal peatavad, küsivad nad neilt seda ja teist ja vahetavad, mis asjast tahes, mõne sõna. Keegi ei kuule väljal needmist, — aga tööd tehakse rohkem veel kui kunagi enne. Kui nad aga koguni külasse tulevad, teretatakse neid kui vanu tuttavaid ja lapsed jooksevad vastu ja seltsivad «mõisa lastega». Paljud nendest on ühed koolivennad ja -õed, sest mõisas on tubli kool ülema õpetuse tarvis. Hugo on õnnelik, Helene vagane tasane abikaasa ja laste-ema. Ainult üks asi toob korrati murepilve Hugo palgele: oh et ka naabermõisad Murumäe mõisaga ühes sammuksid! Ei, tema on üksi — tema, teistest põlatud «uuendaja», kes seesuguse seisukorra õnnistust ära tunneb. Aga veel on see teistele vara, vana ei ole veel nii elujõuetu, aga õhk on ju teine — seal on saadus siginemas, uus lahke aeg koputab ukse külge ja talle p e a b lahti tehtama. Nüüd — nüüd veel on ta küll üksi...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Ja V i l l u? Kukulinna esimese sauna asemel on pärnade varjul väike valge majake. Siin üksi on nõrgameelne vagune, siia viimaks on Hugo oma sõbrale aseme

leidnud, kus pime vari, mis ta hinge peale langenud, teda ei vaeva — kus ta rahule jääb. Kui aga Peipsi sügav, vägev kohin metsa tagant, mida kirves ikka harvemaks teeb, ta kõrvu ulatub, siis tuleb ta ukse ette pingi peale istuma, ja kuna tuul ta halliks löönud juukseid liigutab ja ta silmad metsast läbi kohinani tahaks tungida, liiguvad ta huuled:

«Kui seda metsa ees ei oleks!...»

1892

Igapäevane lugu

Kõik jutud algavad sellega peale, et kuskil midagi iseäralist sünnib, et kuskil midagi saab sündima või et kuskil midagi on sündinud, millest iseäralised asjad järele on jäänud.

Selles jutus siin ei ole midagi iseäralist; sellel ei ole muust jutustada kui ainult vaesest Punasoo Marist.

Ja ühe Punasoo Mari elus ei ole tõesti midagi iseäralikku ette tulnud, ei alguses ega lõpus. Kuidas ta elas ja oli, nõnda on palju teisi ka elanud. Need ristikesed, mis kirikaeda katavad, ühed täna pandud, teised kõdunenud, kolmandad poolküllakil, neljandad päris maha langenud — need kõik räägivad Maridest, kes kord on sündinud, elanud ja surnud nagu Punasoo Marigi.

Kui ta poole aastane oli, suri ta ema ära, ja kui ta roomates ukse pealt kukkus ja otsaesise ära lõi, võttis teda karjase naine kasvatada, kus ta niikaua põrandal kasukatüki sees istus, kuni käima hakkas.

Isa oli ju enne ta sündimist surnud.

Kui ta küla sead ära oli hoidnud ja veel aastat kuus kasvanud, oli tal suur õnn: ta sai taluperenaiseks. Kus külas perenaised riide «kruuti» otsisid, seal võeti seda Punasoo Marilt, kus perenaised tüdrukutele eeskuju juhatasid, seal nimetasid nad Marit, ja kus kord jõukaks ja õnnelikuks loodeti saada, seal sooviti Punasoo Mari sugune olla, ja kus sant veel kesköö ajal ulualust leidis, see oli Punasoo.

Punasoo oli talu nimi.

Kui Mari mees ära suri, oli tal viis poega. Kõige vanem trallitas karjas, kõige noorem hällis.

Vahemised kisendasid veel kõik, tihti ühekorraga.

Mari lõikas ühele leiba, pani teisel jalgu kinni, seadis kolmandale pudipõlle ette, mõõtis sulastele viljaseemet välja, muretses, et krediitkassa võlg iga aasta tasa sai, ehk küll mees viimse rublani esimese sissemaksu ajal koha eest välja oli andnud.

Mõnikord üteldi ka, Mari olla lastele kuri. Mine katsu enne poeglastega valmis saada, katsu siis ja ütle. Pealegi, kui neid viis tükki on. Siin kinga pael vibupüssile pandud, seal vokinöörid puuhobusele ohelikuks lõigatud, kaalikas käidud või sauna katus sisse tallatud. Kuhu vaatad, sinna võmmi vaja.

Aga Mari kasvatas pojad üles, ja et aeg niisugune oli, mil kroonuteenistusest igaviisi vabastada lubati, pani Mari ühe peremeheks, teise peremehe abiks, kolmanda rõugepanijaks, neljanda kellelegi kasupojaks ja viienda koolmeistriks.

Kõik jäid talle «enesele» ja ta ei tarvitanud kellegi abi selle juures, nagu ta enne nende kasvatuse ajal kellelegi nende peale ei kaevanud.

Pojad sirgusid üles kuusena, ema jäi allapoole kõveraks. Ema ei nõudnud nende käest isesugust tänu, poegadel ei tulnud meelde seda pakkuda. Ema andis veel kotikesi ja sekikesi tagantjärele, kui pojad ju ise enese peremehed olid. Ei ta ütelnud kellelegi: maksa ära!

Aga siis tulid Marile rasked ajad. Neli poega surid ühe aasta sees. Ta käis neid kõiki surnuaiale saatmas. Mis ta kodu tegi, kes seda nägi — aga ei ta jooksnud kellegi juurde külasse nutma.

Kui välk ta maja põlema lõi, kus vanem poeg peremees oli, oli Mari ainuke, keda tulest välja toodi, majad põlesid viimseni.

Uus peremees võttis Mari enese sauna.

Kui ta nüüd, kepike käes, pühapäeval kirikumäest üles palvele tudiseb, ütlevad talle inimesed:

«Küsi ometi valla vaestekassast enesele raha. Sul on ju õigus saada.»

Siis vaatab Mari rahulikult otsa ja ütleb:

«Kuni ikka veel näpud suka juures liiguvad, ei ole vaja.»

«Kes sulle ka annab?»

«Perenaine andis eilegi kakukese leiba ja potikese piima. Palju mulle, vanale inimesele, vaja on.»

See oli jutt vaesest Punasoo Marist.

1893

Peipsi peal

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtüki-sarnased paugud ja mõõtmata lumelagedal tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, läheb aga kaugemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevalaotuse sisse ära. Need on praod, mis külm jää sisse on sünnitanud. Imestades jääb võõras vaataja lõikavast külmast hoolimata silmapilguks järvede järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis jõrin, nagu sõidaks Kalev kuue-hobusesaanis raksudes üle jää. See on Soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. Ei, see on liikumata, kühmas, tormist sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käib, ja otse vaataja jalge kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips nool-otse üles järve peale. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Niisugused praod on ju nii mõne inimese elu nõudnud. Häda ülesõitjatele, kui nad kaugel järve peal prao ette jõuavad, millest hobused üle ei jõua hüpata, ja öö kätte tuleb. Sagedasti on nad üle järve sõitjaid ja kalamehi ööks või kaheks vangi pannud, sagedasti ka — kui loom hilja pragu märkas, et enam seisma ei saanud jääda — hobuse, sõiduriista ja mehe tükkis neelanud. Ja need olid praod, ainult Peipsi praod!

Veel kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Mõnikord ei

taha ega taha jää järele anda. «Tänavu ei jõua veel Jürigi Peipsist jagu saada!» ütleb randlane, kui Peipsi õige kauaks kinni jääb ja jüripäev ju käes on. Teinekord aga ei küsi ta sugugi kalendri järele. Kui talv mitte väga äge ei olnud, kui lõunatuul, mis Ema põue, see on jõesuu poolt tuleb, ärkab surmaunes suikuja hiiglase rind üle öö elule ja murrab äkitselt oma ahelad ja ta vihane müürgamine kuulutab kalameeste küladele rannas, et ta oma vangikütkeid lõhub. Hommikul paistab sinav vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma.

Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, või veel enam sellele, kes sarnasel ajal ülereisi ette võttis!

Kahekümne aasta eest seisid ühel märtsikuu hommikul kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal, Oüdova linna lähedal, ja pidasid aru. Mehed olid Lohusuust pärit, Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein, kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama. «Venemaalt» oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi peale saada, ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne kui see, mis Peipsi «taga» on. Hirm ja igatsus oli meeste tõsistelt nägudelt näha, kui nad kodu poole vaatasid, kus neid omaksed ootasid. Soe ilm, sula lõunatuul ja Peipsi pealmise jää vesine rabe kord ei kuulutanud meestele head. Äkilist järve lagunemist oli karta, sellepärast olid mõlemad kaubaga rutanud — laguneb järv ära, mis siis ilma rahata võõra maa sees, võõra rahva seas teed? Aga järv näitab väga kahtlane — mis teha? Küll ju pool tundi vaatavad mehed kodu poole, teineteise silmi, kumbki ei taha esimest sõna ütelda.

«Lähme, Rein!» Jaak vaatab taeva poole — tal oli raske seda ütelda.

Ta seltsimees vaatab küsides ta otsa — mitte sellepärast, mis ta ütles: ta ise tahtis sedasama praegu Jaagule ütelda, — vaid et seltsimehe otsa vaatamine talle troösti annab.

«Meie upume, Jaak.»

«Kui upume, siis upume jumala nimel, Rein.»

Ja jälle mõõdavad mehed lagedat jäävälja. Tee on märgitud, nad on mõlemad tublid käijad, nad jõuavad õhtuks koju.

«Mina lähen, Jaak.»

«Mina ka!»
«Upume või ei, Jaak.»
«Elu või surm, Rein. Minu naine jäi koju nõnda — ta võib sellesse surra ja ma ei saa teda enam näha, kui ma jää äraminekut ootama jään.»
Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. Pilves ilm neid ei hirmuta, lõuna ajal on nad ju arvata kesk järve. Jää on küll vesine, aga üle ja üle lõhkemata.
Nüüd hakkab paksu lumeräitsa sadama. Tuul ulub kangemini ja ajab lund meestele vastu silmi. Nad suudavad vaevalt teemärkisid, vitsaraagusid, tähele panna. Mehed löövad veidi kohkuma, astuvad aga vaprasti edasi. Aja järgi arvata on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasid, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta.
Seal — mis see on — kaugel kohab midagi! Nagu halvatud jäävad Jaak ja Rein kuulatama — tõesti, kaugel tuule peal kohab — vesi! Järv on lagunemas. Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: vesi vahutab, jäätükid tantsivad ja raksudes murravad lained üht tükki teise järel lahti — hirmus, hirmus!
«Meie oleme kadunud, Jaak!» hüüab Rein, võtab mütsi peast, loeb issameie — «Edasi, Jaak!» hüüab ta siis.
Mehed ruttavad, kõvemaks läheb mühin. Jää ähib ja vabiseb jalgade all. Edasi, edasi, ruttu, ruttu!
Silmapilgu seisatavad mehed. Vööd võetakse vöölt, sõlmitakse kokku, ja kui arvatud pikkus välja ei anna, lõigatakse leivakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine mässib teise otsa enesele ümber käe. Kui üks sisse langeb, võib teine teda välja tõmmata — jää jalge all ei või enam kaua lõhkemata jääda. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad tõotavad vastamisi teineteise naise ja laste eest hoolt kanda, see on, kui nendest teine peaks pääsema. Edasi, edasi! Mühin läheb suuremaks, tuul

täieks tormiks, lund tuleb nagu kotiga — oh jumal, oh jumal!

«Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen!» hüüab Rein.

Oh jumal, jumal!

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames iial enam oma naist peksta, kui jumal teda veel päästab, iial linaleisikasse vett raputada, et kaupmeest petta, iial naabri heinamaal öösi hobust sööta, iial kirikus jutluse ajal tukkuda, iial magaski teradesse aganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende meeste südamesse võinud vaadata, küll ta oleks rõõmustanud.

«Ruttu, ruttu, oh jumal, oh jumal!»

«Oh jumal, oh Jeessuke!»

Kui veel tund aega antaks, siis pääseks hingega. Juba on selgesti jää räginat kuulda — kui veel tund aega antaks! Maa ei või enam kaugel olla. Ruttu, ruttu!...

Vesi kargleb saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka vesi!

Veel umbes viis versta...

Jää põrub, ähib, jooned löövad sisse. Kui veel pool tundi aega antaks — oh jumal!

Verst...

Jää paindub jalge all — selgesti on tunda, et ta tüma kui puder on, aga veel koos hoiab — üksainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: jumal.

Pool versta...

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.

Veel —?

«Aa, kurat, maa!» hõikab Rein, põlvini vee sees, kuhu ta jäätüki pealt kukkunud, — «Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!» — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

«Lühter on lühter,» mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel väikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb ära viima, siputab ta vihaga igale leisikale natukene kastet peale: «Maksud suured, — kaupmehel see üks-kaks rubla enam või vähem.»

1892

Nõia tütar

1. Ema õpetus.

Mihkel rakendas hobust saani ette, aga veel ei teadnud ta, kuhu sõita.

Ja Mihkel tahtis kosja sõita.

See võib ime olla, aga Mihklil ei ole aega ime peale mõelda. Mihkel on hädas, päris hädas. Suuremas hädas kui siis, mil ta lauda hakkas tegema ja aru tuli pidada, kas kõverate või õigete jalgadega, suuremas hädas kui see, kes maja tahab ehitada, aga ei tea, kust materjal võtta, isegi veel suuremas hädas kui mullu ta naaber Veski Andres, kes veskit tahtis ehitada ja juba mõttes jahutolmu riiete pealt pühkis, mõttes teri kolusse laskis ja mõttes ilusat sõna «mölder» kuulis, aga asi mõtteks jäigi — Mihkel on palju, palju suuremas hädas.

Kuhu minna?

Jah, kuhu? Kui keegi ütleks, kuhu. Vald tüdrukuid täis, madalaid ja sirgeid, musta-, sõstra- ja sinisilmalisi. Igaüks isemoodi, üks ilusam kui teine, mine võta kinni, missugune kõige sündsam oleks. Seal Poti Peetri tütar ilus sirge kui osi. Alutare Hansul jälle madal ja tasane; ei näita suurem asigi, aga hakka aga vaatama, näe, õige ilusad silmad teisel. Kirsi Jaagu Viiu on küll tore, aga temale ta tuleks küll. Kassi Hansu Miina on küll õige väiksekene, aga kärme ja käbe nagu nirk, ja vaata aga vaata, õige kena naise saaks teisest! Kui nüüd üks niisugune nendest, kas Poti Leena, Kirsi Viiu, Kassi Hansu Miina või Alutare Hansu Eeva tema armas kena naisukene oleks, kergelt, valge põll ees, kambris tiperdaks, talle pai teeks ja ütleks: Mihkel, tule sööma! ja

kui põrandal väikesed punapõselised ja käharpealised pattjalad kilkaksid — oi, küll see oleks kena! Jaa, aga missugune nüüd nendest võtta — õieti ütelda, ta võtaks neid kõiki, aga kui ta üksikult hakkab arvama, ei siis ta nagu mitte ühtainust nendest ei tahaks.

Ütelgu veel keegi, et Mihkel hädas ei ole. Nõnda ja nõnda mõtles Mihkel rangirinnust kinni tõmmates, kuhu juurde ka jalga abiks vaja oli. Siis pani ta villasest lõngast kootud plettohjad peale ja hobusele kurinad kaela. Need kaks asja ei tohi isegi jõukamal vabadik-peiul puududa, saadik siis perepojal.

Siis astus ta kambri, et kapist veel uus kaelarätt kaela, tuhkrunahkne kübar pähe ja hall kraega kasukas selga panna — punane vöö litris otsadega sinna peale, siis on kosilane korras.

Isa istus laua taga, prill nina peal, piibel ees ja mõlemad käed selle peal, ning luges. Kui nii tähtjas asi on toimetada, nagu poeg kosja saata, siis teeb jumalasõna salmikene ennemini head kui halba. Ema istus teisel pool lauda, sõrm suu ääres, tunnistus, et ta mõtles.

«Oota, ma aitan sul kaelarätti seada — pane sõlm nii — nii,» ütles ema üles tõustes ja aitas kaelarätti seada. Vahest jäi tütarlaps just selle kaelaräti sõlme külge.

Viimaks oli kosilane ka ise rakkes.

Ema oli vait. Isa laskis silmad korra prillidega majas ringi käia ja luges edasi.

«Aga kuhu sa nüüd lähed?» küsis ema rahutu erutusega.

«Ei — tea isegi,» kostis Mihkel häbelikult.

Isa köhatas, lõi piibli kokku ja hakkas piipu seadma.

«Kuidas sa siis ei tea?» noomis ema.

«No, vai tüdrukuid puudus!» salvas isamees, arvata kolmekümne-aastane üleaia perepoeg Andres, kellel suur tutuga kübar peas oli ja piitsa käes keerutas. «Neid tühje on igas kohas küllalt,» kinnitas ta veel kord.

«Mine aga verista ühe kõrv ära, oli kes on,» arvas kasutütar Leena vokki seisma jättes; ise ohkas ta nii salakesi, et ta ka isegi seda ei oleks uskunud, et ta ohkas.

«Poeg,» algas isa, kes, nagu näha, kõik aeg oli mõelnud ja käsipõsekil Mihkli otsa vahtis, «poeg, minu isa

ütles minule, kui mina sinu emale kosja läksin: rikkast paigast osta hobune, vaesest võta naine.»

«Sealt perest, kus suur puuriit õues, sinna mine jooma, kus suur puuriit ja rammus koer, naist otsima,» lisas ema juurde, «seal on hoolikad ja jõukad inimesed.»

Mihkel naeratas.

Emal oli täna tähtsam silmapilk elus. Heameel, lugupidamine ja armastus oli ta näol ja selles pilgus, mis ta aeg-ajalt poja peale heitis. Tema emauhkus, rõõm ja trööst oli ta, tema ainus poeg. Ta mõtles nüüd, kuidas ta tema pärast nii palju hoolitsenud, kuidas ta teda kiigutades ööd läbi valvanud, lambike sängi sambal, küll mähkmeid kuivatanud, küll äio-äio laulnud, kisa põhjusi otsinud, ja kui see ei aidanud, kisavõtjatelt abi otsinud — kuidas ta teda käima õpetanud, talle «linnukese muret» lugenud, teda kooli, leeri ja lauale saatnud — kuidas ta kõike seda teinud. Ja nüüd astus ta sellele teele minema, kus, nagu üteldakse, laps oma isa ja ema maha jätab ja oma naise poole hoiab. Kes teab, kes see on, keda majasse tuuakse, ja kuidas ta on. Kas ta nendega, kas nemad temaga rahul on, ja kõige rohkem, kas poeg ise hea naise saab. Kõike seda mõtles ema sel silmapilgul ja õnnega, mis ta kosjamineku üle tundis, oli ka oma osa muret koos kanda. Ta pani käe isa kaela ümber, ja kui Mihkel nende õpetuse peale naeratas, ütles ta:

«Ära naera ühtigi, pojakene. Mina olen küll vana inimene ja rumal, ehk nüüd küll noorsugu tark on ja raamatuid ja seetoneid loeb, kamasseridega käib ja kriiksu kinga sisse laseb panna, aga ma ütlen seda, mis ise ilmas olen näinud. Nüüd ei kõneldagi enam muust kui raamatutest, seetonitest ja patsitikatest —»

«Patsillustest,» parandas isa.

«— või patsillustest, aga näe, nüüd lähed naist võtma, ei seeton ütle, keda võtta. Vaata, poeg. Kui sa halvaga kokku juhtud, ega ta nael tubakat ei ole, et ta ikka ära tarvitad, olgu ta nii halb kui on; ei ole hobuseks, et ära müüd, kui peru on; sina oled temaga eluks ajaks kokku pandud. Ära tee sellepärast ülepeakaela. Kui kosja lähed ja peresse astud, vaata kõige esiti, kas luuda nurgas näha on; aja ta nagu kogemata maha ja vaata, kes ta ära

võtab. See tüdruk naiseks ei kõlba, kes luua jalaga kõrvale lükkab ja ise edasi läheb. Kuula, kas ka teenijad pererahvale sekka räägivad ja kuidas nad räägivad. Kus nad liiga julged on, seal ei mõisteta maja pidada; kus nad tummalt vaikivad, seal on pererahvas liig tore ja teenijate vastu südameta. Vaata ka, kas peretütrel king lapiti jala all või ilusti ümber jala; lohak ei kohenda riideid. Vaata, kui peretütrel niit sassi läheb, kas ta tema rips-raps katki tõmbab või ta kannatlikult lahti harutab. Kui juttu aetakse, vaata, kas peretütar üksi ja teistest üle tahab kõnelda; edevad teevad nii, mõistlikud räägivad, kui kord tuleb. Vaata, kas peretütar poiste juurde jääb, kui teile süüa tehakse, või ise usinasti kaasa aitab. Ära võta seda, kes koolis kõige targem tahtis olla, ja tuleta meelde, kus kohas kirikus keegi istub. Edevad tükivad ette, tossikesed teiste selja taha, aga kes sinna istub, kus parajasti paik olemas, see on otsekohene inimene. Ära võta seda, kes kirikus üksisilmi maha vahib, see on liig tossukene, aga ka mitte seda, kelle silmad poiste peal seisavadki. Parajat igas asjas. Kes poissi ei näe, ei näe ka tööd teha; kes üksi poissi näeb, sellest ei saa naist kellelegi. Ära vaata üksi ilu peale, ilu ei kallata katla, aga ära võta ka tuleharki. Ära võta üksi rikkuse pärast naist — naise rikkus on lühike, aga etteheitmine eluaegne. See on minu nõu. Võta, keda tahad; võta üks ära, olgu ta kes tahes, aga võta viks tubli inimene.»

Mihkel sügas kõrvatagust ja sõitis isamehega minema. — —

Aia talu oli üks jõukamatest külas. Et nüüd Mihkel kosja sõitis, siis pidi see teadagi kõigile naabritele tähtjas olema, keda ta võttis. Ka Aia vanad ise tundsid selle silmapilgu tähtsust. Nad vaatasid üksteise otsa, mis nii palju tähendas kui: Aiale tulevad suured ajad, suured ajad, suured saajad. Tõepoolest, suured pidid pulmad olema, veel suuremad kui Pihlaka Pärt mullu oma pojale tegi. Ütle, mispoolest oli Pärt neist rikkam? Mitte kuidagi. Aga vanade tänane peamurdmine oli esiteks ikka see, kes nende tulevane minia võis olla. Et ta laitmata vanemate laps pidi olema, see oli muidugi esimene peatingimine. Aia omad ütlesid küll, kui Mihkel kosja läks: «Ära vaata rikkuse peale,» ise olid nad aga sealjuures

mõelnud: no, rikkam oleks ometigi parem. Seda juba sellepärast, et neil sellest valla rahva ees suurem au oleks. Õieti ei olnud siin rikkuse ja rikkuse vahel küll mitte palju vahet. Kõik Veola valla talunikud olid veel rentnikud, aga näe, ühte kiideti rikkaks ja ta tütart ihaldati, teist ei. Vahe oli see, et rikka talu tütar kaks lehma kaasa sai, vaese oma ühe, või mõnele utt või oinas veel rohkem anti. Siiski helises ühe rikkus.

Aia vanad arvasid järele. Nad olid ju kuuskümmend, Mihkel kakskümmend aastat vana. Oleks tal veel natukene varagi naist võtta, aga saab naise, seisab poiss pühapäeviti paremini kodus. Jääb ka mõni kopik tagasi, mis nüüd paiasi-õlle eest välja läheb. Saab aga naine koju, noh, küll see kari peale paneb. Ja nad on vanad, töötegijaid just hädasti tarvis.

Teisi lapsi neil enam ei olnud kui Mihkel. Leena oli, aga see oli kasutütar. Oli neile natukene kaugelt sugulane. Ta vanemad olid varakult ära surnud. Lapsele ei olnud muud varandust jäänud kui üks hõbetaalritega sukk, aga see sukk oli hõberublatükke täis... Aga ei sukast, Leena vanematest ega Leena lapsepõlvest ei räägitud Aia peres ilmas midagi, mitte kunagi. Kui keegi jutuga selle peale tuli, siis tegid Aia vanemad teist juttu, — kas ilmast, viljakasvust või millestki muust.

Leena kasvas kui kõrkjas. Ei uskunud kasuvanemad isegi, et väikesest tütarlapse-lallikesest nii kena neiu pidi sirguma — neiu kui orav terane, paled muudkui punetasid aina. Ja silmad olid tal nagu rõngad, ütlesid nad. Aga keegi tal kosjas ei käinud, et ta vaenelaps oli.

Ei tea, kas üksi sellepärast?

Kui nad veel väikesed olid, Mihkel ja Leena, siis oli nendel kaklust ja vanematel kohtumõistmist küllalt. Kord kaebas Leena emale, et Mihkel tema pudi ära söönud, kord Mihkel jälle, et Leena teda löönud. Mihkel oli poisikesena natukene aeglane, Leena aga kärme ja terane kui välk ja peksis tõepoolest palju suurema kasuvenna läbi, kui seda tarvis oli. Koolis käisid nad kui õde-venda kunagi, sõid ühest leivakotist ja kasuveli aitas kasuõele poiste seast «meest», kasuõde kasuveljele «naist» valida. Mäng nõnda nõudis. Pärast, kui nad ju leeritud ja täis-

inimesed olid, siis tuli muidugi iseaeg. Mine võta kinni, kuidas Leena Mihklit häbenema hakkas, mine saa aru, kuidas Mihkel Leena vastu araks läks. Mine võta kinni!...

Vanad istusid praegugi veel laua ääres ja mõtlesid kõiki neid asju järele. Leena oli oma voki eemale tõmmanud, sinna kohta, kuhu lambivari heitis, ajas korrati vokki ümber, korrati toetas vokikäsipuu najale ja mõtles.

Perenaine istus Leena vastu. Tuli see sellest, et ta vastu istus, tuli talle vahest hõberubladega sukk meelde — ta müksas peremehele külge ja sosistas talle salakesi kõrva sisse:

«Ega tal vahest oleks vaja olnudki, sel Mihklil, omast majast välja minna, kui —»

«Ah, lase olla,» vastas peremees, köhatas ja vaatas vargsi Leena poole.

Leena toetas vokikäsipuu najale.

«Leena, mis sul täna õhtul viga on?» küsis kasuema.

«Mu pea valutab,» vastas Leena ja hakkas vurinal ketrama.

«Heida siis pikali, kui pea valutab.»

Ta heitis pikali, kuidas kästi. Ta jäi magama ja nägi unes, et ta Mihklile ühe musu andis, ja kui ta palaval ihul ärkas, tulid talle pisarad silmi.

2. Kuhu ta läks?

Veel suuremas hädas kui Mihkel minnes, olid naabrid, kes küsisid, kuhu ta läks. Jah, kuhu ta läks? Üks oli kurinaid kuulnud, teine õuest väljasõitu näinud, kolmas kuulnud, et Hansu Andres Aiale läinud ja pühapäevariided selga pannud — see ikka midagi tähendas. Kui üks noor perepoeg kosjakingi kannab, on naabritel terav aimamine; on aga naisevõtja rikas, on kihin-kahin seda suurem. Üks loodab õnne oma tütrele, teine sugulasele, kolmas, kellel kumbagi ei ole, tahaks vähemalt teada, kuhu seesugune hea suutäis kaldub.

Ja veel need naised, need naised!

Võibla Annuse pererahvas istus tares peretule ümber. Peremees punus lehmalööga, sulane parandas hobuseriistu, naised ketrasid. Võibla peres elas ka Plärälärä

Leenu, oma rohke lora pärast nõnda nimetatud vanatüdruk. Leenu istus ahju peal ja sõi lusikaga kausist suppi, mida perenaine talle praegu oli andnud.

Karjapoiss tuli õuest ja ütles, et Aia õuest kaks meest pühapäeva-riides, täkuga, saaniga ja kurinatega välja sõitnud.

«Ehk Mihkel läks kosja,» ütles Leenu ja peatas süües.

«Või, vist sinna!» arvasid naised. «Ta käis minev' nädal linnas — ehk vist kosjaviina toomas.»

«Sellep sea! täkku turgutati,» arvas peremees.

«Küll siis läks kosja,» üteldi mitmelt poolt.

Leenu pani lusika käest.

«Kuhu, kuhu? Või ikka kosja? Jajah, näe, läks kosja. Ei tea, kas Mäe Mihkli Maiele? Või Puskari Anule? No kuhu ta ometi pidi minema? Vist Kirsi Viiule, kuhu siis mujale. Viiul suur kirst riideid täis: kolm kasukat, viisteistkümmend seelikut, kakskümmend paari kindaid — näe tuli tahab nuusata — kolmkümmend meeste särki — riitsika-raiped oma kisaga — või läks koguni Raismiku Leenule. Seda üteldakse, ei kuulvat madalast — või, no kuhu ta ometi läks?»

Ja Leenul tuli meelde, et tal homme Kõgedi külasse Jalaka perenaise lõnga tarvis minna ära viima. Kui ta nüüd ei tea ütelda, kuhu Mihkel kosja läks, siis ei ole tal peale Ohela Peetri hobuse otsasaamise mitte ühte uudist enam kõnelda.

Leenule ei maitsenud enam toit ega ahjupealne. Ta kobis enesele vana kasuka selga ja läks Aia peresse puhtele.

Tükk aega pärast Mihkli ärasõitu lipsaski Leenu Aia omade kambri. Ta jäi ukse kõrvale seisma ja pistis käed kasuka siilu alla.

«Tere ka, siittalu rahvas.»

«Tere, jumalime. Eks aja tahapoole.»

«Vai ei saa.»

«No mis siis kuulub?» küsis peremees.

«Keda, nõndasama.»

«Toeta ikka ka puu peale,» käskis perenaine.

«Vai ei saa alati istuda,» vastas Leenu, istus aga nüüd pakutud istmele.

«Tulin vaatama, kas teie naistel ju kedrus otsas on,»

algas Leenu toas ringi vaadates. Kui selle peale keegi vastust ei andnud, küsis ta nagu kogemàta:

«Teie Mihklit ei olegi kodus?»

«Sõitis natukeseks välja.»

«Eks ta ole. Noortemeeste asi, kes teab kuhu läks.»

«Mis teie naised teevad?» tegi perenaine teist juttu.

«Nõndasama. Perenaine ketrab villu, tüdruk vantsib takku. Laisk tüdruk. Magab rohkem kui näppusid liigutab. Kuhu Mihkel läks?»

«Läks natukeseks välja.»

«Vai välja. Ei tea, kui kaugele. Kus Leena on?»

Peremees, kes juba tüdinenud oli, läks heitis sängi pikali.

«Leena ütles pea valutavat, läks magama,» vastas perenaine, kes tülikast võõrast mitte ka nõnda kergesti lahti ei pääsenud.

«Tütarlapse asi, eks valuta ka vahest peagi. Pällu Miina olla Kaabu Peetri kihlad tagasi viinud, kas olete kuulnud? Või, mis ilusad teki lõngad teil! Ohela Peetri hobune olla mineval öösel otsa saanud. Kas linikud juba valmis? Või olemata. Juudi Juhanile tahetavat kevadel oksjoni teha, ei jõudvat võlga jäänud renti ära maksta. Perenaine, kas annad mulle matikese tangu, ma teen suil lõikusepäeva?»

Sel kombel podras Leenu veel tükk aega edasi, aga nähes, et ta Mihkli sõidust ometigi otsa kätte ei saanud, läks ta viimaks minema.

Kodus rääkis ta, et Mihkel Kirsi Viiule kosja läinud ja Leena selle südamevaluga, et teda ei võetavat, silmad peast välja tahtnud nutta ja ei tea kuhu ära jooksnud. Kirsi Viiu muidugi aga Mihklile ei tulevat, tal olla ju rikkamaid.

Teine päev rääkisid küla naised: Kirsi Jaak visanud Mihkli kättpidi kambrist välja. Leena olla ennast pimedaks nutnud.

«Kes kõneles?»

«Plärälärä Leenu.»

3. Soojad sidemed.

«Kuhu me siis õige lähme?» küsis Andres Mihklī käest, kui nad Aia väravast välja sõitsid.

«Laseme tee peale välja, ehk tuleb siis hea nõu,» vastas Mihkel.

«Kuule, jätame hobuse hooleks. Kuhu peresse ta ise sisse pöörab, sinna lähme kosja.»

Mihkel ei vastanud midagi. Ta oli nii erevil ja ühtlasi ka natukene rõhutud — ei, palju kohe. Esiteks oli vaja selle peale mõelda, missugusel viisil ämma rahva poole sisse astuda ja kuidas kõnet alata: kas nad õhvakese kadumisest või tedre jälgede otsimisest juttu teevad, või jätavad need vanarahva kongud koguni ja räägivad asja kohe avalikult südame pealt ära. Ja siis, kuidas tüdruku enesega juttu alustada, et ka kui terane poiss maksta. Kõige pahem oli ikka see, et kuhu minna. No ütle, kuhu sa ometi lähed? mõtles Mihkel. Poti Peetri oma nüüd on ilus küll — aga nagu ei taha. Kirsi Viiu kõik nõnda sirge ja elav — niisugusega oleks õige ilus kiriku sõita — aga jälle ei taha. Ja nõnda on lugu igaühega. Ikka on midagi viga. Ema sunnib: võta, võta, — no ütle, keda sa sel kombel võtad?

Mihkel pühib taskurätikuga otsaesist. Punased nimetähed räti nurgas kukuvad ta silma. Need on kasuõe õmmeldud. Kui ilusad! Nimetähtede pealt libisevad ta silmad kinnaste peale. Kui peenikesed, nagu siidist! Kasuõe kootud. Temal on hea viks kasuõde — neiu kui tihane. Ema ütleb juba paarist aastast saadik: võta niisugune naine, nagu meie Leena on. Aga mine võta! Emal hea ütelda, aga mingu võtku ise! Kolle Liisa, Pindsi Maali ja Alekõrre Anna — keegi ei ole niisugused, arva keda tahad. Ja Mihklil tuleb meelde, kuidas nad kord Leenaga heinamaal olid. Leena niitis ees, Mihkel järel oma kaarega. Leena leidis mesilaste pesa ja andis ka temale mett — jah, kui veider see oli, kui imelikult Leena seekord tema otsa vaatas. Jah, Leenal on ilusad silmad. Puhtad ja suured! Ja ükskord, kui neil sõnnikuveo talgud olid ja Leena teiste tüdrukute seltsis talle vett oli visanud, nagu komme, rabas ta naljatades Leena piha ümbert kinni — või jah, kuidas

Leena näost punaseks läks ja värisema hakkas; jooksis ära aida juurde koguni. Ei tea, kuidas see tal nüüd meelde tuli või mis see oli, aga tema meelest oli, nagu sõidaks ta valge käest pimeda kätte; hobuserajak ei jää ka seisma! Jah, tema lapsepõli on lõppemas, peab ta isegi tunnistama. Kui ta ka küll ema õpetuse peale on naeratanud, tõsi ta ometi on. Ja kui armas oli talle mõnigi asi enne. Kuidas nad Leenaga kahekesi karjas käisid, peitmist mängisid, kahe kase vahel kambri otsas kiikusid, mille oksad ta ühte oli pannud. Kuidas ta sinna keskele okstest pehme pesa tegi, Leena peale tõstis ja kiigutas. Nad mängisid siin Hani-Peetrit, seda laulu rahvas laulis. Mihkel oli Hani-Peeter, Leena Pudi-Hansu Kai. Mihkel kiigutas Leenat ja laulis:

Äio, äio, kussu, kussu,
äio, kallis naisuke!

Mihklile tuli see nii elavalt ette, et ta praegu seda viisi ümises.

«Andres!» hüüdis ta siis korraga.

«Keda?»

«Ära ometi nii hullusti kihuta!»

«Kas tahad, et tee peale magama jääme või? Sa laulad juba kiigulaulusid.»

«Kuule, Andres.»

«Noh.»

«Ma ei tea — ei taha õieti mitte kuhugi minna.»

Andres vahtis pärani silmil seltsilise otsa.

«Ära tee nalja!»

«Ei tea tõesti.»

«Miks sa siis minema hakkasid?» pahandas Andres, kes alles nüüd uskuma hakkas, et Mihklil sellega tõsi taga oli. Senini oli ta kõike naljaks pidanud.

«Miks sa siis minema hakkasid?» lisas ta juurde.

«Isa-ema sundisid.»

«Keda nad sulle soovisid? Keda nemad tahavad?»

«Ei kedagi. Nemad ütlevad ainult: Võta naine!»

«Aga võtma pead sa ikka ometi.»

«Ükskord küll.»

«Miks siis mitte nüüd?» päris Andres.

Mihkel vaikis.

«On sul mõni, keda sa võtaks, aga keda vanemad ei taha? Või on see sinust kõrgem ja ei tule sulle?»

«Ei tea kedagi.»

«Kärvaku sind! Siis ma sinust küll aru ei saa.»

«Ma ei saa isegi enesest aru,» vastas Mihkel tumedalt.

«See on, sul ikka on mõni, kes sulle armas on?»

Mihkel vaikis, ütles aga viimaks viivitades: «Jah, on küll.»

«Lähme siis sinna,» arutas Andres edasi, «siis saame tõvele kohe abi.»

«Kuhu?»

«Sinna kosja, kus su tahetav on.»

«Iseenese koju?» küsis Mihkel hirmuga.

Andres tegi suured silmad.

«Jah, Leenat ma mõtlen küll,» hakkas Mihkel arglikult kõnelema. «Mina ei tea, kust see tuleb, aga praegu leian ma, et ta mulle nõnda armas on, et ma kuidagi ei saa naist võtta.»

«Eks Leena ole mõistlik tütarlaps,» ütles Andres. Iseenesele mõtles ta aga veel tasa juurde: Aga vaenelaps!

Mihklil jooksis nagu soe üle ihu — Andrese suust oli tal sedagi kiitust väga magus kuulda. Ja ta kõneles mõnda juhtumist Leenast ja iseenesest, kuidas süda teda sel silmapilgul sundis, ja kõige lõpp oli ikka: Leena on Mihklile väga armas, Mihklil ei lähe Leena meelest ära.

«Eks võta ta siis ära,» arvas Andres.

Mihklil tuli see nii äkitselt ja oli nii hea, et ta selle sõna peale oleks hõisanud, aga ta ei tahtnud seda teisele kohe nii selgesti näidata.

«Aga ehk sa oled ära tehtud?»

Andres ütles seda sellel häälel, nagu see ütleb, kellel midagi meelde tuleb, mida ta isegi selgesti ei usu, aga uskumata ka ei saa jätta.

Mihkel vahtis Andrese otsa.

«Jajah, seda on olemas,» seletas see, «mina kõnelen, kuidas ükskord minul oli. Sa mäletad küll seda tüdrukut, kes aasta kaheksa eest Võidla peres teenijatüdrukuks oli, suurte sõstrasilmadega, ruuge, käharjuustega, Maali nimi. Sina olid siis veel muidugi poisikeselorots, aga mina olin ju täis noor poiss, ja tüdrukud — vai, oleks aga kätte saanud. Noh, mina ajasin Maaliga tihtipealegi

juttu, kui Võidla Madist vaatama läksin, kes sel ajal veel poiss oli. Maali oskas ilusasti juttu ajada — kui lõoke. Ta hääl oli õige ilus, kui naeris, siis muudkui lõgises. Ja Maali naeris tihti. Ja kõik ta viis ja olemine oli igapidi ilus — kas vähe ilusad ikka ta hambad olid, kui ta naerule lõi, nagu tallekesed karjamaal. Kõigiti tark tubli inimene, muudkui aga need nõia kongud olid ta sees, nagu pärast paraku ära nägin. Ühel pühapäeva õhtupoolel, kui ma jälle Võidlale läksin, oli Madis kodunt ära. Muud ei olnud nende rahvast kodus kui Maali. Meie hakkasime kõnelema, ühest ja teisest, poistest ja tüdrukutest. Maali oli sel korral õige jutukas, naeris ühtelugu ja oleks heameele pärast ei tea mis ära teinud. Nii rõõmsate silmadega ja kergejalgset ei olnud ma teda veel millalgi näinud. Kui me tükk aega olime naljatanud, läks võttis Maali kirstukapist kaks õuna, hammustas ise teise küljest, teise andis minule. Või mina seekord teadsin, mis õun see oli. Ma sõin selle ilusa õuna ära, ja kui veel natuke aega olime kõnelnud, läksin ma ära koju.

Õhtul ei tule minul uni. Ei tule uni, kas tee mis tahad. Kardan, et haigeks jään, aga ei jää ka. Aga ei rahu kuskil, ei mõista, mis ära teha või olla. Teine päev ei ole asi parem ühtigi. Söögil polnud õiget maitset ega joogil; meel ühtelugu rahutu, ja mõtlen — mõtlen alati Maali peale, Maali sõstrasilmade, Maali käharate juuste ja Maali naeratuste peale. Alati nagu tahaks Võidlale minna Maalit vaatama; silmad seisavadki alati sealpool, kus Maali elab. Ja Maali on mu meelest korraga nii armas, et ei mõista ütelda, kuidas. Ei jõua enam mina seal ära käia. Iga pühapäev istungi ma Maali kõrval ja nädalad on nii pikad, et sure kas ära. Ma jäin näost otsa, meel oli alati nukker. Viimati kurtsin kadunud Möldri-Kaarlile oma lugu. Ma olin veskil ja Kaarel hakkas pärima, miks ma näost nii ära olen lõppenud. Kaarel teadis nii mõndagi häda aidata, sellepärast ütlesin talle, et nõnda ja nõnda on. Tema, kadunu, võttis piibu suust ja ütles: «Sina oled ära tehtud. Ütle kolm korda: juudasitt, juudasitt, juudasitt ja sülita iga korra vahel kolm korda, siis kaob ära, nõnda et mitte kedagi viga ei ole.»

Nõnda õpetas tema, kadunu. Mina tegin nõnda, kuidas tema õpetas. Siis läksin veel lähemal pühal Võidlale,

haugutasin kõikide kuuldes Maali läbi, et ta mind julges ära teha. «Ära sa mõtle,» ütlesin ma, «et sa oma nõiakunstiga mind ära jõuad võrgutada; ma sind ikka ei võta!» Sestsaadik ei meelitanud Maali mind enam kordagi — näe kuidas aitas! — vaid läks sealt teenistusestki ära. Minul oli küll esiotsa eneselgi süda haige — nõiutud õuna võim ei olnud veel täiesti kadunud — aga näed, abi sain ma sellest. Nüüd, kaheksa aasta pärast, tuleb mulle Maali veel kord meelde: oli üks ilus viks inimene igapidi, aga vaata, missugused nõiakongud tal sees olid. Ja nüüd olen ma kolmkümmend aastat vana ja ikka veel poiss,» lõpetas Andres ohates.

Mihkel ei vastanud midagi. Uskus ta, mis talle kõneldi, või mitte, aga iga Andrese sõna torkas kui terav ohak ta südame külge. Praegu arusaadud õnnetundmus ta rinnus sai valusa hoobi — Leena oli n õ i a t ü t a r.

4. Nõia tütar.

«Nõia tütar»? Raske ohkamine tuli Leena rinnust. Jah, ta oli nõia tütar. Ehk küll kodus sellest iial ei räägitud, ka väljas talle seda keegi veel polnud öelda julgenud — ta oli siiski nõia tütar. Üksi oma mõistlikkude kommete, lahke avaliku meele ja ausa elu läbi oli ta ennast senini selle sõna kuulmise eest kaitsnud, sest temast peeti lugu. Tema oli tark ja mõistlik noor tütarlaps. Tema õpetas teistele enesevanustele neidudele peenemaid näputöösid ja kus ta pidule või pilgariõhtule tuli, tegi ta mis teisedki, aga iial ei leitud tema kombes kuskil unustamist, sõnas puudumist või seda, mis noorele tütarlapsele pilgates järele oleks võidud ütelda. Noormehed pidid temast lugu pidama, ta oma seltsilised tütarlapsed temast lugu pidama, teda austama.

Ja siiski oli ta nõia tütar!

Ta kandis pead püsti, kus seda tarvis arvas, andis teravad vastused, kus leidis, et see ära oli teenitud, võttis tantsule kutsuja üksi siis vastu, kui sellel paiase pärast mitte kübar teise kõrva peal ei olnud ega tubakajunn suus.

Anti seda talle andeks? Ei. Et tema nii tagasihoidlikult

elas, sellega tahta ta enam olla, kui nemad, need rikaste peremeeste tütred. Et temaga noormehed tegemist tegid ja teinekord koguni peretütreid istuma jättes temaga tantsima läksid, seda ei võinud nad temale, nõia tütrele, mitte andeks anda.

Nad pistsid pead kokku ja rääkisid temast — kellest siis muust pidid nad rääkima? Üks teadis ütelda, et ta ei kuulvat madalast, teine, ei nägevat selgesti, kolmas teadis veel pahemat, mõnda naiste viga — tüdrukute jutt ja asi! Viimaks uskusid kõnelejad isegi, et see tõsi olla, kui nad asja ju teise või kolmanda käest tagasi kuulsid. Mõni ehk mõtles ka sealjuures korraks, et see ligimese laimamine on, aga siis tuli tal jälle meelde, et või ta ilmaasjata seda tegi. Leena oli nõnda uhke kui hirmus, ei hoidnud nende seltsi, oli suureline, et temast lugu peeti, ja ei pannud neid tähelegi — ega nad siis ilmaasjata kõnelnud. Ja üks asi oli ikka peaasi, nõia tütar ei tohtinud enam olla kui nemad.

See nõia tütar oli vaenelaps.

Nelja-aastaselt kaotas ta surma läbi ema ja pea pärast seda ka isa. Isa oli vanal põlvel abielusse heitnud. Ta ema, ka vaenelaps, peres ja mõisa väljal kõikide torgata ja tõugata, läks haigele vanakesele ometi, kui ta ka nõid oli. Ja nõid ta oli, seda ei salanud ta ka ise, inimesed veel vähem. Hammaste vahel pani ta varastatud asja tagasi tooma, kui ta «tegi», hobuse jalad, keha venitamised, ussi hammustamised ja kõik niisugused asjad arstis ta. Ja ikka sõnadega, see on «tegemisega». Rohi oli muidugi esimene asi anda, aga inimesed uskusid rohkem sõnade kui rohu võimu, ja tema siis andis sõnu ka. Mis eest ta siis nõid oli?

Üteldi, et ta rikas olnud. Mine tea. Majakene tal oli, aiakene ka, olgu ka, et mõlemad renditud. Kui talle tütar sündis, jooksid vanakese silmad rõõmuvett — põlatud nõial oli nüüd ometi üks olevus, kes tema oma liha, tema oma armastus oli ja kellelt ta sedasama vastu lootis. Mis sa teed. Ta oli enne ka nõukam olnud, taluperemees siit kaugel, aga seal laastas tuli ta varanduse, ja kerjaja, kes häil päevil kord loomaarsti korteris pidanud, oli mõndagi õppinud. Veolasse tulles oli ta renthärra hobuse ja kohtumehe jala terveks teinud — sel-

lest tuli kõla, ta olla tark. Ja kui ta juurest abi tuldi otsima, taheti ka sõnu, ja kui ilma sõnadeta abi ei usutud, täitis ta soovi. Nii leidis ta ülespidamist, viimaks peavarju.

Veel praegu teati sellest kõnelda, kuidas ta oma tütrekest armastanud. Isegi külasse tulles olnud tal väike pattjalg käekõrval — tal ei olnud ju enam ema, kelle hooleks ta oleks jäänud. Ja kui ta veel oma vana viiuli võttis ja väikesele ette mängis, viru valtsi lõi, kuni väike rõõmu pärast kilkama hakkas... siis tõmbas ta tütrekese vastu rindu ja nuttis.

Ja seal aiakeses, otse mõisa salu all mäerinnakul oli väikesel hea tema käeotsas — oh kui hea! «Isa, hobe, hobe!» näitas ta käekesega, kui saksad alt teed mööda sõitsid. Vanake laskis siis luuvalust hoolimata neljakäpakile, ja kui tütar «hobuse» selga ronis ja väikesed käekesed ta kaela ümber pani, tantsis isa: upadi, upadi!

Kui nüüd ka tema ära oli surnud, ei olnud vaesel lapsel ühtegi tuge enam. Aia peremees ja perenaine, kellel rohkem lapsi ei olnud kui üksainus poeg, võtsid väikese tütarlapse endale kasvandikuks. Osalt sellepärast, et ta ema perenaisele kaugelt sugulane, osalt, et laps nii imearmas terane laps oli, osalt — et tal hõbetaalritega sukk oli.

«Näe ikka kui priske, nagu õun,» ütles perenaine tihti peremehele, sirguva tütarlapse peale näidates, ja see vastas: «Noh, leivakannika otsas kasvab, miks ei või priske olla.» Seda rääkisid mõlemad, et iseenese kiitusega enesele ka natukene head meelt teha.

«Sest saab pojanaine,» ütles perenaine ja ohkas.

See ohkamine ütles: nõia tütar!

Ja mis ikka nõid see nõid, mõtles mõnigi tütre-ema külas, kui õpetaja ühel kevadel kooli katsumas käies Leenale hõbehaakidega lauluraamatu kinkis. Tema laps oskas niisama, aga vaat — nõia tütar oskab südameid ära teha.

«Või kes on näinud, et kasutütrele saapad ostetakse, aga oma ainus poeg pastaldega koolis käib,» rädistas Plärälärä Leenu, «kes seda enne on näinud?»

Sukast, millel rublatükid sees, Leenu muidugi ei teadnud.

Õde ja vend ise ei vaadanud selle peale, kellel saapad või kellel kingad olid. Ei olnud aegagi. Kui mäng, siis mäng, kui kaklus, siis kaklus. Kas Leena seda võis jätta, et Mihkel tema titad kirstu alt aidast üles otsis — oh seda nina küll! — ja nad ojasse viis. Ja kuidas veel! Ta jättis nad kõige ilma nähtavale ja läks kõneles ise teistre Jaanile: Need on meie Leena titad! Taevas, kuidas siis kõik külapoisikesed naersid ja titasid, jalad ülespidi, käes väntsutasid! Selle eest lõi Leena Mihkli puuhobusel ühe jala maha ja laskis teda nõnda longata.

Siis oli vaja tapelda, kui muidu läbi ei saanud.

Aga kõik see lõppes juba enne Leena leeriminekut. Leena ei löönud enam lehepilli nagu poisikesed, ei lasknud Mihklit ennast enam kiigutada — ei enam! Kasuema ütles Leenast vahest «imelik» ja mõnikord koguni söögilaual: «Ära ole edev!»

Siis toetas Leena vahest kopli aia peale, kuhu ta vasikaid käis jootmas, toetas ja jäi vaatama. Mõtles kas palju või ei mõelnud mitte midagi, vahtis nii kaua ja nii imelikult õhtuvidevikku, kuni teda õuest pidi ära hüütama. Mõnikord tulid tal silmad vett täis; ei tea, mispärast...

Viimaks teadis ta, see oli kaua aja pärast — sõnnikuveo ajal. Ta läks Mihklile vett viskama. Mihkel võttis ta piha ümbert kinni — Leenal hakkas palav. Ta jooksis aita. Kuidas ta Mihklit sel silmapilgul vihkas... ta oleks ta maha löönud!

Sestsaadik oli Leena jälle endine. Ei olnud emal asja ütelda «imelik» ega «edev» enam. Kõik läks nõnda edasi, nagu ühes taluperes talu kasulapsel peab minema.

Nõnda ütelda, kõht täis ja riie seljas.

Kui nüüd tänavu sügisel Mihkli naisevõtmisest kõneldi, torkas igakord nagu ohak Leena südamesse, ja kui juba kosjaviinad koju toodi, oli Leena mõnel silmapilgul näost kahvatu.

Viha pärast, et mis see temale korda läheb.

Ta ei tahtnud seda enesele tunnistada, et see temasse puutus, ja siiski ei saanud ta sellest mõttest mitte lahti. Päev-päevalt pakitses ta süda rohkem — ei olnud see viha üksi, see oli ka valu, äraütlemata terav valu, mis Mihkel temale tegi.

Ja ometi ei teinud Mihkel temale mitte midagi, otsustas ta teisel silmapilgul. Mitte põrmugi ei teinud talle Mihkel viga, kõik see õnnetu asi tuli sellest, et Mihkel temasse puutus.

Ja kuidas puutus ta temasse? Ta leidis, et see — et tal nii ütlemata haledus peale tuli selle mõtte juures, et Mihkel kosja läheb. Kõik, kõik tuli siis Leenale meelde: kuidas nad Mihkliga kiikusid, kui lahke Mihkel temale mõnikord oli olnud ja — kui kena mehine mees Mihkel ise oli.

Ja viimane mõte oli see kõige teravam ohak, kui kahjutundmus sinna juurde tuli.

Kui nüüd Mihkel ennast kosjariidesse seadis, värises Leena jalg voki tallamise laua peal, ja ta katsus uskuda, et Mihkli kosjaskäik sugugi temasse ei puutu, et tal kibedasti vaja on kedrata. Ja värisedes katsus ta oma kohust täita ja ennast salata, et teised midagi ei märkaks. Teised aga ei mõelnüdki, et tema sellel silmapilgul kambris oli. Alles siis, kui ta ütles, nagu ikka üteldakse, et «mine verista ühe kõrv ära», mis nii palju tähendab kui: märgi ära! nagu perenaised märgi pärast lamba kõrvad ära märgivad, siis kuuldi ka, et tema toas on. Ka see tähelepanemata jätmine oli talle kibe.

Aga mis teistel siis temast oligi? Just see oli kõige kibedam. Kui nad teaksid, mis ta süda praegu sees teeb! On nemad ka niisugust valu tundnud? Kas ei ole see valu väärt, et teised temast natukenegi lugu peaksid! Oh, kui üks kaastundlik nägu nüüd ta otsa vaataks! Aga nad on nii tuimad, ja kõige haledam on see, et ka Mihkel teistesugune on — täna ei näegi ta enam teda.

Ja nüüd veel see unenägu, mis teda kohutas...

Ta nuttis ärgates.

Sel ajal klõbatas ukselink ja käimist oli kuulda. Mihkel ja Andres tulid tagasi.

Ema, kes erevil voodis oli oodanud, ajas välja ja tõmbas tule üles. Ta oli kõik selle aja oodanud, küll esiti üleval olnud ja lugenud, pudi teinud ja ajaviiteks söönud, küll sukka kudunud, küll kapi ees pühapäevariideid läbi vaadanud — aga ikka ei läinud aeg kuidagi edasi ega tulnud kosilasi tagasi. Viimaks oli ta voodi heitnud, aga uni ei tulnud. Nüüd ometi viimaks olid kosi-

lased tagasi ja ta võis tule lambi külge panna, et õnneliku, häbeneva poja nägu näha...

«Noo — oh?»

Vaikus kui surnuaias.

Isa, kes voodis sel kombel hingas, nagu oleks ta maganud, ise aga üleval oli ja imeks pani, kuidas kosilased nii ruttu tagasi jõudsid, pidas hinge kinni, kui see ema «noohh!», milles kõik lootus ja uudishimu koos oli, kuuldus.

Aga piinlik vaikus.

«Kuidas te nii ruttu tagasi saite?» ütles ema, kes armsamini küll kohe oleks küsinud, kes ja kus, aga praegu pidi ta ometi selle ohvri tooma.

Vaikus.

Leena süda peksis kui haamriga. Tema meeled olid veel enam pingul kui vanematel. Oh kui —?

«Kas te ei käinudki kuskil?» Seda küsis ema ainult sellepärast nii, et sel kombel tulijad sunnitud oleksid kohe õiget vastust andma.

Andres köhatas.

«Või, no vist teie ikka ei käinudki!» küsis ema, kes isegi seda kartma hakkas.

Leena süda ähvardas lõhki karata.

«Ei!»

See kõlas tumedalt Mihkli suust, kes ennast räntsatades tooli peale laua juurde maha lasi.

Andres jättis jumalaga ja läks ära.

«Taevas, mis sul viga on?» küsis ema.

Isa ajas sängis istuli.

«Kas sa haigeks jäid?» päris ema.

«Ei.»

«Läks saan katki?»

«Ei.»

«Või ei võetud teid vastu?»

«Meie ei käinudki kuskil.»

«Miks?»

«Ma ei võtagi naist.»

«Miks?»

«Ma — ma ei taha.»

Leena ei olnud Mihkli imelike vastuste pärast mitte vähem hirmul, aga siiski pidi ta enesele tunnistama, et need teda rõõmustasid.

5. «Mis meie Mihklil viga on?»

Ilus juunikuu oli käes.

Kirsi talu on viimane küla otsas, juba natukene külast väljas. Elumaja on siin rehetoast lahutatud, suurte pärnade all, mida ju praeguse peremehe isaisa istutanud. Toa akna all on kaunis suur viljapuuaed, õuna- ja kirsipuudega. Laudad, aidad ja muud hooned on nägusad ehitused, seisavad ringis ümber õue, mis mäerinnakut ümber piirab, ja hoonete tagant läheb kirikutee mööda. Kõik hooned siin tunnistavad hoolikat jõukat peremeest.

Praegu on mehed väljal kündmas, naised aga kodus. Nüüd enne heinategu on naiste päris kangakudumise, riidevalimise ja näputööde aeg. Heinaajast poole sügiseni ei ole enam aega. Nüüd olgu aga näpud nobedad ja kirjad ja plaanid käepärast.

Elutoa tagumises kambris, mida sulased pilgates peretütre kambriks kutsuvad, istuvad vastu õunapuuaeda oleva akna all kaks neidu. Üks ajab käterätile kirjasid otsa, teine õmbleb. Õmbleja on peretütar Viiu, kitsa, veidi lahjapoolse näoga väheldane naisterahvas. Aga nägu on kena ja ühtlane keha, kõrge rind ja peenikesed pihad teevad temast keskmise iluduse. Sõstrasilmad vaatavad õige lustiliselt. Teine on veidi paksem ja sinisilmadega ja valkjaskollaste juustega, mis praegu kahes pikas patsis mööda selga maha ripuvad. See on kohtumehe Kassi Hansu tütar siitsamast lähedalt. Ta on oma näputöö kaasa võtnud ja sõbrannale seltsiks siia tulnud.

Sohva ees on punakas-valget kirja õuekoer maas, see magab, pea käte peal.

«Kas kingad ju kätte said?» küsis esimene neid.

«Homme lõunal tuuakse ära.»

«Katsu, katsu, et nad homme õhtuks valmis saavad. Ma käskisin sulast noori kaski metsast tuua ja eeskambri ära ehtida, siis on lõbusam tantsida.»

«Kas Manni Kaarel ka peaks tulema?» küsis Anna.

«Kuhu ta siis jääb — aa, seda sa ei tee asjakski— küsi parem, kas Pihelga Jaan tuleb.»

«Sind oma Jaaniga,» vastas Anna ja näris sassiläinud niiti.

«Ja ometi ei räägikski sa muust kui Jaanist,» vastas Viiu, «Jaani silmadest, Jaani ruugest habemest, mida ta nõnda ilusasti piirata oskab. Mäletad, kui viimati Raismikul tantsiti, kuidas sa siis ta ümber olid — ja kui veel Hans seda valtsi mängis — kuidas ta nüüd oligi — kas oskad veel seda:

tam, tam, tam, taah,

mis nagu ujudes läheb ja siis —»

« — nii pöörab:

tai laadi, liidi lallallah,
traleriidi ruudi rallallah,»

trallitas Anna vahele ja kiigutas oma keha kahele poole. «Ma olin ta vaheajal ära unustanud, aga ühel päeval õppisin aida taga ja nüüd lasen jälle nagu ratast.»

«See on, kui sind Jaan keerutab.»

«Ja sind Aia Mihkel,» sähvas Anna.

Viiu otsis laadikust, nagu oleks talle uut nõela või ei tea mis vaja.

«Ooh, mine ikka!»

«Oo, arvad sa, et ma aru ei ole saanud, kuidas Mihkel sulle meele järele on. Kas ei olnud see mineval pühal, et me kirikust tulles risttee peale ootama jäime, et sa Mihklit tahtsid näha.»

«Ja sina oma Jaani.»

«Muidugi, aga sina oma Mihklit enne. Ja kes see oli, kes Mihklile tubakakoti õmbles? Noh, ilus poiss ta on, pea niisama ilus nagu Jaangi. Peale selle räägitakse —»

«Mis räägitakse?» rabas Viiu vahele.

«Räägitakse, et Mihkel sulle kosja ehtivat tulema. Ema ja isa annavad nõu —»

Viiu läks näost punaseks, siis olid mõlemad tüdrukud tükk aega vait.

Viiul tuleb mõnikord ette, et ta niisugused asjad, millest ta kellelegi ei mõtle kõnelda, teisel silmapilgul — ei tea kuidas — ära kõneleb. Kohe ei saa kõnelemata jätta.

«Anna,» algab ta, «sa tead muidugi, et Mihkel mulle

— meele järele on. Ta on ilus poiss, vanemad jõukad, isa vallavanem — Mihkli võtaksin ma küll vastu, kui ta kosja tuleks. Ja on üks ütlemata lahke ja hea mees. Juba koolis mõtlesin vahel Mihklit — mis sest salata, sina tead isegi kõik. Juba mineval talvel ootasin ma Mihklit kosilaseks, aga ei tea, mis see on, Mihkel on viimasel ajal nõnda iseäraline. Ta ei tule enam õhtuti teiste seltsi, või kui tuleb, siis ei tantsi, või kui tantsib, siis on ta nõnda — veider. Kuule» — ta pani pea Anna kõrvale ligemale — «Andres kõnelnud meie sulasele, et ta Mihkliga talvel ju kosja sõitnudki ja meile pidanud tulema, aga seal keeranud ta hobuse ümber — ei tea miks. Kas mõni minust õige halba on kõnelnud või mis. Mu süda valutab kohe — mine usu nüüd inimesi.»

«Ka minul tuleb see veider ette,» mõtles Anna.

Sel silmapilgul urises koer sohva ees, kargas üles ja ajas harjased püsti.

Eeskojas oli kolinat kuulda, uks läks lahti ja Plärälärä Leenu astus sisse.

«Tere, tere, tulin ka peretütart vaatama,» ütles ta ja kobis lähemale, «ennäh, kohtumehe tütar ka siin!»

Tüdrukud andsid Leenule tooli. «Kas peate ju homse õhtu tantsupeo üle aru? Noored lapsed, eks taha ikka tantsida. Aga mis ilusad puhtad toad teil ikka!»

Leenu nihutas pakutud istmele, vahtis ümber ja pani käed kokku. Tüdrukud tegid oma tööd edasi.

«Võe ikka võe, kas teate, mis lugu Mihkliga on?»

«Mis lugu?» hüüdsid tüdrukud ühest suust ja tõstsid pead üles.

«Oh sina imekene küll, mis kõik ilmas ära ei sünni. Kes oleks seda uskunud. Võe ikka võe.»

«Mis tal siis on?» küsis Anna. «Kas naist hakkab võtma?»

«Jah, hakkab? Hähäh — hakkab. Kui ta saaks hakata.»

«Ütle ometi kord, mis talle siis on juhtunud?» ütles Anna kannatamatult, kuna Viiu nagu tegemistki ei teinud.

«Eks ta ole ära tehtud,» paugutas Leenu.

«Kes tegi?»

«Noh, ikka Leena, kes muud. Ei saa enam kodunt kuhugi kosja minna — Leena on ta ära teinud.»

Anna ja Viiu vaatasid üksteise otsa.

«Kuidas, ah Leena on ta ära teinud?» küsis Anna.

«Jah, Leena — nõia tütar ikka nõia tütar. Mihkel tahtnud talvel kosja minna, aga tulnud teelt tagasi, kõnelnud Andresele, et ta Leenat tahtvat — et Leena ta juudasitaga ära teinud. Jah, oh sina imekene seda ilma! Nüüd Mihklil ei enam asu kuskil, ei lähe töö ega puhkamine. Võe ikka võe. Ei saa enam kuskilt naist võtta, Leena ei anna rahu. Tahtnud teine Leenat võtta, aga isa ei luba. Isa lubaks ehk veel — kardavad inimeste juttu. Või inimestel aru peas, mis kõnelevad. Oh sina imekene küll seda vaest Mihklit. Perenaine ütleb ikka: «Mis meie Mihklil viga on?» ja jälle: «Imet, mis sel meie Mihklil ometi viga on?» Jah, mis viga. Ära tehtud, vot mis viga! Perenaine ise teab küll, mis viga. «Leena, mu tuike!» ei ole nüüd enam tuike, vaid hundiroog, aga kes käskis nõida majasse võtta!»

Nõnda podras Leenu vahetpidamata edasi. Tüdrukud kuulasid pärani silmil. Mihkli veider olek oli neil nüüd mõistetav — Mihkel pidi Leenat armastama, mis seal veel muud võis olla.

«Perenaine lubas pätsikese leiba, Viiu. Ei tea, kas on kodus?»

«Mine aita, ema on seal,» vastas Viiu häbi pärast lõkendaval näol.

Leenu oli tüdrukutele kõik uudised ära toonud ja läks neid omakorda nüüd perenaisele arutama.

Tüdrukud jäid nii vait, et igaüks iseenese hingetõmbamist võis kuulda.

«On sul Mihklist kahju?» küsis Anna tüki aja pärast.

«Mihklist?» küsis Viiu kõige suurema imestusega. «Mihklist? Mõni poiss see Mihkel. Suu kõver, käib kui vana tatarjalg, vaene kui kirikurott. Hähäh, niisuguse peale ma ei vaatagi.»

«Ega ta ei ole küll suur asi.»

«Mitte tenga väärt.»

«Leenale üsna paras.»

«Paar kui loodud.»

«Üks kõvera suuga.»

«Teine sassis juustega.»
«Üks nõid —»
«Teine kirikuvarga poeg.»
«Ja vananaine — »
«Tulehark.»
«Kõneleb läbi nina.»
«Mis imet ometi sel meie Mihklil on?» kihistas Viiu läbi nina. Et häält paremini järele teha, hoidis ta näpuga ninasõõret kinni.
Anna naeris, et ümber veeretas.
«Ütle veel!»
«Mis imet ometi sel meie Mihklil viga on?» tegi Viiu uuesti.
Mõlemal olid pisarad silmis kange naeru pärast. Mihkli ema kõneles ka tõesti sest saadik läbi nina, kui ta kord redeli pealt maha kukkus ja otsaesise lõhki lõi.
«Ütle ikka Leenat, või niisugune mõte!» sõnas viimaks Anna.
«Nõial nõia kongud.»
«Ja inetu nõid.»
«Silmad kui susil.»
«Imet ometi, et need poisid ta ümber keevad. Mina ei tea, mis nad leiavad.»
«Tühja, kes teda siis nii tähele paneb. Temaga tantsitakse üksi siis, kui meie südameid tahetakse täita.»
«Aga ka kooli Kristjan peab temast lugu,» arvas Anna.
«Vist on ta selle ka ära nõidunud,» vastas Viiu südametäiega.
Nüüd alles hakkasid nad üksteise võidu Leenat tõmbama.
«Oleks ise seda olema, mis näitab. Minev' aasta käis Kelgu Juhaniga puhmas.»
«See on õige küll, et ta seda teeb, minev' pühagi läksid Juhaniga koplist varikusse ja vaatasid ise mõlemad tagasi,» lisas Viiu.
«Ah sina nägid?»
«Ei — näinud. Sina nägid?»
«Ei näinud ka.»
«Aga ta võis küll puhmas Juhaniga käia.»
«Ja võis ka varikusse minna.»
«Võimata see ei ole.»

«Ei sugugi.»
Viimaks uskusid mõlemad isegi seda, mis nad kõnelesid.
«Kuule!» ütles Anna tüki aja pärast.
«Noh?»
«Kas me seda jätame?»
«Mitte sugugi.»
«Teeme nii, et ta mitte enam jalga kuhugi teiste sekka ei saa tõsta.» Seda ütles Anna. Kui Viiu vaikis, seletas Anna edasi:
«Homme õhtu on ta ka muidugi siin, Mihkel muidugi ka. Teeme riidu, ja kui ta jälle kõrgistama hakkab, nagu oleks tema see ainukene ingel maa peal, siis ütleme: «Uhujuuh, nõia tütar, kuidas sa Mihkli ära tegid!»»
«Oi, seda teeme. Seda teeme nimelt. Kuidas me enestega ometi nii kaua sedaviisi mängida oleme lasknud, sellest ma ei või kuidagi aru saada.»
Nad rääkisid veel ühte ja teist, kuidas seda kõike tuleks toimetada, jõid meele kindlustuseks kõva kalja ja lahkusid selle kindla tõotusega, et sõna pidada.

6. Hakkab mõjuma.

Leena tõmbas sauna taga koplis kangaid muru peale laiali.
Õhtupäike säras selges taevas, palavus oli lõpnud. Igal pool ilu, mahedus, lõbu, lahkus. Külaalused madalad heinamaad oma põõsastega ja üksikute suurte puudega on nagu pidupäevaehtes; ei lase silma pealt ära pöördagi, kui vaatama jääd. Selle taga on suur mets kui sinimüür veel ilusam ja helgib õhtupäikese kiirtest. Koplid, aiad, tänavad, aedade ääred kõik ilu ja lõbuga täidetud. Linnukesed siristavad võidu all võsas, kirjud liblikad hõljuvad lillest lille — elu, värske vaba elu igal pool.
Leena pistis kangad konksudega maa külge kinni, et tuul neid tükki ei viskaks, nüüd tõusis ta üles ja üks valus õhkamine tuli ta rinnast. Otsata kibe tundmus näris teda. Ta viskaks ta enesest; ta viskaks iseennast ei tea kuhu, aga ei saa kuhugi minna, ei saa kusagilt abi. Ei

tal ole kuskil rahu. Mine kangast kuduma, ei tõuse käed; mine ketrama, on jalad jõuetud; mine koplisse või haljale karjamaale, seal tahaks süda lõhki minna. Vahest nagu jääks üle, aga siis tuleb veel suurem kibeduse hoog tagasi. Kõik ta silmis on tume, nagu ta enese nägu — rõhumine südame peal nüüd, iga päev, alati...

Mis peab ta kõik kannatama? Sellest ei ole veel küllalt, et ta Mihklit oma mõttest mitte eemale ei saa tõrjuda, et ta igal tunnil tema peale peab mõtlema. Ja ometi teab ta, et see mõte asjata on, — ja oh kui valus see on, et seda kõike üksi peab teadma ja kellelegi avaldada ei või. Sellest ei ole veel küll! Talvest saadik kannatab ta kahekordselt. Keegi ei ütle talle midagi, ei kasuema ega kasuisa, aga nad vaatavad tema peale tumedalt, nagu midagi varju on nende silmades... Mõnikord püütakse lahke olla, aga siis näeb Leena, et see tema pärast on — kõik on tagasihoidlik, tume, varjav... Kui palju kannatab ta selle all, kuidas ootab ta üht trööstisõna, aga seda sõna ei ütle talle keegi. — Kui vanemad kahekesi kõnelevad ja tema nende juurde juhtub tulema, lähevad nende näod teiseks ja ta saab aru, et nad teise jutu käsile võtavad. Mispärast teevad nad tema eest nõnda? On see kartus, on see põlgamine, on mõlemad? Mis on ta neile, mis on ta kellelegi teinud, et inimesed temast eemale hoiavad!

Miks peab ta kannatama? küsib ta iseeneselt.

Ja Mihkel? Oo, see on veel see kõige valusam. Ta hoiab oma kasuõest imelikul kombel eemale ja siiski — siiski! Arusaamata on ta olek. Ta vaatab nii imelikult, oh nii imelikult. Mõnikord töö juures jääb ta mõttesse, vaatab tema peale — ta peab värisema selle pilgu ees. Jälle kord on ta niisugune, nagu tahaks need silmad talle midagi ütelda ja nagu oleks nendes sügav kaastundmus... siis korraga lähevad nad teiseks ja ehmatavad uuesti teda. Kord tahaks nad talle ütelda: õnnetu laps! kord on nendes midagi, mis hüüab: tagane!

Mihkel puutub temasse, seda ei saa ta salata, nii väga kui ta seda tahaks. Ka seda ei saa ta salata, et ta teda täie hingega armastab. Miks ei läinud Mihkel kosja? Miks on kasuvanemad sestsaadik tema vastu muutunud? Keelas tema teda kosja minemast? Ei! Tahab tema

Mihklit enesele? Jah. Aga võtab ta teda vastu? Mitte iial mitte. Niipalju on tal käes, et tema vanemate pahameele ja tusatuju põhjus on. Ja see on torkav. Sellepärast ei võta ta Mihklit iial vastu, kui ka Mihkel teda kord peaks nõudma. Ainult ühte tahaks ta teada — mis Mihkel temast mõtleb. Et Mihkel teda natukenegi armastaks — seda tahaks ta küll, aga vastu võtta teda ei võiks ta mitte. Alguses, alguses mõtles ta küll, kui esimene umbusalduse vari tema hinge heitis: Miks ma kannatan? Seda peab Mihkel kord minule iseenesega tasuma. Siis võis ta veel asja naljakast küljest vaadata. Aga kui kahtlus ju oma terava okka ta südamesse pistis, ärkas talutütre iseenesetundmus ja ta ütles: ei, tuhat korda ei!

Ja need mõtted lendasid ka nüüd läbi Leena pea, kui ta kangaste juurde alla koplisse vasikaid läks koju ajama. Oo, kuhu nad siis pidid jääma? Nad saatsid teda ju iga sammu peal.

Sel ajal istus ema piimakambri lävel ja lõi võid. Enne oli võitegemine ikka Leena asi, aga kevadest saadik toimetas seda perenaine ise. «See on nagu enam vanainimese töö,» ütles ta Leenale.

Isa, kes praegu mõisast tuli, kus ta toa ahjule kive käis küsimas, kiskus hobust lahti. Hobune ei olnud enne kärsitu ümberkäimisega harjunud, ta kargas kõrvale ja tahtis käest lahti tõmmata. Peremees, selle läbi ärritatud, hakkas loomale pähe peksma, mis muidu mitte tema viis ei olnud.

«Ära löö hobusele pähe!» hõikas ema koja lävelt.

«See ei ole naiste asi,» vastas isa, ja nüüd lõi ta veel rohkem, et keelati. Siis tõi ta hobusenõud kotta, mis piimakambri ees oli.

Uus pahandus.

«Kes pärgel need vanad töönõud jälle siia visanud — kes piitsa siit ära võtnud? Mis see on, et kedagi sinna ei jäeta, kuhu mina panen! Missugune juuda mood! Kus Mihkel on?»

«Künnab üleval väljal,» vastas ema.

«Ja mina käskisin alla väljale minna! Nüüd keeratakse kõik vastuoksa, nagu oleks põrgu lahti. Tema läheb üles väljale — niisugune — niisugune —»

Köha tuli peale ja ei lasknud enam muud ütelda.

«Ära ütle nõnda halvasti omaenese pojast. See on ju ükskõik, kumb väli enne ära küntakse, kas alumine või ülemine. Mis sul täna on?»

«Mis on siin, mis on seal. Pärgel, mis siin kõigil igapäev on. Keegi ei tee enam seda, mis käsid, üks ei saa ühest, teine teisest aru.»

Viimased sõnad ütles ta ju tasemini. Õieti, mõtles ta, võisid need vanad nõud ka siin varjus olla. Oli ka ükskõik, kas Mihkel ülemist välja kündis või alumist. Meel oli natuke lahkem ja sellepärast oli viimati kõik nõnda kõige parem, kuidas just oli, ja ta küsis õige mõistlikul kombel süüa.

Perenaine pani talle võipiima ja võid lauale, lükkas piimakambri ukse kinni ja tuli ise, kui peremees sööma hakkas, sinna.

«Kuule, Madis, mul on sulle midagi ütelda,» algas ta. See ei olnudki nii kerge ütelda — kui mitu korda oli ta ju nõnda alata tahtnud, aga ikka ei olnud ta saanud. «See on Mihkli pärast,» lisas ta juurde.

«Mis on Mihkliga?»

«Noh, sa näed ise, et kõik enam korras ei ole, nagu peaks olema. Miks jättis Mihkel naisevõtmise katki ja miks on ta nõnda imelik nüüd?» Ja ise pani ta võikausi lauale ja läks vaatas aknasse, kas vast Leena ligidal ei ole.

«Jälle vana laul — kas mina tean?»

«Jah, aga meie peame niisugusele loole kord lõpetust tegema. Meie peaksime Leena majast ära saatma.»

«Kes teab, kas ta süüdlane on, nagu sina arvad?»

«Muidugi on. Kas mul vanal inimesel siis silmi ei ole?»

«Aga kas see siis mõni õnnetus on — olid ise korra üsna sellega nõus,» ütles peremees prooviks.

«See oli e n n e.»

«Miks siis mitte ka nüüd?»

«Sellepärast, et Leena Mihkli ära on teinud.»

Ja perenaine ohkas.

«Tühja, naiste lori.»

«Kas siis sina enam ei usu?»

«Kes seda võib uskuda? Kes võib kedagi ära teha?

Vaata ometi, mis tubli inimene Leena on. Sa ise kiitsid teda enne alati.»

«Ta oskas nõnda teha.»

«Leena otsekoheses olemises ei ole mina ilmas valskust näinud. Mina ei olegi veel üht noort tütarlast näinud, kes nii tubli ja mõistlik oleks.»

Ja peremees kiitis veel paljugi Leena häist omadustest.

Perenaine kõngutas pead. «Kõik ärategemine!» Ta ohkas ise ja nimelt sellepärast, et ka tema ennast niisama oli petta ja eksitada lasknud — ja nüüd veelgi mõnel silmapilgul laskis ta ennast ära teha, kartis ta.

Peremees, kellel meelde tuli, kui pehmelt ja õrnalt kord Leena haiguse ajal teda talitas, ütles kaastundlikumalt:

«Vaata ometi, kui armsad ja ausad silmad tal on.»

«Ta oskab aga nõndaviisi teha.»

«Mul on hale meel tema pärast, kui me tema võõraste juurde saadame.»

«Ta oskab seda h a l e d u s t s u l l e t e h a.»

«Ei ma seda küll usu.»

«Siis oled ka i s e ära tehtud.»

Peremees oleks selle vastuse peale naernud, aga naer ei tahtnud tulla. Õieti ütelda, tal oli majapidamisega isegi küllalt muret, mure laste pärast tuli nüüd veel sinna juurde. Üks oli oma lihane poeg, teine armas kasutütar — enne armas, ja temale veel praegugi. Ja nüüd — majast ära saata? Kuidas sa saadad? Kuidas sa hakkad seda talle kõnelema: mine ära! Nõidust ta ometi uskuda ei tahtnud — ei, ei mitte sugugi — hoidku selle eest! Aga need k e e l e d, need keeled! Need kurjad kihvtised keeled! Kord olid nad ju emaga mõlemad selles mõttes, Leenast enese pojale miniat saada, aga seal oli ema talle viimaks kõrva sisse ütelnud: «Ära ikka hakka Mihklile nõu andma, inimesed hakkavad kõnelema: Võtab kohe nõia tütre!» See oli teda küll ära hirmutanud. Et keegi tema last või kasulast laimama võis hakata — see ajas talle kananaha ihu peale.

Ja siis — ega see ka ikka kõik vale ei või olla, mis rahvas kuntsimeestest ja nõidadest kõneleb. Aga — oh ei, ta

ei usu seda — ei, jumalapärast mitte sugugi, mitte põrmugi!

«Leena vaene saab küll palju kannatada,» ütles ta, «ta on viimasel ajal nii kahvatanud, ta silmaääred tihti punased — vaene laps!»

«Aga miks ta siis sõnagi ei lausu ega kellelegi kaeba,» arvas perenaine selle kohta.

«Ütle, kuidas ta kaebab? Kuidas ta seda julgeb kõnelema hakata? Ka ei tea ta sugugi selgesti, mis meie temast mõtleme, — mis sina mõtled,» lisas peremees parandades juurde.

«Aga aimata võib ta küll.»

«Paljugi, mis aimatakse. Kas sellest kohe kõnelda või seda seletada saadakse, mis aimatakse?»

«Kas sa siis ikka teda pojale soovid?»

«Seda mitte.»

«Siis saadame ta teise paika teenistusesse.»

«Seda ka mitte.»

Seda ütles peremees koguni kindlalt ja kohkus isegi, et saatmist temalt nõuti.

«Kuidas siis saab?» küsis perenaine, kes peremehe rahulisema meele läbi ise ka nagu rahulisemaks jäi.

«Ehk jumal aitab nõndasama läbi. Ütle ometi ise, kui me ta selle rumala lori pärast — hm, eks ta ole ikka lori, muud midagi — selle rumala lori pärast ära saadame, mis ütlevad siis muud inimesed temast? On tema süüdlane selle juures, et ta isa nõid oli? Ei ma seda küll ei tee, et temale niisugust juttu hakkan kõnelema.»

Sellepeale viskas isa pikali voodisse.

Ema määris võid leiva peale ja läks seda väljale Mihklile viima.

Mihkel oli üleni märg. Tugev loom oli üleni valges vahus; ettepanemisest seniajani ei olnud Mihkel veel seisatanud, ehk küll päike varsti veerul oli. Ta sundis hobust taga ja vaotas adra sügavale maa sisse. Ta ei pannud enne ema tähele, kui see teda hüüdis, ja kui ta seisma jäi ja leiba vastu võttis, värisesid ta tugevad käsivarred.

«Sa tapad ennast sel kombel ära tööga.» Seda üteldes vaatas ema küsides poja peale — see vaatamine küsis teist asja kui sõnad.

«Ah!» tegi Mihkel.
«Kõva maa kui raud. Ah, tahtsin küsida, kas te linaseemnele ju lisandust olete saanud?»
«Tead ju ometi, et Kirsi peremees lubas anda.»
Vaat, sinna just ema juttu tahtis viia.
«Ehk jääb külv kauaks. Mõned juba lõpetavad täna linategemist.»
«Eks ma homme õhtu ütle, et sulasega seemned ära saadavad.»
«Kas sina ka siis homme nende tantsule lähed?»
«Mõtlen minna.»
«Või mis siis. Eks Kirsi Viiu ole tubli kena tüdruk.»
«Ah!»
Selle «ah»-iga lõppes jutt ema ja poja vahel. Ema ei teadnud enam kustki otsast peale hakata.
Ära minnes oli ta meel nukram kui tulles.
Mihkel lõpetas tee ääres künninurka. Ta tahtis hobust praegu lahti teha, kui üleaia Andres linna poolt mööda sõitis.
«Tere, jõudu!»
«Tarvis, ehk küll ju lõpetan.»
«Käisin linnas.»
«Aa.»
«Rinnad on ju mõnest ajast saadik kinni — käisin tohtri juures.»
Andres keeras küliti teise vankrikülje najale.
«Tead, Mihkel, see Maali, kellest sulle ükskord kõnelesin, elab linnas.»
«Aa.»
«Jaah! Ja läheb mehele.»
«Soo.»
«Ühele rikkale nahakaupmehele. — Sa ei ütle midagi?»
«Mis ma pean siis ütlema?»
«Et ma vist ikka küll rumal olin, et tema kord ära põlgasin — ooh! Aga ta oli nõid, muidu ilus viks inimene — mis sa arvad?»
«Ei tea midagi arvata.»
«Eks ta vist nõidunud ka selle mehe ära. Kuidas sinu asi nüüd seisab?»
«Missugune?»
«Noh, naisevõtmine.»

«Ah, tühja.»
«Nonoh, ära lase ikka kõrvu longu langeda.»
«Sina peaksid ometi enne võtma,» pikendas Mihkel poolvägisi juttu, ehk ta armsamini küll kohe ära oleks läinud.
«Mina — ooh! — mina ei võtagi.»
«Mina ka mitte.»
«Ära tee nalja. Kirsi Viiu ootab, et silmad ju ära venivad, ja Kassi Anna — kaua see sulle ilmaasjata otsa vahib. Aga kui lähme, siis ei lase ma sind enam teelt tagasi tulla.»
«Ma ei lähegi enam kuhugi.»
«Võtad siis oma kodust?»
Mihkel kummardas ja uuristas näppudega pastla äärte vahelt mulda välja. Kui ta pea üles tõstis, oli ta nägu tume ja tusane.
«Kuule, viimati sa oled ikka ka tõesti ära tehtud, nagu minagi.»
Tume verehoog tungis Mihklile näosse. Ta jättis jumalaga ja viis hobuse heinamaa äärele sööma.
Andres raputas pead.

7. Pidu.

Kirsi kambrist kuuldus kära ja pillimäng. Siin peeti pilgarit. Siin uhuti tantsu, joodi kodutehtud õlut, suitsetati, mängiti, aeti juttu.
Mida valjem kõne, mida kõvem pillimäng, mida ägedam tantsu uhtumine, seda lõbusamasse tujusse said noored inimesed.
Siin olid perepojad ja sulased, peretütred ja teenijatüdrukud; siin olid, kellel mehelemineku lootus veel nagu viimse juuksekarva otsas rippus, ja need, kes alles mullu nukud nurka olid visanud. Ei tuntud vahet kedagi, kõik näisid ühesuurused, üheausad. Aga ainult välispidi. See, kelle isa kohtumees või nõumees, teadis, kui palju ta sellest enam oli, kelle isa seda mitte polnud. Teenijatüdrukud, kes rikast peremeest teenisid, pidasid endist enam lugu kui need, kes vaestel olid. Üks tüdruk arvas, mis see või see perepoeg temast praegu mõtleb, ja seda, mis ta

siis mõtleks, kui ta nii või nii palju rikkam või nii mitu aastat noorem oleks. Teine mõtles, et ta sellele või sellele läheks, kui seal mitte nii palju poisi õdesid ees ei oleks; kolmandal ei olnud õdesid ees, aga seal oli ema liig noor. Neljas ei armastanud seda või teist toitu, mis seal peres söödi. Viies tahtis just täna õhtul teada, kas ta ihaldatav temast vähematki hoolib, või on kõik lootus tühine. Ta arvas järele, kuidas ta paremini meeldiks — kas ta peab libe ja lahke või külm ja hoolimata olema. Mõni arvas, et tal sugugi veel viimast lootust ei maksa ära heita, teine jälle, keda see või see tahtis, arvas seda väheks: kui ta veel kahe aasta pärast mehele ei ole saanud, siis läheb ta alles sellele, kes teda praegu tahab.

Mihkel ja Leena olid mõlemad tulnud. Esimene, et tal mujale ei olnud minna, viimane jonni pärast. Ta teadis, et teised viimasel ajal temast halba rääkisid — just sellepärast tahtis ta siin olla, et näidata, et ta neid mitte ei karda. Jääks ta tulemata, siis räägitaks temast veel rohkem. Sellepärast — ta tuli. Kui nad Mihkliga ühel ajal sisse astusid, oli suurem jagu noori inimesi juba koos. Pill mängis; ühed tantsisid paaris, teised istusid. Mõni noor alaealine jäi aralt ukse juurde teiste selja taha ega tulnud enne tahapoole, kui keegi kutsuma läks. Teised tahtsid, et neid ju õuest pìdi kutsutama ja vägisi sisse lükatama — enne nad ei tulnud. Keda rohkem kutsuti ja kes kauemini tuppa tungimisele vastu pani, see oli enese meelest seda ausam.

Praegu tuli mitu tükki, nende seas ka mõisa toapoiss ja kohtumehe tütar. Nende auks peeti väikene vaheaeg. Tüdrukud silusid päid, poisid istusid pinkide peal ja keerasid tubakast ja paberist junnisid suhu. Mõnel oli valmis paberosse kaasas. See pakkus neid teistele. Sealjuures oli ta ise palju sirgem kui muidu, eks see olnud ju au, et ta pakkuda võis. Et ta nad ju nädala eest koju toonud ja ise ilma olnud, kes seda teadis.

Pill hakkas mängima ja tantsijad lõid paaridesse. Pillimees, Alupere Peep, mängis nüüd seda viisi, mis ta kevadel Vihtla valla poiste käest õppinud, kui ta seal pulmas oli. See oli üks niisugune ťah, tah, et nagu ise juba jalgu tõstis. Kooli Kristjan võttis enesele Leena, Andres tantsis Poti Miinaga ja üks võõras poiss, kes Mäe Mihklil võõ-

raks oli ja siniseid prille kandis, tantsis Kirsi Viiuga, siis Kassi Annaga. Sulased tantsisid enamasti teenijatüdrukutega, aga Oti sulane, kes talve oli kihelkonnakoolis käinud, Alupere Eevaga, ja üks noor teenija Mai, keda aga ju pooliti kasutütreks peeti, Kõgedi küla Tootsi perepojaga.

Mihkel ei võtnud sellest tantsust osa. Mitmed tüdrukud olid teda oodanud, aga kui ta ei tulnud, veel viimasel silmapilgul teise tantsitaja võtnud. Mihkel jäi nende sekka istuma, kes meelejärelist tantsijat ei leidnud, või, mis pahem, kes ei osanud tantsida. Üks viimastest, üks pika punase ninaga poiss ütles, et talle tohtri poolt tantsimine ära keelatud, ise aga oli ta terve. Mihkel suitsetas ja jõi õlut.

Kohtumehe Anna ja Kirsi Viiu jäid teise tantsu ajal nimelt Mihklit ootama. Kui ta aga ei tulnud, rabas Anna viimasel silmapilgul Raismiku sulase tantsitajaks, Viiu aga jäi kõigest ilma. Võõras prillidega poiss tantsis sellel korral Leenaga.

Viiu südamesse torgati — nagu ohakaga.

Kui vaheaega peeti, pistsid mitmed tüdrukud pead kokku ja kõnelesid isekeskis — ikka seal, kus Leenat ligidal ei olnud. Kõnelejate seas olid ka Viiu ja Anna.

Viimaks tantsis ka Mihkel. Esiti Annaga, siis Viiuga, siis mõlemaga natukene nagu kombe pärast. Siis jäi ta jälle laua äärde õlletoobi juurde istuma.

Tuli vaheaeg, mil aru peeti, mis mängida. Kas hiirt ja kassi või «Kes aias», «Saks läks lindu laskema», «Hanevarast», või jälle mõnda istemängu, nagu «Ma olen sinuga vihane» või muud.

Sel ajal oli üks jagu tüdrukuid nurka voodi ja pinkide peale istunud. Nad kihistasid, lükkasid üksteist, lõid küünarnukkidega üksteisele külge: «Ütle sina, ütle sina!»

Aga keegi ei ütelnud midagi. Uus kihin, tonkimine, naer. Viimaks üteldi teiste selja tagant nagu iseenesele, siiski nii, et kõik võisid kuulda:

«Üks olla teise ära teinud.»

Keegi ei teadnud, kes ütleja oli, aga kõik hakkasid naerma. Üksi võõras prillidega poiss vaatas küsivalt ümberringi, siis Leena otsa, kelle kõrval ta istus, aga

selle vastuvaade oli niisama küsiv nagu temagi oma. Üks aga teadis veel küll, mis see ütlemine tähendas, aga see üks ei naernud.

Mihkel istus käsipõsekil laua ääres. Ta nägu jumestus silmapilguks, siis vaatas ta ähvardavalt tüdrukute poole. Silmapilguks jäi kihin vait, siis läks ta seda suuremaks — Mihkli vaatamine osatas veel.

Sel silmapilgul visati Viiule Leena selja tagant lõngakera sülle. Viskamine oli kaunis kõva, sest Viiu karjatas, siis aga tõusis ta üles ja tuli Leena ette.

Viiu tulek oli nii äge, et kõik vaatama jäid.

«Miks sa viskasid?»

«Mina?» küsis Leena imestades.

«Sina jah.»

«Mina ei ole visanud.»

«Aga mina nägin, et sina viskasid.»

«Siis tahad sa valetada.»

«Mina valetan!» Ja Viiu kerkis kehast kõrgemaks — tema pidas Leenat tõesti viskajaks — vaatas ümberringi ja hüüdis:

«Mina valetan! Ega ma mõni nõia tütar ei ole. Kas sa mind ka tahad ära teha, nagu sa Mihkli ära tegid?»

Surmavaikus tuli selle peale. Kella tiksumine oli ainus hääl.

Viiu vaatas uhkel võidurõõmul ümberringi.

Hirmus oli nende sõnade mõju Leena kohta. Ta nägu lõi surnukahvatuks, must vari lõi ta silmade ette, ta oleks pingilt seliti ümber kukkunud, aga võõras poiss toetas teda — ta sai enne Leenast kinni kui Mihkel, kes ka appi kargas.

Toasolijatel olid minutid aastapikkusteks saanud. Ükski ei rääkinud, ükski ei nihkunud paigast. Ainult üks oli, kes rusuvale vaikimisele otsa tegi, ja see oli — Leena. Kust ta selle jõu praegu võttis, seda ei oleks ta homme kellelegi seletada saanud, aga nüüd tõusis ta järsku üles ja seisis sirgelt oma vastase ees.

«Olen mina nõid?» küsis ta rusutud häälel.

«Oled.»

«Ja Mihkli ära teinud?»

«Jah, et sa teda enesele tahad.»

«Tee sina teda enesele — mina — mina ei taha teda iial — iial, kas kuuled!» Siis vaatas ta korra teiste poole ringi ja ütles: «Kes nõidumist usuvad, need on vanad naised, nüüd on nende seas ka Kirsi Viiu.»

«Uhujuuh, nõid, nõid —!» ta ei julgenud enam edasi ütelda.

Mihkli silmad põlesid, lõug vabises, ninaäärsed sooned värisesid. Enne kui Viiu edasi sai ütelda, tuli võttis ta kasuõe käest kinni ja käskis karmilt:

«Lähme koju!»

Ta hääl kõlas tume, ähvardav.

Leena tundis ainult ühte — seda, et ta käsi selle mehe käes oli, kelle pärast ta nii põhjatut südamevalu kannatas. See käsi rõhus vangistavalt teda, nagu tume käskiv «lähme koju!». Ainult selle inimese käsule veel ei võinud ta sel silmapilgul vastu panna, aga muust kõigest maailmas ei hoolinud ta enam.

Ja sellel mehel ei olnud teiste karistuseks mitte ühte sõna! Mis mõtles ta küll siis, kui nad ju ukse juures olid ja tema, ukselink peos, veel korra tagasi vaatas, siis aga kübara pähe vaotas ja teda enesega ühes välja kiskus? Oli tal kahju teiste seltsist lahkuda, või tahtis ta neile viletsatele midagi karistuseks öelda? Mis mõtles ta siis?

Ja mis mõtles ta nüüd, kui nad kahekesi sõnalausumata, üksteisele silmi vaatamata, kodu poole kõndisid? Kas tal mitte ühteainustki troosti- ega kaastundmuse sõna ei ole? Ja ometi oli ta tervet elu, ta ainust vara, a u, mõne silmapilgu eest ära purustada tahetud või ka juba purustatudki — ka tema ei kahetse seda.

Aga ta kõndis selle karmi käe kutsele järele, mis ka ise värises ja kelle omanik nii tume, nii ärritatud oli. Mis ta mõtles?

Mis mõtlesid nad mõlemad?

8. Mis nad mõtlesid.

Aia peres algasid rasked ajad, kurvad ajad, tumedad ajad. Perenaine nuttis iga päev oma peatäied, peremees oli äkiline kui püss. Kui ühel päeval Leenu sinna kom-

berdas ja inimeste kurje keeli hakkas kaebama, viskas ta tema uksest välja ja lõi ukse nõnda kõvasti kirudes kinni, et seinad mürisesid. Mihkel peksis hobuseid, kord koguni karjapoissi, Leena käis kui vahakuju talu talituses ümber — ei olnud ju kellelgi õiget tööhimu ega südamerahu.

Ja kuidas siis võib himu olla? «Sarvik ise inimeste sisse on läinud,» pahandab peremees ja läheb vahel külameeste seast meelelahutust otsima. Aga väljas käies saab ta alles uut südametäidet juurde. Seal panevad kaks inimest pead kokku, kui tema mööda läheb, ja vaatavad tema poole — muidugi räägivad nad temast. Ja kus nad rääkida ei saa, seal pilgutavad nad vähemalt üksteisele silmadega — midagi ometi tehakse, mis temasse puutub.

Läheb perenaine pühapäeval teiste naiste sekka kiriku, seal kuuldub talle sosin ju suurelt kaugelt vastu; jõuab ta aga ju nende juurde, kaob kõik ära. Mihkliga ei ole lugu sugugi parem. Puutub ta külapoiste sekka, irvitavad need, hambad laiali, kui koerad!

Need peade kokkupistmised, silmapilgutused ja tähendused olid torkajad nõelad isale, emale, pojale.

Ja Leena?

Kirsi talus peetud tantsuõhtust saadik oli temaga iseäralik muutus sündinud. Töö juures liikus ta masina kombel, tundide kaupa võis ta enese ette vahtida ja tööd tehes kukkusid näpud töö juurest lahti. Ta käis ümber kui unenägija. Küsiti temalt midagi, siis vaatas ta nagu praegu üles ärgates küsija otsa ega saanud aru, mis see oli; ta ei olnud midagi tähele pannud, mis ta ümber sündis. See tarretanud olemine tegi teda tuimaks kõige vastu. —

Aia pere kambri otsas kasvasid mõned jändrikud kased, paar jalakat ja mõned pähklipuu põõsad. Selle kõrvale rajatud uude viljapuuaeda olid noored viljapuud istutatud.

Siia, kahe kõvera kasejuurika vahele sarapuupõõsaste keskele oli Mihkel pingi pannud. Siin oli pühapäeviti hea vilu käes istuda. Siin olid ka endisel ajal Leena ja Mihkel kahe kase vahel õõtsunud ja Hani-Peetrit mänginud. Pärast, kui Mihkel suureks sai ja

külapoisid Aiale hakkasid käima, mängiti siin murul maas kaarte, maadeldi või veeti vägipulka. Mõnikord lauldi koguni ja tehti ringmängusid, kui ka tüdrukuid kokku oli tulnud. Oli aga Aial mõnikord sui ajal midagi pidulist, nagu talgute õhtud või nii, siis oli lustipidamise paik kambriotsne sarapik.

Siin pingi peal istus Leena ühel õhtul pärast päevaloodet, silmad ehavalge poole pöördud. Ta nägu oli valge kui lubi, silmadest paistis isevärki võõrastav läige. Nendes võis elu näha, muidu oli tüdruku olemine nagu tarretanud kivikuju. Õhtu läks vilumaks, kaste heitis ta näole, aga ta ei tundnud seda. Ta jäi ühteviisi liikumata paigale, salaline, varitsev leek silmis...

Siis — üks sügav ohkamine tõusis ta rinnast — tegi ta oma sukapaela lahti ja vaatles seda... vaatas ümberringi... silmad hiilgasid iseäraliselt ...

Veel üks vaade paela peale, siis...? Aga käed langesid tagasi, istuja peab nagu aru, siis laseb ta paela maha kukkuda.

Sel silmapilgul kuuleb ta kambri poolt sammusid, mis temale lähenevad. Ta võtab ruttu paela ja peidab ta ära oma põue.

Tulija jõuab ta juurde — see on perenaine. Ta on enesele räti üle pea visanud, murelisele näole on hallid juuksesalgad langenud, mis räti alt välja on jäänud. Näha on, et ta voodist on tõusnud.

Kui ta Leenat siin näeb, tahab ta tagasi pöörda, siis jääb seisatama, tuleb tagasi ja istub Leena kõrvale pingi peale. Siis nihutab ta ennast istudes küll ühte-, küll teistpidi; näpib sõrmega nina, seab rätti, vaatab korra ruttu Leena otsa, siis maha.

«Ütle ometi, lapsuke, kas sa oled ta ära teinud?» küsis ta viimaks.

Leena ihust käib värin läbi. Ta tahab suud lahti teha, aga hing jääb kinni; pisarad purskavad jõena ta silmist.

«Kuidas teed sa meile vanadele inimestele nii suurt südamevalu, et meid rahva jutu alla saadad! Kas me ei armastanud sind nagu oma last ja kas me ei saanud üksteisega kõige paremini läbi —»

Nuuksumine kuuldus ta kõrvu; ta vaatas Leena otsa.

«Ära nuta, lapsukene, ega ma halva pärast ei kõnele.

Vaata, meil oli isegi mõte sinust enestele miniat saada, aga nüüd — miks sa pattu tegid? Kiri ütleb: ei su seast ei pea leitama nõida, ega valuvõtjat —»

«Oh jumal!»

«Ega teadmameest. Ja sina teed pattu!»

«Issand jumal, ma suren.»

«Sa oled kurjust täis, muud midagi,» ütles perenaine korraga üles tõustes teisel häälel, kui ta tundis, et haledus temale peale tahtis kippuda. Ja eks see haledus olnud nõiutud haledus!

Tükk aega jäi Leena liikumata oma asemele.

Siis — nagu oleks teda isesugune vägi täitnud, tõmbas ta põuest sukapaela välja ja tulise kiirusega seadsid sõrmed ta silmusesse ja — — —

Põõsad kohisesid, ja teisel silmapilgul heitsid kaks tugevat kätt Leena ümber ja värisev sügav mehehääl hüüdis:

«Leena, Leena!»

Ahastus ja rõõm segamini olid selles hääles — Leena tundis ainult, kuidas teda tormilikult rinna naale kisti, kuidas kuumad pisarad ta otsaesise peale langesid, kuidas üks kare mehenägu ta nägu otsis ja kuidas kaks kuuma musu ta huultele suruti... ta silmad vajusid kinni.

«Leena, Leena! Ära tee enesele kurja — ma kuulsin kõik, mis ema ütles — anna talle andeks, ta on ebausu kammitsas, oo, anna andeks. Ka mina olin, aga laupäeva õhtul langes kate mu silmilt — Leena, Leena, anna mulle andeks!»

Ja Mihkel nuttis kui väeti laps ja rõhus värisevat Leenat uuesti oma rinna vastu.

Võimuta oli Leena Mihkli ägedate kaisutuste vastu. Oh kui lõpmata hea oli tal nende käte vahel — kõik ta salavalu, kõik ta hingeahastus oli kadunud, tume luupainaja oli ta hinge rõhumast ära läinud. Ta palav ihkamine, ta aastate salajane soov oli tõeks saanud: ta oli Mihkli rinnal, tundis tema sooja südame lööki, ta käte pehmet rõhumist, ta hääle sula kõla — oh kui armsasti, kui kaastundmust äratavalt see hääl paluda oskas!

Aga siis kiskus ta ennast lahti.

«Leena!» Mihkli hüüd oli kohkumine. «Ei anna sa mulle mitte andeks?»

«Sinule ei peaks ma andeks andma — oo, kui sa teaksid, mis ma sulle praegusel silmapiłgul kõik võin andeks anda!»

«Siis tahad sa tõesti, et —»

Aga jälle lükkas Leena Mihkli käe eemale. «Mihkel,» ütles ta, «sa nägid, kuhu mind meeleäraheitmine tahtis ajada — ära karda, seda ei sünni enam,» ütles ta, Mihkli uuesti tõusvat hirmu nähes. «Üks inimene on ära tundnud, et ma süüta olen, ja selle inimese arvamine on mulle enam kui kõige ilma arvamine. See oled sina.»

«Oh Leena!» hüüdis Mihkel ja ta nägu läks suuremaks, silmad rõõmsamaks. «Kui sa seda tunned, siis saa nüüd ka minu naiseks!»

«Ei, selleks ei saa ma sulle mitte.»

«Leena!»

«Ei tohi saada.»

«Siis ei ole sa mind mitte armastanud, nagu ma arvasin,» ütles Mihkel ja ta nägu läks tumedaks. «Siis ei ole sa mind mitte armastanud!» Ta ohkas sügavasti.

Leena pühkis põllenurgaga silmi. Siis ütles ta tasase kurva häälega, aga ühe iseäralise tõsidusega:

«Ma ei taha salata — ma olen sind armastanud, armastan ka praegu, aga sellest ei tule midagi. Siis, kui sa kosjateelt tagasi tulid, lootsin ma küll, ja kui sellest mulle nagu etteviskamisi tehti, tõotasin sind kiuste kohe ära võtta. Aga kui esimene aimamine mind selle peale tõi, mis minust mõeldi, ja kui kõik see kauaaegne kahtlus Kirsi tantsuõhtul nagu välk avalikult mu peale langes, siis tõotasin ma oma südames sind ei iial vastu võtta, kui sa mind peaksid tahtma.»

«Siis ei anna sa mulle mitte andeks?»

«Ära ütle nõnda, Mihkel. Kuidas võin ma sulle midagi andeks andmata jätta — arva ometi ise, kui ma ütlen, et sa mulle üle kõige armas oled. Aga see on võimatu, mis sa nõuad. Ütle ise, mis mõtleksid su vanemad, kui sa selle jutuga nende juurde läheksid. Nad usuvad ikka, et ma sind ära olen teinud ja nüüd vast õieti sinu üle võimust saanud. Jõuad sina seda kannatada? Ja mis ütleb külarahvas sinu naisest? Et ta nõia tütar on. Siis

on see usk nende seas veel seda kindlam. Ja kui paljud ka seda ei usu, aga nad kõnelevad ometi, ja tahad sina niisugust naist, kelle peale kõik teised sõrmega näitavad? Kas ei ole mul õigus?»

Mihkel kuulas esiti kärsitult, aga siis pani ta teise põlve teise peale ja kuulas heameelega nagu juba mõne noore naise mees. Kui ta aga ikka tõendas, et tema, Mihkel, küll talle armas olevat, aga külarahva ja vanemate pärast sest kedagi ei saavat, mõtles Mihkel ju palju kergema südamega: No, sellega saame valmis. Naised tahavad ikka veel tõrkuda, oleksid nad hingega juba ei tea kus.

«Aga minul on ka õigus,» ütles ta ja põrutas rusikaga vastu pinki, «on ka õigus, kui ma sind nende kõikide vastu kaitseda tahan. Ja seda õigust ei anna ma mitte käest.»

«Mõtle, mis su ema praegu ütles,» vastas Leena tõsiselt — seda ei oleks ta ütelda tahtnud, aga ta ei saanud Mihklist muidu jagu.

Selle peale Mihkel ei olnud mõelnud. Ta lõi näost veidi kahvatuks, siis võttis ta Leena käe, rõhus seda ja vaatas talle silma.

«Oh Leena — jää minu omaks!»

Leena rääkis enne küll tõsisest südamest Mihklile täiesti vastu, aga selle mõttega, et — ei tea, kuidas viimati siiski lugu läheb. Ta ei tahtnud sellega küll mitte Mihkli ihkamist suurendada, aga kui Mihkel teda armastas ja takistused ära tahtis võita, siis —? Edasi ta enam ei mõelnud. Ja nüüd see palve: jää minu omaks! Nagu ei oleks ta südames ju aastate kaupa tema oma, kas ei kista teda nagu nõiasidemetega Mihkli külge? Ta ei saagi temast enam kuidagi lahti, kui ta ka tahakski.

«Leena, varem või hiljem, olgu kannatada mis on, aga luba, et sa mitte mehele ei lähe. Ükskord annavad vanemad ometi luba, ja külarahvale jutu jätku anda — see teeks mulle otse rõõmu, Leena, jää mind ootama!»

«Ma jään!» vastas ta ja nüüd laskis ta seda sündida, et Mihkel ta uuesti kaissu tõmbas ja suudles.

«Ah, sa teed lahkumise mulle raskeks,» ütles Leena viimaks.

«Lahkumise?» küsis Mihkel kohkudes.

«Jah, lahkumise, sest nüüd ma lähen muidugi siit ära.»

Veel üks suudlemine selle peale. Teisel päeval läks Leena majast välja. Enne oli veel poja ja vanemate vahel riid olnud.

Leenat ei keelanud keegi minemast.

9. Murtud süda.

Kaks aastat on sestsaadik mööda läinud.

Need olid rasked aastad olnud niihästi maamehele kui linlasele. Esimesel oli viljasaak kehv, siis tuli talv kange külmaga ja tormidega, siis viimaks veel rõugehaigus, mis linnas kui maal palju ohvreid päris. Vaene aeg, raske aeg, kaebasid inimesed maal, seda rohkem veel linnas; kopik ei tahtnud kustki tulla, aga oli vaja elada ja olla, vaja oli turul iga päev raha välja anda, aga turult oli vähe saada, ja mis oli, siis oli see üleliiga kallis.

Ja seda tunnevad praegu linna kodanikud iseäranis rõhuvalt, alamal rahval on päris kitsas käes.

Väikeses pool-lagunud majakeses, ühes linnaosas, kus pea üksi juudi plekksepad, kübarate ja tanude tegijad elavad, paistab südaööl veel tuli. Teistest majadest on see sellel ajal siin linnajaos ju ammu ära kustutatud.

Majakene on ju viimastes elupäevades. Tuul kobistab ta lohakile jäänud aknaluukidega, mida hoolitsev käsi ei ole parandanud ja mis ju oma viimase värvijälje on kaotanud, torm mängib lumeebemetega ta väikeste madalate akende taga ja kõdunenud seinad ohkavad ja vabisevad.

Aga majakese seespoolne on ometi elamiseks kõlvuline — tuul ja torm ja lumi peavad veel ootama, enne kui nad sisse pääsevad, olgu küll, et teine majakese ots juba nende voli all on.

Elamiseks tarvitatava toakese akna all on valge, peenikese pitsilise linaga ületõmmatud laud, selle peal põleb lamp ja valgustab väikest ruumi. Palju asju ei ole siin näha: paar lihtsat tooli, aga niisama helevalgete üleriietega kaetud, ühes nurgas kapp, mille uks aga

ju uuesti on paigatud ja millel üks katkiläinud päraga võti ees on, teine sein on enamasti ühe riidega varjatud, mis kardinaks on pandud, pea tervet seina täidab ja ainult nii palju ruumi üle jätab, et veel ühe naisterahva kummutile ruumi on saadud anda, mille kohal üleval ühe pommiga väike seinakell tiksub.

Laua ääres istub noor, pool-linna-, pool-rahvariides tütarlaps ja laseb virgasti nõela läbi sameti käia, mida ta õmbleb. See samet peab võõras olema, sest mitte enesele ei õmble ta sametit, seda tunnistavad ta lihtsad riided, veel enam ta nägu, kust kannatuse ja puuduse jäljed välja paistavad.

Tugev tuulehoog, mis luugiaugust üles lae peale puhub ja pööningul kolinat teeb, paneb teda silmapilguks pead üles tõstma, siis aga laseb ta veel virgemalt nõela läbi riide käia — ta tahab tööga seda pisarat tagasi hoida, mis varsti ta teise silma tahab tulla.

Kardina tagant kuuldub nõrk köha ja oigamine. Õmbleja viskab töö käest ja pühib põllenurgaga üle silmade — pisar tuli tõesti välja — ja astub kardina taha.

Valgete voodiriiete ja patjade peal on üks kõhetu naisterahva kogu. Pea, käsivarred ja natuke rinda on kattest lagedad; nendest paistab kurvastus ja häda, haigus sisselangenud paletest. Silmad on auku vajunud ja kuivaläikelised. Kurb tänulik naeratus liigub ta huulte ümber, kui teine ta voodi ette astub ja kaastundlikult ta peale vaatab.

«Kas tunned ennast veidi tervema?» küsis tulija pehmelt ja seadis haigele tekki paremini ümber.

«Jah,» vastas haige ja katsus naeratada. Seda vastust ei olnud teine mitte oodanud.

«Ära karda, mul ei ole viga —» — köhahoog ja valus oigamine ei lase teda edasi rääkida. Palavikuhoog tuli talle peale, ta hakkas sonima ja paled lõid punetama. Sõnalausumata seisis tütarlaps ta voodi ees. Kui haige tüki aja järel uuesti magama jäi, läks ta väikesesse kööki ja pani teemasinasse süsi sisse, et haigele pärnaõieteed keeta.

Ta ei olnud sellega veel valmis, kui ta ju oma nime kuulis hüütavat. Ta astus haige juurde tagasi.

«Leena,» ütles haige, ja ta nägu oli vagune ja hääl nagu tervel inimesel, «Leena, ma tunnen, et mu surmatund ligidal on, ja ma tahaks sulle veel midagi kõnelda — ära nuta! — kõik läheb veel sinu elus hästi. Mind ei või aga keegi enam aidata. Ma pean lahkuma. Meie oleme ju ligi kaks aastat ühes elanud; ma ei taha oma elust ainust saladust sinu eest mitte varjata — ainult sinu eest mitte. — Ära nüüd nuta! — Ma tean, mis sul kannatada on, ja sellesama pärast olen ka mina kannatanud. Veel raskemini, sest minu lugu oli haledam, mind põlgas ka t e m a. Sa viisid päeval minu kirja posti peale. See oli esimene kiri mul kellelegi kirjutada. Ma saatsin ta ühele inimesele, keda ma veel enne surma tahaksin näha, kes mind ilma enese teadmata — aijeh! — õnnetuks tegi.»

Leena oli voodi ääre peale istunud ja võitles siin pisaratega. Haige võttis ta käe oma lahjade sõrmede vahele ja kõneles edasi:

«Kümne aasta eest olin ma rõõmus ja lustiline tütarlaps. Ma olin küll üksik, ilma vanemateta ilmas, aga mul olid head perevanemad, kes mind kasutütre asemel pidasid. Need olid Võidla talu omad. Küll oli siis mõnikord lust ja lõbu, kui Võidla koplis pühapäeviti mängida sai. Ah, kuidas see kõik nii kurvalt lõppes! Mind tahtsid mitmed noored mehed, aga ma ei läinud ühelegi. Teie üleaedne Andres oli sel korral noor kena poiss. Meie ajasime tihti pühapäeviti juttu, Andres ja mina; Andresel olid nõnda rõõmsad ja lahked silmad, nagu heal ja lahkel inimesel ikka. Ma ei tea isegi, kuidas ma temast aegapidi iseäralist lugu hakkasin pidama ja neid tundisid taga igatsema, mil tema jälle meile tuleks.

Ühel pühapäeval olin ma üksi kodus ja mul oli igav olla: ma mõtlesin, kui nüüd Andres meile tuleks! Imelik, nagu oleksin ma ette aimanud, sest Andres tuli ka tõesti. Siiski aga ehmatas mind seekord tema tulek, ma ei saanud isegi aru, mispärast: mul oli nii hea, kui ma teda nägin. Meie olime seekord iseäranis rõõmsad ja Andrese lahke naeratamine puutus kohe mu südame külge. Seal tuli ta nädal hiljem tagasi — aijeh! ja sõimas mind kõikide kuuldes, et mina olevat tema ära teinud!»

«Ära teinud!» ütles Leena, kelle enese südant see meeldetuletus haavas.

«Jah, ära teinud! See oli hirmus tund minu elus. Ma tundsin, nagu oleks mind korraga üks raske asi puruks löönud, aga ma elasin, see oli ainult tundmine nii. Enne pidasin ma ennast nii vaeseks, et mul midagi kaotada ei ole; nüüd tundsin ma, kui määratu rikas ma olin — mul oli minu a u! Selle olin ma nüüd kaotanud. Aijeh! M i n u a u p u r u s t a m i s e g a t a p e t i k a m i n d e n n a s t. Ära nuta! — Aijeh! — Hirmus oli see piste, mis mind veel praegu pistab. Siis aga läks kõik mu silmade ees korraga mustaks. Laps, laps, see on hirmus, kui kellelgi inimesel tema au ära määritakse. Oleks mind seekord ära tapetud, see ei oleks nii valus ülekohus olnud kui au tapmine. Ja kes seda tegi? S e e, kes mulle nii armas oli, et ma oma elu tema eest oleksin andnud, see võttis ta. Ma ringutasin taeva poole käsi, ma palusin jumalat — oh, ei kuskilt, ei kuskilt antud mu au enam mulle tagasi. Aijeh! Igal pool pandi pead kokku ja naerdi, kuhu ma läksin, ja igal niisugusel korral tungis laimu mõõk mu südamest läbi.»

«Vaene, vaene Maali! Ära nuta, ära eruta ennast!» palus Leena haige pead silitades. Aga kuna ta teist troostis, voolasid ta enese silmad vett. «Sa oled süüta, Maali, oh ära nuta!»

«Jah, süüta. Aga ilma ees olen ma süüdlane. Ma põgenesin linna ja sain viimaks kauaaegse nälgimise ja kannatamise järel köögitüdruku koha. Aga mu elujõud oli murtud, ma ei saanud teda pidada. Tohter ütles, pikaline rinnatõbi ja südame viga. Viimaks sain sellesse majakesesse korterisse ja toitsin ennast näputööga. Veel korra taganes haigus, aga ei taganenud meelekibedus. See nahakaupleja, siin meie vastu, tahtis mind aasta kolme eest kosida. Ta on aus ja jõukas mees, aga ma lükkasin ta käe tagasi. Ma ei võinud mehele minna. Sööja valu-uss mu südames ei olnud mitte surnud; ta magas ainult ja salvas uuesti. Ta salvas päeval, magama heites, öösel silmi lahti lüües, hommikul üles tõustes: mu au! Oh jumal, anna jõudu, et ma veel elu viimsel tunnilgi seda unustada saaks, mis ma ilmaasjata olen kannatanud. Aijeh!»

Haige, kes senini kõike oma jõudu kõnelemiseks kokku võttis, langes nüüd jõuetult patjade peale. Uni halastas ta peale. Leena kohendas, mis ta juures tarvis oli, ja nägi, et rasked higitilgad ta otsaesisele tulid.

Leena tõi teemasina tuppa. Aga et haige alles magama jäi, ei tahtnud ta teda mitte äratada. Ta tõi oma näputöö siia ja katsus siin tööd teha, aga ei saanud. Ta mõtted käisid kodu kasuisa majas, viibisid Mihkli juures.

Kui päike hommikul aknast sisse vaatas, leidis ta haigevalvaja tukkumas — loodus nõudis oma õigust.

Haige oli ärganud. Ta oli küljeli voodis, silmad ukse poole — ukse poole?

«Leena!» hüüdis ta viimaks tasa. Kui Leena jahmatades ärkas, küsis haige temalt tasa:

«Kas ta peaks tulema?»

«Kes?»

«T e m a.»

Leena arvas, et haige sonima hakkab. Ta tahtis uuesti küsida, aga sel silmapilgul oli ukse taga kobinat kuulda.

Nõrk puna lehvis üle haige näo — see oli viimne elu, viimne nooruse ehapuna. Aga juba teisel kahvatas nägu valgeks, haige surus kätt südame peale ja keha kokkutõmbamisest võis tunda, et valuhoog ihust läbi käis.

Uks läks lahti, Andres astus sisse: tume, kohkunud, nõtkudes. Oma nööridega pühapäeva-kuue oli ta täna hooletult lahti jätnud, juuksed olid sassis, silmis häbi, valu. . .

«Andres!» hüüdis haige.

See hääl värises; selles hääles oli ehmatus, õrnus, lepitus, palve — ta oli sõna, mida süda kümme aastat oli hüüdnud. Nüüd kõlas ta kõigest sellest, mis ta vaheajal oli kannatanud.

Tume verehoog tungis Andrese näosse, viha ajas ta sinna — viha i s e e n e s e peale; ta seisis ju iseenese ohvri ees. Pikkamisi, kartes astus ta lähemale, kohmetult jäi ta voodi ette seisma — ta ei teadnud muud teha, ta oli nõuta. . .

Leena vaatas imestades mõlema otsa, siis läks ta kööki, tal oli sinna asja. . .

Andres astus veel sammu kaks lähemale...
Maali hingas raskesti:
«Ma kutsusin sind... ma tänan, et sa tulid... ma tahtsin ütelda, et ma sind mitte ära ei teinud... vaid — sind armastasin... ma ei võinud ilma selle tunnistuseta... ilma leppimata surra... aita Leenal mu surnukeha mu oma kihelkonna surnuaeda muretseda...»
Andresel oli, nagu oleks ta kuskilt kõrgelt maha kukkunud, nagu uimaseks löödud, asjata katsus ta häält teha... rinda rõhuti kinni...
«Maali, Maali!» tuli karjatus viimaks ta suust ja tume mütsak kuuldus Leena kõrvu kööki. Kui ta selle peale sisse astus, oli Maali hing ihust lahkunud, Andres oli voodi ees põlvili ja rasked pisarad voolasid ta silmist. Ta kiskus oma juukseid peast, nimetas ennast kõige pahemate, Maalit kõige õrnemate sõnadega, aga Maali ei kuulnud neid enam. Ta oli hilja tulnud. Teine kosilane, surm, oli temast ette jõudnud.
Kaua aega jäi Andres sellesse olekusse paigale. Ta oli raputatud, kõik ta meeled nõnda läbi põrutatud, et ta midagi mõelda, midagi teha ei teadnud. Ta oli oma surnud mõrsja ees... ta oli kohutav kosilane. Leena seisis nõuta kesk tuba...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

See oli haruldane seltskond, kes kolmandal päeval linnast välja Võhela poole läks. Kaks hobust vankritega, kaks meest, üks puusärk ja üks noor tüdruk. Need olid kaks mõrsjapaari; üks peigmees viis oma mõrsjat puusärgis, teine oma enese kaenlas. Inimesed vaatasid küsivalt nende peale, aga mis läksid inimesed teekäijatele korda.
Leena ja Andres olid Maali väikese kraami ära müünud ja selle eest nii palju saanud, et nad surnu viimset soovi said täita; nad said puusärgi raha ja haudapaneku toimetusteks jäi veel üle. Isegi raudrist võidi osta. Nemad hoolitsesid kõige eest.
Kes siis oleks hoolitsenud, kui mitte nemad seda poleks teinud?
«Nii oleks ka sinu käsi käinud,» ütles teel Mihkel Leenale, «kui ma ebausu kammitsast mitte aegsasti lahti oleks pääsenud.»

10. Nõiduse vägi.

«Imet, imet, mis nüüd kuulda ära ei saa,» imestasid Võhela naised, «kes enne seda nägi või kuulis, et tüdruk poisi oma surmavoodi juurde kutsub või et poiss tüdrukule puusärgi ostab ja teda oma surnuaeda toob.» Ja naised imestasid ja Leenu võis kolm korda päevas valla ümber käia ja ikka uudiseid kõnelda. «Võe ike võe,» ütles ta, «vai Andres ilmaaegu surnut ära hakkas tooma. Maalil jäänud suur kastitäis raha järele ja see kõik saanud Andresele. Kõik, kõik puhas. A vai Leenagi ilma jäi, oh sina imekene küll, kuidas teisele inimesele õnn ilmaasjata sülle kukub. Vai nüüd Mihkel Leenat enam võtmata jätab. Küll võtab teise ikka ära, vai miks ta muidu ta linnast ära tõi.» Ja Leenu komberdas ühest talust teise, ei tal olnud enam aega kedrata ega sukka kududa.

Ometi oli Maali lugu ka paljudele inimestele südamesse läinud — Andres ise oli kõik ära rääkinud, mis ta teadis ja linnas nägi. Paljud, kes tütarlapse külast äraminekut olid pilganud, kahetsesid nüüd oma südames teda, ja paljud, kes ka Leenat nõiaks sõimasid, vaatasid tütarlapse otsa nüüd lahkemail silmil. Isegi Leenu ütles oma podina vahele: «No, ütle ikka inimesi, mis nad oma kurjade keeltega ära ei tee!»

Kõige rohkem oli Maali surm Aia peres mõjunud.

Miks ta ometi seal ei pidanud mõjuma? Sestsaadik, kui Leena ära läks, kaebas perenaine, et ta enese paremast käest ilma jäänud. Ta kaebas seda üksi iseenese mõttes, õigem, ta püüdis selle vastu panna, et seda mitte uskuda. Niisama ka seda, et ta Leenale ülekohut oleks teinud. Mõnikord aga ütles ta iseenesele: kes teab, kes teab! Ei muud ühtigi. Peremees oli koguni pahuraks läinud. Ta ei leidnud enam midagi sealt kohalt, kuhu ta asjad pannud, ei küntud ka kunagi just nii ja sealt, kust tema tahtis: kord oli naine, kord poeg, kord sulane, kord tüdruk süüdlane. Ta pahandas, et ükski inimene enam temast ei hoolivat, tema jalarätid pesemata jäetavat ja särk pahempidi selga antavat. Tuli viimaks veel viljaikaldus, kippus rent võlgu jääma, siis jäi peremees kohe kõveraks, luges ikka sagedamini piiblit ja katsus meelde

tuletada, kus ta jälle pattu teinud. Ja siis tulid veel need rõuged ja tõmbasid ema voodisse. Kui siis tema ja poeg ema voodi ees istusid, oli emal, oli isal, oli pojal üks inimene meeles, kes siin kõik oleks teinud ja osanud, aga keegi ei ütelnud oma mõtet teisele. Ema sai terveks ja nõnda jäigi ütlemata.

Ja siis see ebausu ohver!

Peremees sai nagu nooremaks, kui Mihkel Leenaga õue sõitis, ja ema oli sel päeval mõne aja tagant täiesti rõõmus. Peremees pani täna sigari suitsema, mis ta eelolevaks lihavõttepüha hommikuks oli toonud; perenaine lõi lõunaroaks lihale muna peale ja keetis klimbisuppi — «eks jää ka pühadeks veel jahu üle,» vabandas ta iseenesele. Pärast sööki läks ta Leenaga aita. Siin näitas ta kõik oma uuemad vaheajal valmistatud vaibad, lõngad ja sukad. Iseäranis uhke oli ta ühe paksu villase vaiba peale, mida ta kirstu põhjast välja tõmbas. «See saab pojale, kui kord naise võtab», ja vaatas ise heal meelel Leena peale.

Leena võttis perenaise olekut nõnda, nagu peaks see nii olema, nagu ei oleks ta siit ära olnudki, nagu ei oleks nende vahel midagi juhtunud. Ta tegi oma kummuti lahti, mis Mihkel linnast ära tõi, näitas oma heegeldatud laudlinasid, rättisid, pitsisid ja muud peent linnas tehtud naisterahva tööd. Segades tuli midagi välja, mida Leena ruttu kummuti põhja tahtis vaotada; perenaine aga tahtis just seda asja näha ja tõmbas ilusa meesterahva helmevöö välja.

«Ah, kui ilus!» imestas ta.

Leena läks näost punaseks ja soris kohvris ümber.

«Ja vaata, mis ilusad tähed: M. A. See on küll su mehele, kui — jumal sulle ühe annab.»

Leena läks veel punasemaks. Kerge õhkamine libises kogemata välja, aga see ei olnud mure õhkamine, seda näitas see, et tütarlaps ise nii erevil oli. Ta silus oma käharaid juukseid otsaeest eemale, et jahedat saada; siis peitis ta käed valge kaelpõlle alla.

Perenaine silmitses heal meelel kord kummutis olevate kallite asjade, kord ilusa häbeneva tütarlapse peale, kes oma mustas seelikus ja jakikeses, mida valge kaelpõll veel enam peenendas, nagu nukk ta ees seisis.

«Nüüd lähme lauda juurde,» ütles perenaine. Nad läksid.

«Mustu on vaheajal õige suureks kasvanud — sinnapoole, nääh! Vaata, eks tunne oma endist perenaist ära — lakub su käsi. Kirjes oli üksvahe lahja, nüüd annab aga õige hästi piima. Päits ja Kirjak aga on lahjemaks jäänud. Eks ta ole. Või mina vana inimene jõuan nii palju toimetada kui noor. Tõmmu aga on rammus küllalt. Siin on uted. Kakskümmed viis tükki — neljal lambal olid kaksikud talled.»

Leena vaatas kõik ära, mis näidati.

«Mis? Eks võiks iga tütarlaps rõõmuga Aiale perenaiseks tulla? Ega puudust ikka karta ole. Leib, sool, kala ja liha on ikka alati majas.»

Nüüd vaatasid nad veel viljaaida, keldri ja kõik läbi, mis perenaine nägemisevääriliseks pidas.

«Eks noored ise sea kõik paremini,» ütles ta igas kohas.

Rahulises rõõmsas toimetuses läksid mitu päeva mööda. Vanamees oli kõigiti käbedam ja rõõmsam ja keksas nagu poisike, kui üle ukse tarest piibu peale tuld läks võtma; laskis kassile piibusuitsu, lõi sõrmega laksu ja mõnikord, kui Leena toitu lauale kandis, kohmas ta perenaisele küünarnukiga külge: «Näe ikka, kui kärmelt see nüüd läheb. Enne pidid vahest tunniviisi ootama, kuni söök lauale sai.» Kui aga Leena Mihkli uue laua peale peene valge heegeldatud lina tõmbas ja vanale ilusa tikitud sigaritoosi, Mihklile uuritasku sinna peale pani ja valge lambi sinna juurde, võttis vanamees Leena ümbert kinni ja laskis paar keeru valssi.

«Ära ikka mind viimati unustab,» naeris perenaine.

Ühel pühapäeva hommikul — Leena heegeldas aidas — istusid isa, ema ja Mihkel laua ümber. Mihkel istus, selg vastu seina, üks jalg pika säärega saapas risti teise peal, ja keeras tubakat paberi sisse; peremees luges, prill nina peal, piiblit ja ema aitas huulte liigutamisega tasa järele, kus tuttavad kohad olid. Viimati pani isa piibli kinni, köhatas, seadis piibu põlema, trõmistas sõrmedega vastu lauda, nagu see ta viis oli, kui ta mõtles. Ta vaatas ema otsa, Mihkli otsa, siis ema ja isa üheskoos Mihkli otsa.

Mihkel suitsetas rahulisti oma tubakajunni.

«Mihkel, poeg,» ütles isa ja köhatas jällegi.

Mihkel vaatas ümber.

«Kas oled juba rääkinud?» Kaks köhatust.

Mihkel ei saanud aru.

«Isa arvab,» seletas ema, «kas sa Leenaga juba rääkisid?»

Mihkel ei taha aru saada.

«Mida?» küsib ta.

Isa köhatas, tõmbas piibust õige suure suitsu ja ütles siis: «Nõnda — seda, mis noored inimesed ikka räägivad — seleta sina, ema,» ütles ta, et ise korda ei saanud.

«Kas ta sulle naiseks tuleb,» seletas ema nüüd selgelt ja lühidalt.

«Olen rääkinud,» ütles Mihkel vagusi.

«Millal?»

«Kahe aasta eest.»

«Soo!» tegi vanamees. «Ja nüüd ei ole?»

«Ei.»

«Soo!»

«Mul ei ole enam midagi rääkida.»

Vanamees lõi rusikaga vastu lauda.

«Siis — siis ei ole sa minu poeg, kui sa Leenat kosida ei mõista.»

«Olen seda ju kahe aasta eest teinud.»

«Poiss, võrukael, nii oled sa mulle armas!» Seda üteldes viskas vanamees piibu laua peale ja keksis välja — tema tahtis see olla, kes Leenale rõõmusõnumi viis.

«Eks nüüd vist küll ole!» mõtles Leena, kui vanameest niisuguse ajuga nägi tulevat.

See tuli, võttis ta käest kinni ja tõi ta kambri, et Leenalgi raske oli nii ruttu järele saada, kui vanamees tahtis.

Nad jõudsid kambri. Vanamees tegi ennast naljakastõsiseks ja ütles nagu oksjonil:

«Siin küsin ma sinult oma poja nimel — kel enesel julgust ei ole — kas sa tahad seda võrukaela enesele meheks — no miks ei taha — eh? See, mis ta kahe aasta eest ütles, ei maksa täna enam midagi.»

Mihkel tuli, võttis Leena rinnale ja suudles teda südamlikult.

«Nii, nii!» kilkas vanamees.

«Jumal õnnistagu teid!» ütles ema rõõmusilmaveel. «Leena — mu armas tütar!» Kui siis Leena peenema kombe järele äiale ja ämmale kaela hakkas ja otsaette musu andis, pühkis vanamees oma habet ja ütles naljakalt:

«On aga sul kurjategijal silmad küll — need teevad veel minugi, vana inimese, viimaks ära.»

1893

Rbl. 2.80